

EUROPESE INVLOED IN HET HOGER ONDERWIJS?

Een onderzoek naar de betrokkenheid van de Europese Commissie
bij Europese Studies in het hoger onderwijs in Nederland.

Europese invloed in het hoger onderwijs

Een onderzoek naar de betrokkenheid van de Europese Commissie bij Europese Studies in het hoger onderwijs in Nederland

Auteur: Kirsten Derksen

Onderwijsinstelling: Thorbecke Academie (NHL Stenden Hogeschool Leeuwarden), European Studies

Eerste lezer: R. Boudewijn

Tweede lezer: M.C. Botermans

Begeleider: R.M. Leijten

Afstudeeronderzoek: Tweede Kamerfractie de Socialistische Partij (SP), Den Haag

Definitieve versie: juni 2018

Voorwoord

Mijn naam is Kirsten Derksen en ik ben vierdejaarsstudent European Studies aan de NHL Stenden Hogeschool te Leeuwarden. Het laatste doel van mijn opleiding was het schrijven van een scriptie waarbij de competentie 'onderzoek' op advanced niveau moest worden afgerond. Doordat ik deze competentie voldoende heb afgesloten kan ik mijzelf naar vier jaar lang studeren een 'Young European Professional' noemen.

In een bijzondere en hectische omgeving heb ik de afgelopen maanden aan een ontzettend interessant onderzoek gewerkt. In de periode van 5 februari tot en met 1 juni 2018 ben ik werkzaam geweest als stagiaire bij de Socialistische Partij (SP) in de Tweede Kamer. In overeenstemming met de SP heb ik een onderzoek gedaan naar de invloed van de Europese Commissie in het onderwijs. Voor u ligt mijn scriptie naar de betrokkenheid van de Europese Commissie bij Europese Studies in het hoger onderwijs in Nederland. Het onderzoek voor deze scriptie naar betrokkenheid is uitgevoerd bij zeven reguliere Europese Studies opleidingen in Nederland.

Er is onderzocht in hoeverre de Europese Commissie, al dan niet direct of indirect betrokken is bij de totstandkoming en invulling van het curriculum van Europese Studies in het hoger onderwijs in Nederland. Daarnaast is onderzocht of er al dan niet sprake is van (directe) financiële ondersteuning door de Europese Commissie. De afgelopen periode is een erg leerzame periode geweest waarbij ik in een korte tijd mijn onderzoeksvaardigheden, zelfstandigheid en kennis over zowel het Europese als het Nederlandse onderwijsbeleid heb weten te verbeteren.

Allereerst wil ik de SP-fractie en in het bijzonder het Kamerlid Renske Leijten bedanken voor de mogelijkheid die zij mij hebben gegeven om mijn afstudeerscriptie in de Tweede Kamer te schrijven. Ook wil ik de beleidsmedewerker Europese Zaken en Handel, Josje Beukema, hartelijk bedanken voor haar waardevolle begeleiding, feedback en enthousiasme.

Daarnaast wil ik mijn inhoudelijk afstudeerbegeleider Rob Boudewijn bedanken voor zijn tijd, terugkoppeling op mijn afstudeeronderzoek en suggesties. Zijn expertise en kennis op het gebied van Europa en de EU is tijdens het schrijven van het afstudeeronderzoek van meerwaarde geweest. Tot slot wil ik alle geïnterviewden bedanken voor de gesprekken en de geënquêteerde Europese Studies studenten voor hun tijd. Hun antwoorden op de interview- en enquêtevragen hebben uiteindelijk geleid tot interessante resultaten.

Kirsten Derksen
Juni 2018

Samenvatting

Voor het waarborgen van de Europese kenniseconomie heeft de Europese Commissie als ondersteunend orgaan verschillende programma's opgesteld met betrekking tot het onderwijsbeleid in de Europese Unie. Ook het Nederlands hoger onderwijs maakt gebruik van de door de Europese Commissie opgestelde programma's. Deze programma's worden onder andere beschikbaar gesteld voor de opleiding Europese Studies. Het is echter onduidelijk wat de betrokkenheid van de Europese Commissie is bij Europese Studies. Het doel van dit onderzoek was om te achterhalen of er al dan niet sprake is van directe of indirecte betrokkenheid van de Europese Commissie bij deze specifieke studie. Hierbij is de nadruk gelegd op drie aspecten, namelijk het curriculum, de inhoud van het Europese Studies lesprogramma en de financiering. Om de eventuele betrokkenheid van de Europese Commissie bij Europese Studies te achterhalen, is de volgende onderzoeksvraag opgesteld: *In hoeverre is de Europese Commissie al dan niet direct of indirect betrokken bij de totstandkoming van het curriculum, de inhoud en de financiering van Europese Studies in het hoger onderwijs in Nederland?*

Voor de beantwoording van de onderzoeksvraag is gebruikgemaakt van desk-en fieldresearch. In dit onderzoek zijn vier deelvragen opgesteld die uiteindelijk de hoofdvraag hebben beantwoord. Deelvraag één: *Welke ondersteunende onderwijsprogramma's voert de Europese Commissie momenteel uit en hoe vertaalt zich dat in het Nederlands hoger onderwijs?* is een overkoepelende deelvraag die middels deskresearch achtergrondinformatie verschaft die de basis vormt voor de beantwoording van de andere drie deelvragen. In deze deelvraag worden de programma's Erasmus+, Jean-Monnet en onderwijsprogramma's van het Huis van Europa in kaart gebracht en nader toegelicht. Hiervoor is voornamelijk literatuur geraadpleegd uit bestaande documenten van de Europese Commissie.

Voor de beantwoording van deelvraag twee: *In hoeverre is er al dan niet sprake van betrokkenheid van de Europese Commissie bij de totstandkoming van het curriculum van Europese Studies in het hoger onderwijs in Nederland?* is gebruikgemaakt van semigestructureerde diepte-interviews. Zes Europese Studies medewerkers en één Bestuurskunde-medewerker van zeven reguliere hoger onderwijsinstellingen zijn geïnterviewd. Uit de diepte-interviews bleek dat de Europese Commissie via haar financieringsprogramma's Leven Lang leren, Tempus en Socrates, het TUNING-project en het 'Reference Points for the Design and Delivery of Degree programmes in European Studies' heeft gefinancierd. Dit duidt erop dat de Europese Commissie indirect betrokken is bij de totstandkoming van het curriculum.

Voor de beantwoording van deelvraag drie: *In hoeverre is de inhoud van het Europese Studies lesprogramma in het hoger onderwijs in Nederland geëuropeaniseerd?* zijn 160 derde- en vierdejaarsstudenten Europese Studies geënquêteerd. Middels enquêtes is onderzocht hoe de invulling van het curriculum in Europese Studies is ingericht. Er is onderzocht of de inhoud, het lesmateriaal en de politieke voorkeur van docenten en gastsprekers van pro-Europese, eurokritische of neutrale aard zijn. Uit de enquêteresultaten is naar voren gekomen dat op basis van 95 procent betrouwbaarheid en 7 procent foutenmarge de inhoud van het Europese Studies lesprogramma overwegend pro-Europees is ingericht en dat er binnen de steekproef sprake is van europeanisering. Dit blijkt uit het feit dat Europese Studies studenten uit de steekproef het curriculum op een schaal van 1 tot 10 beoordelen als overwegend pro-Europees met een gemiddelde van een 7.3. Daarnaast is een opvallend resultaat dat de geënquêteerde studenten verklaren dat zowel gastsprekers als docenten voornamelijk positieve aspecten van de Europese Unie in kaart brengen. Ook is opvallend dat het merendeel van de studenten verplicht wordt gesteld om deel te nemen aan het Erasmus+-programma en dat Europese voorkeuren en houdingen door de studie aanzienlijk zijn veranderd in positieve zin.

Deelvraag vier: *In hoeverre is er al dan niet sprake van betrokkenheid van de Europese Commissie bij de financiering van Europese Studies in het hoger onderwijs in Nederland?* is op dezelfde manier als deelvraag twee beantwoord. Middels diepte-interviews is in kaart gebracht of de Europese Commissie Europese Studies voorziet van financiële geldstromen vanuit het Erasmus+-programma, het Jean Monnet-programma en vanuit onderwijsprogramma's van het Huis van Europa. Zo blijkt dat de Europese Commissie ook door het beschikbaar stellen van de financieringsprogramma's indirect betrokken is bij de opleiding Europese Studies. Het is echter wel zo dat op eigen initiatief van de hoger onderwijsinstellingen gebruik wordt gemaakt van deze specifieke programma's.

Naar aanleiding van de diepte-interviews en enquêteresultaten kan worden geconcludeerd dat de Europese Commissie indirect betrokken is bij de totstandkoming van het curriculum en de inhoud van Europese Studies in het hoger onderwijs in Nederland. Ook blijkt dat de Europese Commissie Europese Studies voorziet van financiële geldstromen door de programma's: Erasmus+, Jean-Monnet en onderwijsprogramma's van het Huis van Europa beschikbaar te stellen. Uit deze resultaten blijkt dat de Europese Commissie een belangrijke indirecte rol speelt binnen Europese Studies.

Er wordt aan de Socialistische Partij aanbevolen om onderzoek te doen naar in hoeverre Europese betrokkenheid bij het Nederlands hoger onderwijs is toegestaan. Ook wordt aanbevolen om te onderzoeken wat de Europese Commissie precies bedoelt met verschillende uitspraken zoals bijvoorbeeld het europeaniseren van studieprogramma's. Daarnaast wordt aanbevolen om de transparantie omtrent Europese onderwijsprogramma's in Nederland te onderzoeken. Verder wordt er aanbevolen om onderzoek te doen naar onderzoeksaspecten binnen Europese Studies in het hoger onderwijs. Ook vereist personeelsmobiliteit via het Erasmus+-programma extra onderzoek zodat er kan worden onderzocht of de verklaring van de studenten omtrent pro-Europese verhoudingen van docenten te maken heeft met deelname aan dit specifieke programma. Tot slot vergt europeanisering in het ES-lesprogramma extra onderzoek zodat volledige validiteit en het meest gebruikte foutenmarge van 5 procent in plaats van 7 procent kan worden gewaarborgd.

Inhoudsopgave

Samenvatting.....	4
Lijst met afkortingen	8
1. Inleiding	9
De opdrachtgever	11
Aanleiding	12
Probleemanalyse.....	12
2. Doelstelling.....	13
Interne doelstelling	13
Externe doelstelling	13
3. Vraagstelling.....	13
Hoofdvraag.....	13
Deelvragen	13
4. Theoretisch kader	14
Europeanisering	14
Curriculum.....	16
Inhoud ES-lesprogramma.....	16
Financiering.....	17
5. Operationalisering	18
6. Methodologie	20
7. Onderzoeksresultaten	24
Deelvraag 1.....	24
Erasmus+-programma.....	24
Jean Monnet-programma	26
Jean Monnet-modules	27
Jean Monnet-leerstoelen	28
Jean Monnet-expertisecentra.....	28
Huis van Europa	30
Conclusie	30
Deelvraag 2.....	31
Conclusie	34
Deelvraag 3.....	36
Conclusie	37
Deelvraag 4.....	38
Erasmus+-programma.....	38
Jean Monnet-programma	39

Huis van Europa	39
Europese subsidies en fondsen.....	40
Conclusie	40
8. Conclusie	41
9. Discussie	43
10. Aanbevelingen.....	46
Literatuurlijst	48
Bijlagen	52
Bijlage 1. Interviewvragen.....	52
Bijlage 2. Enquêtevragen	53
Bijlage 3. Interviews	55
Bijlage 3.1 Interview Lies de Regt	55
Bijlage 3.2 Interview Peter Shotton	58
Bijlage 3.3 Interview Ellianne Feenstra	61
Bijlage 3.4 Interview Rik Reussing.....	64
Bijlage 3.5 Interview Sophie Vanhoonacker	67
Bijlage 3.6 Interview Rik de Ruiter	72
Bijlage 3.7 Interview Peter-Wim Zuidhof.....	80
Bijlage 3.8 Gesprek Liselotte Langer	83
Bijlage 4. Enquêteresultaten	85

Lijst met afkortingen

AVG:	Algemene verordening gegevensbescherming
EACEA:	Uitvoerend Agentschap onderwijs, audiovisuele media en cultuur
EAPAA:	European Association for Public Administration Accreditation
EC:	Europese Commissie
ECHE:	Erasmus Charter for Higher Education
ECTS:	European Credit Transfer System
EHOR:	Europese hogeronderwijsruimte
EP:	Europees Parlement
ES:	Europese Studies
ESG:	Standaarden en richtlijnen voor kwaliteitszorg in de Europese hogeronderwijsruimte
EU:	Europese Unie
HBO:	Hoger beroepsonderwijs
IHO's:	Instellingen voor hoger onderwijs
ITK:	Instellingstoets kwaliteitszorg
JQI:	Joint Quality Initiative
LOI:	Leidse Onderwijs instellingen
MFK:	Meerjarig Financieel Kader
NTI:	Nederlands Talen instituut
NVAO:	Nederlands-Vlaamse Accreditatie Organisatie
SP:	Socialistische Partij
TEMPUS:	Trans-European Mobility Scheme for University Studies
WO:	Wetenschappelijk onderwijs

1. Inleiding

Tijdens de viering van het 750-jarig bestaan van de Sorbonne universiteit in Parijs in 1998 werd er stilgestaan bij het feit dat in de middeleeuwen Europese studenten en docenten vaak tussen universiteiten reisden. In 1999 werd dit in het Bologna-verdrag door de ministers van Onderwijs van 29 landen¹ geïntroduceerd door een verklaring op te stellen met een internationaal karakter. In dit verdrag werd vastgelegd dat de Europese Unie (EU) de mobiliteit van studenten en docenten in het hoger onderwijs zal stimuleren om studenten die binnen de EU studeren te voorzien van de competenties en vaardigheden die ze nodig hebben om een succesvolle carrière te genieten na de studie (EHEA, 2018).

Aan dit verdrag is een proces gekoppeld namelijk het Bologna-proces. Dit proces richt zich op het reguleren van het onderwijs binnen de EU door de invoering van het Bachelor/Master/Doctoraat traject, een standaard voor de onderwijskwaliteit en wederzijdse erkenning door middel van het European Credit Transfer System² (ECTS). Dit zijn studiepunten waarmee de studielast van onderdelen van opleidingen in het hoger onderwijs worden uitgedrukt (Europese Commissie, 2018c).

In eerste instantie zijn de lidstaten zelf verantwoordelijk voor de invulling en kwaliteit van het onderwijsbeleid. Onderwijs is een nationale aangelegenheid waarin de EU alleen ondersteunende maatregelen kan leveren (Europa Nu, z.d.). De EU dient als katalysator voor gemeenschappelijke problemen en uitdagingen. Eén van deze uitdagingen is het waarborgen van de kwaliteit van de Europese kenniseconomie, om zich zo te allen tijde aan te kunnen passen aan de turbulente omgeving van de economie in de breedste zin; er is vaak grote vraag naar nieuwe kennis in een opkomende innoverende economie (Europese Commissie, 2018b). In maart 2000 heeft de Europese Raad het tienjarenplan van de EU gelanceerd, namelijk de Lissabon Strategie, waarin zij verklaarde: 'De Europese Unie moet de meest concurrerende en dynamische kenniseconomie van de wereld worden, die in staat is duurzame economische groei met betere banen en meer sociale cohesie te verwezenlijken' (Europees Parlement, 2000).

Voor het waarborgen van de Europese kenniseconomie heeft de EU als opvolging van de Lissabon Strategie, de Europa 2020-strategie opgesteld. Dit is een langetermijnstrategie die voor groei en banen moet zorgen binnen de EU. Hierbij ligt de nadruk op het aanpakken van 'zwaktes' in de Europese economie, zoals onder andere het verminderen van armoede, door onderwijs en werkgelegenheid te bevorderen (Europese Commissie, z.d.).

Door invulling te geven aan de vraag naar nieuwe kennis heeft de Europese Commissie (EC) verschillende programma's opgesteld die bijdragen aan de doelen van de Europa 2020-strategie. Hieronder worden de door de EC opgestelde programma's die relevant zijn voor dit onderzoek beknopt toegelicht. In de eerste deelvraag worden deze specifieke programma's verder uitgewerkt.

Om de Europese kenniseconomie te waarborgen vindt de EC dat er geïnvesteerd moet worden in het ontwikkelen van vaardigheden, zodat competenties en talenten van Europeanen worden verbeterd. De hervorming van onderwijssystemen en het opnieuw uitvinden van systemen zoals Leven Lang Leren zijn hierbij van cruciaal belang (Europese Commissie, 2017). Het programma Leven Lang Leren, is in 2007 geïntroduceerd en heeft tot en met 2013 bijgedragen aan de totstandkoming van een kennismaatschappij in de EU.

¹ EU lidstaten (vijftien in 1999) en de landen: Bulgarije, Tsjechië, Estland, Hongarije, IJsland, Letland, Litouwen, Malta, Noorwegen, Polen, Roemenië, Slowakije, Slovenië en Zwitserland. <http://www.ehea.info/cid100210/ministerial-conference-bologna-1999.html>

² Europees studiepuntensysteem dat het voor studenten makkelijk maakt om in verschillende landen te studeren. https://ec.europa.eu/education/resources/european-credit-transfer-accumulation-system_nl

Het actieprogramma bestond uit verschillende deelprogramma's, waaronder het Jean Monnet-programma. In dit onderzoek wordt de focus onder andere gelegd op dit specifieke programma gezien dit één van de grootste Europese programma's is dat zorgt voor de verbetering van kennis over de Europese integratie door onderwijs, training en wetenschappelijk onderzoek te financieren (Europa Nu, 2014).

Door invulling te geven aan de vraag naar nieuwe kennis, heeft de EC als opvolging van Leven Lang Leren het programma Erasmus+ geïntroduceerd. Dit betreft een overkoepelend Europees onderwijsprogramma dat uitwisseling voor studenten, academisch personeel en onderzoekers op internationaal niveau ondersteunt. Dit programma is een verzamelnaam voor alle deelprogramma's die onderdeel uitmaakten van het programma Leven Lang Leren (Europese Commissie, 2018).

Het Erasmus+-programma draagt bij aan de samenwerking tussen instellingen voor hoger onderwijs en openbare instanties binnen verschillende landen. Het hoger onderwijs biedt Europa hoogopgeleide mensen en beter gekwalificeerde burgers met betrekking tot de arbeidsmarkt. Deze mensen zijn essentieel voor het creëren van banen en dragen bij aan economische groei en welvaart in de EU (Europese Commissie, 2018b).

Nederlandse studenten in het hoger onderwijs maken dankbaar gebruik van het Erasmus+-programma dat de EC beschikbaar heeft gesteld. Zo stelt het Nuffic, de Nederlandse organisatie voor internationalisering in onderwijs, dat in het jaar 2016 in totaal 13.107 Nederlandse studenten gebruik hebben gemaakt van het Erasmus+-programma (Nuffic, 2017). Het Erasmus+-programma biedt studenten de kans om voor een bepaalde periode in het buitenland te studeren, ervaring op te doen en zichzelf te ontwikkelen op internationaal niveau. Ook Europese Studies (ES)-studenten hebben de mogelijkheid om hier gebruik van te maken. Het curriculum van ES is zo ingericht dat er vanuit verschillende invalshoeken wordt gekeken naar de vorming van Europa en de EU. Het betreft een multidisciplinaire wetenschappelijke studie, die studenten de kans geeft kennis te maken met verschillende Europese vraagstukken (Nederlandse Encyclopedie, 2018). De Haagse Hogeschool, de NHL Stenden Hogeschool, Hogeschool Zuyd in Maastricht, Universiteit Twente, Universiteit Leiden, Universiteit van Amsterdam en de Universiteit van Maastricht bieden de opleiding ES aan en geven studenten de mogelijkheid om gedurende hun opleiding een bepaalde tijd aan een andere Europese universiteit of hogeschool te studeren (Universiteit van Amsterdam, 2018a).

Ook het Huis van Europa, de Nederlandse vertegenwoordiger van de EC, speelt in Nederland een belangrijke rol bij het uitdragen van de Europa 2020-strategie. In het Huis van Europa zijn de afvaardiging van de EC in Nederland en die van het Europees Parlement (EP) gevestigd, met als belangrijkste doel het vertegenwoordigen van de belangen van de EC in Nederland. Ook de vertegenwoordiging van de EC in het Nederlands onderwijs is een onderdeel van deze doelstelling. Zo stelt de EC via het Huis van Europa gratis lesmateriaal over Europa beschikbaar voor het primair, voortgezet en hoger onderwijs. Naast gratis lesmateriaal, biedt het Huis van Europa ook gratis gastsprekers, trainingen en (onderwijs-)conferenties aan en stelt zij ruimte beschikbaar voor vergaderingen en debatten (Huis van Europa, z.d.).

De opdrachtgever

De Socialistische Partij (SP) is een Nederlandse politieke partij die sinds het jaar 1972 streeft naar het creëren van een socialistische maatschappij en gelijke kansen voor ieder mens. De SP onderscheidt zich van andere politieke partijen door hun socialistische ideologie en vertegenwoordigt de Europese en nationale belangen van de burgers in Nederland. Op Europees niveau wordt de SP vertegenwoordigd door Dennis de Jong en Anne-Marie Mineur in het EP. Op nationaal niveau wordt de SP vertegenwoordigd in zowel de Eerste als in de Tweede Kamer. De SP heeft momenteel veertien zetels en sinds december 2017 bekleedt Lilian Marijnissen de functie van partijleider. Op lokaal niveau maakt de SP zich sterk binnen 151 gemeenten. Via de jongerenorganisatie ROOD mobiliseert de SP jongeren in de strijd voor een menselijker en socialer Nederland (Parlement, z.d.).

De SP is een buitenparlementaire partij, wat inhoudt dat de partij veel acties organiseert. Samen met de bevolking probeert de SP veranderingen te bewerkstelligen op verschillende terreinen en de stem van het volk bij de politiek te betrekken. “Zonder actie geen fractie”, aldus Jan Marijnissen (z.d.).

De kernbegrippen die centraal staan binnen de SP zijn menselijke waardigheid, gelijkwaardigheid en solidariteit (Parlement, z.d.). Deze kernbegrippen betreffen volgens de SP waarden die ‘wezenlijk, onmisbaar en fundamenteel’ zijn voor menselijke beschaving, vooruitgang, de toekomst en de ontwikkeling van iedere samenleving die zich gestaag en in een stijgende lijn wil blijven ontwikkelen. De SP heeft socialistische doelen die zich kenmerken door het streven naar een maatschappij waarin bovengenoemde drie kernbegrippen het uitgangspunt vormen. Zowel de waarden als de kernbegrippen vormen de SP haar concrete analyse, waarin ze strijdt tegen het kapitalisme en de effecten ervan op de menselijke waardigheid en de maatschappij. Door middel van deze analyse is de SP in staat om zich sterk te maken in de strijd voor een betere wereld (SP, z.d.).

De SP vindt dat het onderwijs een nationale aangelegenheid is en kijkt met een kritische blik naar de huidige EU. De SP is positief over programma's zoals Erasmus+ en het financieringsprogramma Jean-Monnet. De SP is echter van mening dat dit soort programma's ook buiten 'Brussel' om tussen landen kunnen worden gerealiseerd. De SP vindt de bijdrage van het Huis van Europa op het gebied van deze onderwijsprogramma's niet duidelijk en heeft vraagtekens bij de rol die het Huis van Europa speelt in Nederland. Zij zouden op zijn minst willen zien dat transparant is hoe het een en ander precies verloopt (R. Leijten & Frutselaar, F., persoonlijke communicatie, 18 april 2018).

Aanleiding

In de inleiding is een aantal voorbeelden genoemd van ondersteunende programma's die door de EC zijn opgesteld. De SP merkt dat er bij ES – via contact met studenten of docenten – vaak een sterke pro-Europese sfeer hangt en er weinig kennis is van kritiek op het functioneren van de EU of EC. Om duidelijkheid te krijgen of deze waarneming klopt, stelden ze voor om via dit onafhankelijk onderzoek te onderzoeken hoe en in welke mate de EC al dan niet bij het Nederlands hoger onderwijs betrokken is en in hoeverre deze inhoudelijke betrokkenheid daadwerkelijk plaatsvindt.

Op 25 maart 2017 hebben de Europese Raad, het EP en de EC besloten om een EU te realiseren *“waarin jongeren het beste onderwijs en opleiding krijgen en kunnen studeren en een baan kunnen vinden op het hele continent”* (Europese Commissie, 2018). In maart 2017 heeft de EC het witboek over de toekomst van Europa en de daarbij behorende discussienota's gepresenteerd. In dit witboek worden vijf scenario's geschetst, met als doel de discussie over de toekomst van Europa aan te zwengelen (Europese Commissie, 2017). In de daarbij behorende discussienota van het witboek, namelijk het in goede banen leiden van de mondialisering, staat dat hervormde leermethoden en opleidings- en onderwijsmodellen nodig zijn om de negatieve gevolgen van technologie en automatisering te beperken. Anderzijds benadrukt de discussienota over de sociale dimensie van Europa de vaardigheden en competenties voor het op peil houden van de Europese levensstandaard (Europese Commissie, 2018).

Naar aanleiding van de Raadsbijeenkomst van de regeringsleiders op 23 februari 2018 over de mededeling over het *Meerjarig Financieel Kader* (MFK), stelt de EC dat de focus van het MFK zou moeten liggen op beleidsterreinen met Europese meerwaarde. Hieronder valt onder andere mobiliteit van jongeren. In de periode van 2021 tot 2027 wil de EC het aantal studenten dat deelneemt aan het Erasmus+-programma verdubbelen en één op de drie jongeren de kans bieden om in het buitenland te studeren. De EC is bereid om hier 90 miljard euro in te investeren over een periode van zeven jaar (Europese Commissie, 2018a).

In zowel de discussienota's als in de raadsbijeenkomst over de mededeling over het MFK komt naar voren dat de EC met een bepaalde visie kijkt naar de toekomst van de EU op het gebied van onderwijs. Ondanks het feit dat er nog steeds wordt onderhandeld over het MFK, heeft de EC feitelijk gezien in zowel de discussienota over de mondialisering als in de mededeling over het MFK al bepaald wat haar prioriteiten zijn en waar de EC op het gebied van onderwijs in wil gaan investeren. Dit blijkt bijvoorbeeld uit het budget dat de EC beschikbaar wil stellen voor onderwijs in de periode van 2021 tot 2027 in het MFK. Gezien het feit dat onderwijsbeleid een nationale aangelegenheid is en de EC alleen ondersteunende maatregelen mag treffen, zou men zich af kunnen vragen of de EC belang heeft bij 'Europeanisering' van het hoger onderwijs in de EU.

Probleemanalyse

Het probleem betreft het feit dat de betrokkenheid van de EC omtrent ES bij het hoger onderwijs in Nederland onbekend is. De EC heeft als ondersteunend en uitvoerend orgaan verschillende programma's in het onderwijsbeleid in de EU opgesteld. Het doel hiervan is het waarborgen van de kenniseconomie in de EU. Het is echter niet duidelijk in hoeverre de EC al dan niet direct of indirect betrokken is bij de totstandkoming van het curriculum en de inhoud van de opleiding ES in Nederland. Ook is onbekend tot op welke hoogte de EC betrokken is bij de financiering van deze opleiding.

2. Doelstelling

Interne doelstelling

Het doel van het onderzoek is inzicht te verkrijgen in of de EC al dan niet betrokken is bij ES in het Nederlands hoger onderwijs. Middels kwantitatief en kwalitatief onderzoek wordt informatie verzameld en in kaart gebracht of er al dan niet sprake is van betrokkenheid van de EC bij de totstandkoming van het curriculum, de inhoud en financiering van ES in het hoger onderwijs in Nederland.

Externe doelstelling

Het onderzoek verschaft informatie over de eventuele betrokkenheid van de EC bij de totstandkoming van het curriculum, de inhoud en financiering van ES in het hoger onderwijs in Nederland. Deze informatie kan politiek relevant zijn en inzicht geven in de al dan niet directe of indirecte betrokkenheid van de EC. Dit is belangrijk, omdat er indoctrinatie kan ontstaan in het hoger onderwijsbeleid in Nederland, wanneer er sprake is van directe of indirecte betrokkenheid. Het onderwijs dat neutraal zou moeten zijn krijgt dan toch een politieke invulling.

3. Vraagstelling

Hoofdvraag:

In hoeverre is de Europese Commissie al dan niet direct of indirect betrokken bij de totstandkoming van het curriculum, de inhoud en de financiering van Europese Studies in het hoger onderwijs in Nederland?

Deelvragen:

'Welke ondersteunende onderwijsprogramma's voert de Europese Commissie momenteel uit en hoe vertaalt zich dat in het Nederlands hoger onderwijs?' is de eerste deelvraag die in dit onderzoek is beantwoord. Deze deelvraag betreft een overkoepelende deelvraag die inzicht geeft in drie onderwijsprogramma's van de EC. Op basis van deze achtergrondinformatie zijn de volgende deelvragen beantwoord:

- In hoeverre is er al dan niet sprake van betrokkenheid van de Europese Commissie bij de totstandkoming van het curriculum van Europese Studies in het hoger onderwijs in Nederland?
- In hoeverre is de inhoud van het Europese Studies lesprogramma in het hoger onderwijs in Nederland geëuropeaniseerd?
- In hoeverre is er al dan niet sprake van betrokkenheid van de Europese Commissie bij de financiering van Europese Studies in het hoger onderwijs in Nederland?

4. Theoretisch kader

De vraag die in dit onderzoek centraal staat, focust zich op de relatie tussen de EC en het hoger onderwijs. De sleutelbegrippen betrokkenheid en onderwijs zijn veelvuldig aanwezig in de hoofdvraag en de deelvragen. Er is in kaart gebracht of er al dan niet sprake is van directe of indirecte betrokkenheid vanuit de EC in ES op het hoger onderwijs in Nederland. Voorbeelden van directe betrokkenheid zijn financiering en het leveren van gastsprekers. Bij indirecte betrokkenheid is er bijvoorbeeld sprake van slechts een adviserende rol van de EC op de invulling van het curriculum van ES met betrekking tot het hoger onderwijs in Nederland.

Er zijn verschillende theorieën over de reikwijdte van Europese betrokkenheid op verschillende beleidsterreinen. Ook is er een groot scala aan beïnvloedingsstrategieën en betrokkenheidsmethodes. Deze strategieën en methodes waren echter niet relevant voor dit onderzoek gezien deze niet toepasbaar zijn op de eventuele (directe en indirecte) verhouding tussen de EC en het hoger onderwijs. Veel beïnvloedingsstrategieën betreffen organisatorische theorieën die worden toegepast in de marketing. Ook zijn deze strategieën vaak toepasbaar in de psychologie, waarbij de ene persoon de andere persoon door middel van een strategie beïnvloedt. Beleidsbeïnvloedingstheorieën en betrokkenheidsmethodes focussen zich voornamelijk op de betrokkenheid- en beïnvloeding van burgers op het nationale beleid. Er zijn geen relevante theorieën gevonden die de betrokkenheid van een hoger supranationaal niveau naar een nationaal niveau op een bepaald beleidsterrein verklaren.

In dit theoretisch kader is daarom het begrip europeanisering met bijbehorende kenmerken toegelicht, gezien dit een vorm van (beleids-)betrokkenheid is die in dit onderzoek is gehanteerd. Om de relatie tussen de EC en het onderwijs te onderzoeken is er dieper ingegaan op de betekenis en de definitie van dit concept.

Europeanisering

Het fenomeen europeanisering is een begrip dat in veel verschillende literatuur aan bod komt en verschillende theoretische benaderingen verklaart (Bulmer, 2008). Voordat er een concrete definitie van het begrip kan worden gesteld wordt eerst het begrip europeanisering uitgelegd als verschillende processen.

Over de definitie van europeanisering stelt Kassim "Because 'Europeanization' has no single precise or stable meaning, it has been argued that the term is so unwieldy that it is futile to use it as an organizing concept" (in Olsen, 2002, p. 921). Gezien het feit dat wetenschappers, die het begrip europeanisering hebben onderzocht, niet tot een eenduidige definitie konden komen, heeft Olsen (2002) besloten om de term te verfijnen.

Olsen is één van de prominente denkers en schrijvers van het nieuwe institutionalisme en het begrip europeanisering. Hij kenmerkt het begrip als verschillende processen. Hij onderscheidt vijf toepassingen van de term, zodat er inzicht wordt gegeven in verschillende verschijnselen van europeanisering:

1. Europeanisering in relatie met veranderingen in de externe grenzen van Europa of de EU. Dit duidt het territoriale bereik van het bestuursstelsel aan en de mate waarin Europa als continent gevormd wordt tot één politieke ruimte.
2. Europeanisering in relatie tot de ontwikkeling van instellingen op Europees niveau. Dit heeft betrekking op de ontwikkeling van een centrale autonomie op Europees niveau, die het vermogen heeft om bindende beslissingen te nemen en te handhaven.

3. Europeanisering als centrale penetratie van nationale bestuursystemen. Dit heeft betrekking op de verdeling van verantwoordelijkheden en bevoegdheden tussen verschillende bestuursniveaus. Nationale bestuursystemen moeten balanceren tussen eenheid, diversiteit, centrale coördinatie en lokale autonomie. In dit geval houdt europeanisering in dat nationale systemen worden toegepast op Europees niveau.
4. Europeanisering die betrekking heeft op de export van Europese instituties. Het exporteren buiten de grenzen volgens eigen Europese richtlijnen met als doel het versterken van relaties en een betere positie in de wereld. Balanceren van import en export tussen Europa en niet-Europese landen.
5. Europeanisering als een politiek eenwordingsproject. Dit omvat een politieke unificatie, waarin Europa een samenhangende en sterkere politieke entiteit vormt (p. 923-924).

Door het gebrek aan een concrete definitie heeft een student van de Universiteit Twente, Eva Warnaar, een definitie van europeanisering omschreven. Deze definitie is gebaseerd op verschillende zienswijzen van auteurs die over het kernbegrip hebben geschreven. Warnaar (2010) heeft de definitie van europeanisering als een tweerichtingsverkeer weergegeven, zo omschrijft ze de invloed van europeanisering op de nationale lidstaten en de mate van invloed die de natiestaat heeft op Europa. In dit onderzoek is alleen het eerste gedeelte van de definitie gehanteerd, gezien de al dan niet directe of indirecte betrokkenheid van de EC op het hoger onderwijs in Nederland is gemeten:

“Europeanisering is de mate waarin Europa, waaronder de Europese Unie en zijn instituties, invloed heeft op de systemen, betreffende politiek, beleid, maar ook waarden, normen en idealen.”
(Warnaar, 2010).

Er is gekozen voor bovenstaande definitie gezien het feit dat hierin wordt aangetoond dat ‘europeanisering’ invloed heeft op en betrokken is bij het nationale beleid. Doordat er geen eenduidige definitie van het begrip is omschreven, is in dit onderzoek de door Warnaar gedefinieerde definitie gebruikt als verduidelijking van europeanisering en als basis voor dit onderzoek. Daarnaast wordt voor de theoretische waarde van dit onderzoek de theorie van Olsen gebruikt om de eventuele betrokkenheid en invloed van de EU op beleidsterreinen in Nederland te meten. Het derde en vijfde aspect van het proces van Olsen (2002) ‘europeanisering als centrale penetratie van nationale bestuursystemen’ en ‘europeanisering als een politiek eenwordingsproject’ worden onder andere als uitgangspunt in dit onderzoek gebruikt. Het derde aspect zou kunnen aantonen dat er sprake is van Europese betrokkenheid in nationale bestuursystemen. Dit is relevant voor dit onderzoek, gezien bestuursystemen beleid maken, waaronder onderwijsbeleid. Het vijfde aspect geeft aan dat de EU, streeft naar unificatie waarin een het Europese project een eenheid vormt. Dit kan betekenen dat de EU, ook onderwijsbeleid in de EU wil harmoniseren.

In dit onderzoek was het ook belangrijk om te achterhalen of er al dan niet sprake is van directe of indirecte invloed van de EU op het nationale beleid. Knill & Lehmkuhl (1999) hebben drie verschillende mechanismen van Europeanisering uitgewerkt, die interessant waren om op te nemen in het onderzoek. Door deze mechanismen wordt duidelijk op welke manier de EU invloed kan uitoefenen op het nationale beleid en kon directe invloed van indirecte invloed worden onderscheiden in dit onderzoeksrapport.

Het eerste mechanisme is de meest expliciete vorm, namelijk directe invloed van de EU op de lidstaten. Veel wetten en regels in lidstaten zijn afgeleid van EU-richtlijnen of geven uitvoering aan verordeningen van de EU. Verordeningen betreffen bindende rechtshandelingen die rechtstreeks toepasbaar zijn in iedere lidstaat.

EU-beleidsvorming kan door deze richtlijnen en verordeningen voor binnenlandse verandering zorgen doordat de EU concrete maatregelen op het gebied van beleid voorschrijft waar lidstaten zich aan moeten aanpassen. EU-verordeningen moeten lidstaten van de EU letterlijk overnemen. Dit wil zeggen, dat de EU een positief 'EU-beleid' voorschrijft met als gevolg dat lidstaten gedwongen worden om regelingen te treffen, zodat er wordt voldaan aan de vereisten vanuit de EU.

Het tweede mechanisme beschrijft een minder expliciete vorm van invloed vanuit de EU. Dit betreffen bijvoorbeeld EU-aanbevelingen, wat niet-bindende besluiten zijn van de EU. Met deze aanbevelingen probeert de EU iets te bereiken, zonder dat ze een lidstaat verplichtingen oplegt. Hierbij is de invloed beperkt tot het veranderen van de verdeling van de macht in een lidstaat. Deze verdeling vindt plaats tussen verschillende belanghebbenden. Dit is een vorm van lobbyen waarbij de EU via belanghebbenden in een lidstaat, veranderingen in een binnenlandse omgeving probeert door te voeren. Afspraken tussen Europese en nationale belanghebbenden kunnen leiden tot binnenlandse veranderingen in een lidstaat op bijvoorbeeld het gebied van wetgeving. Indien de EU lobbyt voor aanpassingen van EU-wetgeving in een nationale lidstaat, wordt er van de lidstaat verwacht dat zij deze veranderingen doorvoert.

Het derde mechanisme is ook een vorm van indirecte invloed vanuit de EU. Hierbij beïnvloedt ze de binnenlandse omgeving van een lidstaat door indirecte verwachtingen uit te roepen. Deze theorie veronderstelt dat wanneer de EU iets zegt middels bijvoorbeeld verschillende media-kanalen dat het gene dat wordt uitgeroepen wordt nageleefd. De Europese ideologie wordt door de EU uitgeroepen, zodat de lidstaten daarin gaan geloven. Dit resulteert in veranderingen van de binnenlandse omgeving, aangezien opvattingen en verwachtingen van actoren erdoor kunnen worden beïnvloed. Percepties van actoren in een lidstaat kunnen worden beïnvloed, wanneer de EU bepaalde Europese normen en waarden verkondigt (p. 4).

Om duidelijk te schetsen wat in dit onderzoek precies wordt verstaan onder de te meten eenheden 'curriculum, inhoud ES-lesprogramma en financiering' worden de drie variabelen toegelicht.

Curriculum: het curriculum kan worden gedefinieerd als een leer- en onderwijsplan van een bepaald programma. Letterlijk wordt in de Latijnse literatuur met het curriculum het 'verloop' aangeduid (Radboud Universiteit, 2018). Dit leer- en onderwijsplan beschrijft zowel de doelen als de inhoud van een opleiding en is een basis waarin de doelen concreet staan vermeld. Zo stellen Wiggins en Mc Tighe (2011) dat bij het opstellen van een curriculum de doelen altijd als uitgangspunt moeten worden gebruikt. Dit wordt ook wel aangeduid als het *Backward Design*, gezien de opstelling van het curriculum start bij het 'eindpunt', namelijk de einddoelen, zoals de competenties waar studenten uiteindelijk over moeten beschikken (p. 6). In dit onderzoek wordt met 'curriculum' de leerplannen van ES bedoeld. Deze leerplannen bestaan uit verschillende studieonderdelen die in deze betreffende opleiding de basis vormen.

Ondanks het feit dat elke onderwijsinstelling hetzelfde basisprogramma kent, wijkt het curriculum per hoger onderwijsinstelling af. Ook de competenties verschillen per instelling. Zo liggen bijvoorbeeld de accenten in het hoger beroepsonderwijs (hbo) in ES in Leeuwarden op beleid, in ES in Den Haag op politiek en ligt de focus van ES in Maastricht meer op economie (HBO Start, z.d.).

Inhoud ES-lesprogramma: wordt ook wel aangeduid als een cursusprogramma, lesplanning of leerprogramma (Ensie, 2018). In dit onderzoek betreft de inhoud van het ES-lesprogramma de daadwerkelijke invulling en inrichting van het curriculum. Hierbij kan men denken aan de vormgeving van de colleges, gastcolleges, symposia en gebruikte literatuur in het ES-lesprogramma. In dit onderzoek is onderzocht of zowel de colleges, gastcolleges, symposia, literatuur en de visie van zowel docenten als gastsprekers van pro-Europese, eurokritische of neutrale aard zijn.

Financiering: kan worden gedefinieerd als het beschikbaar stellen van kapitaal voor het bekostigen van een activiteit (Nederlandse Encyclopedie, 2018a). In dit onderzoek zijn verschillende geldstromen van de EC naar het hoger onderwijs opgenomen. Er is onderzocht of ES in het hoger onderwijs in Nederland gebruikmaakt van Europese financiering vanuit Erasmus+, financiering vanuit Jean-Monnet en/of financiering vanuit het Huis van Europa voor onderwijsprogramma's.

Over bovenstaande variabelen hebben verschillende wetenschappers uitspraken gedaan. Zo stelt Corbett (2005) over de variabelen 'curriculum' en 'studieprogramma's' dat de internationalisering van studieprogramma's, curricula en mobiliteit van studenten grotendeels gebaseerd zijn op Europeaniseringsprocessen (in Robertson, Olds, Dale & Dang, 2016, p. 28) Wat betreft financiering stelt Keeling (2006) dat de EC intensief is betrokken bij het Europees hoger onderwijs. Daarnaast stelt zij dat het hoger onderwijs in Europa is geëuropeaniseerd, door haar financiële bijdrage, onderzoeksinitiatieven en hervormingsprojecten zoals het Bologna-proces (p. 203-205). In dit onderzoek is onderzocht of de EC al dan niet betrokken is bij de te meten eenheden in ES in het hoger onderwijs in Nederland en is onderzocht of de theorieën van Corbett en Keeling verklarend en toepasbaar zijn in dit betreffende vraagstuk.

De eventuele betrokkenheid van de EC bij ES is aan de hand van europeanisering gemeten. Ook is er onderzocht of de inhoud van de opleiding ES is geëuropeaniseerd. Aan de hand van de drie mechanismen is gekeken hoe europeanisering zich uit en is in dit onderzoek onderzocht of dat al dan niet een indirecte of directe vorm is.

5. Operationalisering

In dit hoofdstuk wordt er in tabel 1 weergegeven hoe de variabelen in het onderzoek zijn gemeten. In dit operationaliseringstabel is de eerste deelvraag buiten beschouwing gelaten, gezien deze deelvraag slechts achtergrondinformatie verschaft over de bijdrage van de EC in Nederland met betrekking tot financieringsprogramma's voor het hoger onderwijs. In deze deelvraag worden geen variabelen gemeten en wordt er door middel van deskresearch kennis vergaard.

Tabel 1

Operationaliseringstabel van de te meten eenheden in het onderzoek

Deelvraag	Variabele	Methode	Meetinstrument
2. In hoeverre is er al dan niet sprake van betrokkenheid van de Europese Commissie bij de totstandkoming van het curriculum van Europese Studies in het hoger onderwijs in Nederland?	Curriculum	Interviews	Interview vragen: 1. Op basis van welke vakinhoudelijke criteria komt het curriculum van ES tot stand? 2. Stelt de EC eisen aan de invulling van het curriculum van ES? Zo ja: welke eisen stelt de EU? 3. Is er sprake van een formele of informele adviserende rol van de EC over de invulling van het curriculum van ES? Zo ja: hoe uit de (formele of informele) adviserende rol van de EC zich? 4. Moet de opleiding ES voldoen aan criteria van de Europa 2020-strategie omtrent curricula? 5. Maakt de opleiding ES gebruik van de door de EU beschikbaar gestelde onderwijsmaterialen? (via bijvoorbeeld het Huis van Europa) Zo ja: Van wat voor lesmateriaal maakt ES gebruik? Wordt de opleiding ES proactief benaderd door het Huis van Europa of doet de opleiding dit op eigen initiatief?
3. In hoeverre is de inhoud van het Europese Studies lesprogramma in het hoger onderwijs in Nederland geëuropeaniseerd?	Inhoud ES-lesprogramma	Enquêtes	Enquête vragen: 3. Worden er op een schaal van 1 tot 10 in het curriculum van ES voornamelijk eurokritische of pro-Europese aspecten van de EU benadrukt? (1 = heel eurokritisch, 10 = heel pro-Europees) 4. Bezoek je met de opleiding ES Europese instellingen? (nooit, soms, regelmatig, vaak, altijd) 5. Zijn gastsprekers in ES overwegend pro-Europees of eurokritisch over de EU? (overwegend pro-Europees, overwegend eurokritisch, zowel overwegend pro-Europees als eurokritisch, neutraal) 6. Zijn docenten van ES overwegend pro-Europees of eurokritisch over de EU? (overwegend pro-Europees, overwegend eurokritisch, zowel overwegend pro-Europees als eurokritisch, neutraal) 7. Wat voor literatuur wordt er in je studie gebruikt? (meerdere antwoorden mogelijk) (studieboeken, nieuwsberichten, opiniestukken, wetenschappelijke artikelen, actualiteitenprogramma's, multimedia, anders,...)

			<p>8. Academische literatuur die in ES wordt gebruikt bestaat uit: (voornamelijk pro-Europese literatuur over de EU, voornamelijk eurokritische literatuur over de EU, zowel pro-Europese als eurokritische literatuur over de EU, algemene literatuur over de EU)</p> <p>9. Bezoek je met de opleiding ES bijeenkomsten of symposia die vanuit het Huis van Europa, de vertegenwoordiger van de EC, in Den Haag worden georganiseerd? (nooit, soms, regelmatig, vaak, altijd)</p> <p>10. Heb je tijdens je studie in het buitenland gestudeerd? (ja/nee – ga naar vraag 13)</p> <p>11. Heb je gebruik gemaakt van het Erasmus+-programma? (ja/nee, anders, namelijk...)</p> <p>12. Stelde je opleiding ES studie in het buitenland verplicht? (ja/nee)</p> <p>13. Zou je jezelf omschrijven als heel eurokritisch (1) of heel pro-Europees (10) op een schaal van 1 tot 10?</p> <p>14. Is je Europese voorkeur gedurende de opleiding veranderd? (ja, meer pro-Europees, ja, meer eurokritisch, nee – einde enquête)</p> <p>15. Is je houding tegenover de EU veranderd door je studie? (ja/nee)</p>
4. In hoeverre is er al dan niet sprake van betrokkenheid van de Europese Commissie bij de financiering van Europese Studies in het hoger onderwijs in Nederland?	Financiering	Interviews	<p>Interview vragen:</p> <p>6. Maakt de opleiding gebruik van door de EU gefinancierde gastlezingen? (sprekersteam Europa, van het Huis van Europa)</p> <p>7. Maakt de opleiding ES gebruik van fondsen/subsidies vanuit de EU? Zo ja: van welke fondsen/subsidies maakt de opleiding ES gebruik? Welke voorwaarden zijn aan die fondsen/subsidies verbonden?</p> <p>8. Zijn er binnen de opleiding ES, medewerkers die fondsen/subsidies werven? Zo ja: hoeveel fte wordt er binnen de opleiding ES besteed aan fondsen/subsidie-acquisitie?</p> <p>9. Ontvangt de opleiding ES subsidies voor studiereizen naar Europese instellingen? Zo ja: Wat voor subsidies ontvangt ES daarvoor?</p> <p>10. Nemen de studenten van de opleiding ES deel aan het Erasmus+-programma? In hoeverre stelt de opleiding ES, deelneming aan het Erasmus+-programma verplicht voor studenten? Ontvangt de opleiding ES subsidie (cofinanciering) per student voor de deelneming aan dit specifieke programma?</p> <p>11. Maakt de opleiding ES gebruik van het Jean Monnet-programma? Zo ja: heeft uw instelling een Jean Monnet-leerstoel?</p>

6. Methodologie

Om antwoord te geven op de hoofdvraag en de deelvragen is er gebruik gemaakt van zowel kwalitatief beschrijvend onderzoek als van kwantitatief onderzoek. Data van kwalitatief beschrijvend onderzoek en kwantitatief onderzoek is verkregen door fieldresearch middels diepte-interviews en enquêtes. Daarnaast is er gebruik gemaakt van deskresearch voor het verkrijgen van theoretische kennis over het onderwerp. In onderstaande alinea's is per deelvraag beschreven op welke wijze de deelvragen zijn beantwoord.

Deelvraag 1: Welke ondersteunende onderwijsprogramma's voert de Europese Commissie momenteel uit en hoe vertaalt zich dat in het Nederlands hoger onderwijs? Voor de beantwoording van de eerste deelvraag is er gebruikgemaakt van deskresearch. Hiervoor is voornamelijk literatuur geraadpleegd uit de beleidsdocumenten van de EC. Daarnaast is gebruikgemaakt van de websites van de programma's zelf, zoals bijvoorbeeld de website van Erasmus+ en het Huis van Europa. De eerste deelvraag verschaft achtergrondinformatie over ondersteunende programma's die door de EC zijn opgesteld op het gebied van onderwijs. Hierbij is de focus alleen gelegd op programma's die van meerwaarde zijn voor dit onderzoek. Deze programma's zijn het Erasmus+-programma, het Jean Monnet-programma en de onderwijsprogramma's van het Huis van Europa. Deelvraag één verschaft informatie over zowel de inhoud als de doelstellingen van deze specifieke programma's. Verder is in kaart gebracht hoe deze programma's zijn vertaald in het Nederlands hoger onderwijs.

Deelvraag 2: In hoeverre is er al dan niet sprake van betrokkenheid van de Europese Commissie bij de totstandkoming van het curriculum van Europese Studies in het hoger onderwijs in Nederland?

Voor de beantwoording van deelvraag twee is gebruikgemaakt van diepte-interviews. Het doel hiervan was om inzicht te verkrijgen in de eventuele betrokkenheid van de EC bij de totstandkoming van het curriculum. Zes van de zeven interviews zijn face-to face afgenomen en één middels telefonisch contact. Daarnaast zijn de interviews semigestructureerd. Er is gekozen voor deze methode zodat er kon worden afgeweken van het vooropgestelde interviewschema. Op deze manier kon er worden doorgevraagd wanneer respondenten interessante informatie verschaften en kon gedetailleerde informatie worden verkregen (Dingemanse, 2017).

Zoals in de inleiding staat beschreven wordt de opleiding ES op zeven reguliere hoger onderwijsinstellingen aangeboden. Daarnaast wordt deze opleiding ook op het Nederlands Talen Instituut (NTI) en de Leidse Onderwijs instellingen (LOI) aangeboden. Dit betreffen echter commerciële onderwijsinstellingen die de opleiding aanbieden in de vorm van afstandsonderwijs. In dit onderzoek is zowel de NTI als de LOI buiten beschouwing gelaten, gezien er weinig contactmomenten zijn binnen deze opleidingen, waardoor deze opleidingen niet vergeleken kunnen worden met de reguliere opleidingen. De focus van dit onderzoek is gelegd op de publieke sector waarbij zeven voltijd ES-opleidingen op locatie worden aangeboden. In totaal zijn zes ES-medewerkers en één Bestuurskunde-medewerker geïnterviewd. De zes ES-medewerkers hebben zicht op de totstandkoming van het curriculum van ES. De Bestuurskunde medewerker die is geïnterviewd heeft op basis van (werk-)ervaring bij de opleiding ES de interviewvragen beantwoord. Daarnaast hebben de zes ES-medewerkers en Bestuurskunde medewerker ook zicht op de financiering van ES. Dit wordt in een later stadium in dit hoofdstuk toegelicht. De medewerkers die zijn geïnterviewd voor de beantwoording van deelvraag twee en vier zijn in onderstaand tabel op de volgende pagina weergegeven.

Hoger onderwijsinstelling	Medewerker	Functie
Hogeschool Zuyd	Lies de Regt	Hoofdcoördinator ES
Haagse Hogeschool	Peter Shotton	Docent ES en politiek
NHL Stenden Hogeschool	Ellianne Feenstra	Docent ES Thorbecke Academie
Universiteit van Twente	Rik Reussing	Programma coördinator ES
Universiteit Leiden	Rik de Ruiter	Hoogleraar Bestuurskunde
Universiteit van Maastricht	Sophie Vanhoonacker	Hoogleraar ES
Universiteit van Amsterdam	Peter-Wim Zuidhof	Hoogleraar ES

Door middel van de diepte-interviews is er onderzocht in hoeverre de EC al dan niet inspraak heeft op en betrokken is bij de totstandkoming van het curriculum van ES. Tevens is er naar aanleiding van de interviews een beeld ontstaan van de rol die het Huis van Europa speelt bij het curriculum. Er is onderzocht of het Huis van Europa daadwerkelijk lesmateriaal aanlevert voor bijvoorbeeld de invulling van het curriculum. Om de rol die het Huis van Europa speelt bij zowel het curriculum als de financiering van ES in kaart te brengen, is er naast de interviews ook gesproken met twee vertegenwoordigers van de EC van het Huis van Europa namelijk:

Huis van Europa	Medewerker	Functie
EC	Liselotte Langer	Vertegenwoordiger EC
EC	Thijs Bonenkamp	Project coördinator EC

Voor het benaderen van de juiste personen voor de diepte-interviews, is er gebruik gemaakt van de sneeuwbalmethode. Connecties uit het werkveld van degenen die zijn geïnterviewd zijn geraadpleegd (Noordhoff, 2012). De medewerkers van het Huis van Europa zijn op eigen initiatief van de onderzoeker benaderd.

Deelvraag 3: In hoeverre is de inhoud van het Europese Studies lesprogramma in het hoger onderwijs in Nederland geëuropeaniseerd? Voor de beantwoording van deelvraag drie is europeanisering in het ES-lesprogramma gemeten middels enquêtes. Om inzicht te verkrijgen in de inhoud en inrichting van ES-lesprogramma's, zijn derde- en vierdejaarsstudenten ES geënquêteerd. Door het afnemen van enquêtes, is er een beeld ontstaan over hoe ES-studenten denken over de invulling van het curriculum, het lesmateriaal en de (eventuele) gastcolleges.

Er is gekozen voor digitaal enquêteren gezien er lage kosten aan zijn verbonden en er geen sociaal wenselijke antwoorden kunnen worden gegeven. De vragenlijst van de enquête bestond uit een combinatie van gesloten vragen en uniforme schaalverdelingen, waarvan het merendeel uniforme schaalverdeling. Hiermee is in kaart gebracht in hoeverre er al dan niet sprake is van europeanisering in ES. De enkele gesloten vragen in de enquête behoeften geen verdere toelichting van de respondent, vandaar dat slechts een ja/nee-antwoord voldoende was.

Middels enquêtes is onderzocht welk lesmateriaal er wordt gebruikt en of de inhoud van het lesmateriaal van ES, zowel positieve als negatieve invalshoeken van de EU in kaart brengt. Tevens is er onderzocht of het Huis van Europa, symposia en gastcolleges organiseert voor en/of sprekers aanlevert aan ES. Ook is er in het algemeen onderzocht of gastsprekers en docenten binnen ES eurofiel, eurokritisch of neutraal kijken naar de EU.

Zoals eerder geformuleerd, zijn derde- en vierdejaarsstudenten ES door middel van een digitale enquête ondervraagd. Deze doelgroep heeft gedurende de afgelopen drie tot vier jaar kennis en ervaring opgedaan binnen de opleiding ES.

Zij konden een duidelijk beeld schetsen en betrouwbare informatie geven over de inhoud van het curriculum, het lesmateriaal en hebben inzicht gegeven in de politieke voorkeur, van zowel docenten als gastsprekers. Gezien er meer dan 100 ES-studenten zijn ondervraagd, is er sprake geweest van een clustersteekproef.

De enquête is onder studenten verspreid via een interne nieuwsbrief, via gesloten Facebook-groepen en via de e-mail. Doordat de enquête op deze manieren is verspreid, is er geen zicht op het aantal studenten dat daadwerkelijk de enquête heeft ontvangen. Het aantal studenten dat de opleiding ES volgt en de enquête heeft ontvangen is geïndiceerd op 1.340 studenten. Dit is vastgelegd naar aanleiding van persoonlijke communicatie met ES-medewerkers. Hiervan zijn in totaal 160 derde- en vierdejaarsstudenten ES geënquêteerd.

De reden hiervoor is de op 25 mei ingevoerde Algemene Verordening Gegevensbescherming (AVG). Hoger onderwijsinstellingen zijn verantwoordelijk voor de gegevensbescherming van studenten waardoor derden geen gebruik kunnen maken van de contactgegevens van de studenten.

Het aantal van 160 ingevulde enquêtes is aan de lage kant. Dit heeft een grotere foutenmarge tot gevolg dan waar oorspronkelijk op gerekend was. Op basis van de steekproefgrootte en het betrouwbaarheidsniveau van 95 procent is de foutenmarge 7 procent in plaats van de meest gebruikte foutenmarge van 5 procent. Desondanks kunnen er binnen de steekproef nog steeds relevante conclusies getrokken worden op basis van de opvallende uitkomsten.

Deelvraag 4: In hoeverre is er al dan niet sprake van betrokkenheid van de Europese Commissie bij de financiering van Europese Studies in het hoger onderwijs in Nederland? Voor de beantwoording van deelvraag vier is dezelfde methode geraadpleegd als voor deelvraag twee. Zoals eerder benoemd, hebben de zes ES-medewerkers en Bestuurskunde medewerker zicht op de financiering van ES. Naar aanleiding van de diepte-interviews met eerder benoemde personen is er inzicht gekregen in Europese financiering bij ES. Enerzijds is onderzocht in hoeverre de EC ES al dan niet voorziet van financiële geldstromen door middel van financiering vanuit het Erasmus+-programma, financiering vanuit het Jean Monnet-programma en financiering vanuit het Huis van Europa voor onderwijsprogramma's. Anderzijds is onderzocht in hoeverre ES gebruikmaakt van (eventuele) financiële geldstromen die door de EC beschikbaar zijn gesteld. Om de financiering van onderwijsprogramma's van de EC vanuit het Huis van Europa in kaart te brengen is ook voor de beantwoording van deelvraag vier gesproken met twee medewerkers van het Huis van Europa.

Methodenmatrix

Tabel 2

Methodenmatrix in de vorm van een tabel waarbij de onderzoeksmethoden per deelvraag worden weergegeven

	Interviews	Enquêtes	Deskresearch
Deelvraag 1: Welke ondersteunende onderwijsprogramma's voert de Europese Commissie momenteel uit en hoe vertaalt zich dat in het Nederlands hoger onderwijs?			
Deelvraag 2: In hoeverre is er al dan niet sprake van betrokkenheid van de Europese Commissie bij de totstandkoming van het curriculum van Europese Studies in het hoger onderwijs in Nederland?			
Deelvraag 3: In hoeverre is de inhoud van het Europese Studies programma in het hoger onderwijs in Nederland geëuropeaniseerd?			
Deelvraag 4: In hoeverre is er al dan niet sprake van betrokkenheid van de Europese Commissie bij de financiering van Europese Studies in het hoger onderwijs in Nederland?			

7. Onderzoekresultaten

Deelvraag 1: Welke ondersteunende onderwijsprogramma's voert de Europese Commissie momenteel uit en hoe vertaalt zich dat in het Nederlands hoger onderwijs?

Zoals in de inleiding staat beschreven, heeft de EC verschillende programma's opgesteld die invulling moeten geven aan de vraag naar nieuwe kennis in de EU. In het witboek over de toekomst van Europa, beschrijft de EC dat veel beroeps categorieën en -sectoren slachtoffer zullen worden van de opkomende technologie en automatisering in Europa. Voor het inperken van de gevolgen hiervan stelt de EC in de discussienota over het in goede banen leiden van de mondialisering dat een krachtig sociaal en onderwijsbeleid essentieel is voor de veerkracht en kenniseconomie in Europa. Toegankelijkheid van hoger onderwijs en opleiding is volgens de EC een belangrijk instrument voor de welvaart in de Europese samenleving. Door een steeds veranderende maatschappij, stelt de EC dat er leermethoden moeten worden ontwikkeld die inspelen op de digitale markt van de EU (Europese Commissie, 2017). In de volgende alinea's worden drie programma's toegelicht die bijdragen aan de veerkracht en kenniseconomie in Europa. Ook wordt er uitgelegd hoe deze programma's zich vertalen in het Nederlands hoger onderwijs.

Erasmus+-programma

Het vernieuwde overkoepelende programma van Leven Lang Leren is het Erasmus+-programma. Dit programma is een Europees subsidieprogramma voor onderwijs, jeugd en sport. In 2014 is dit programma van start gegaan. Dit programma draagt tot en met 2020 bij aan de ontwikkeling van Europeanen door onder andere onderwijs te stimuleren. De achterliggende gedachte van dit programma is 'een leven lang leren' met als uitgangspunt het versterken van de kenniseconomie in Europa (Erasmus+, z.d.-a). Het doel van het programma is een bijdrage leveren aan de Europa 2020-strategie en mensen uit het hoger onderwijs de kans bieden om grensoverschrijdend samen te werken aan projecten die bijdragen aan bijvoorbeeld een hoger opleidingsniveau (Europese Commissie, 2018b).

Het Erasmus+-programma van de EU biedt met een bedrag van 14,7 miljard euro in de periode van 2014 tot en met 2020, vier miljoen Europeanen de kans om in het buitenland te studeren en ervaring op te doen (Europese Commissie, z.d.-a). De Erasmus Charter for Higher Education (ECHE) betreft een kwaliteitskader voor Europese en internationale samenwerkingsactiviteiten voor het hoger onderwijs. Toekenning van de ECHE is een vereiste voor het hoger onderwijs om deel te nemen aan het Erasmus+-programma (Erasmus+, 2015).

In dit kwaliteitskader staat dat elke hoge onderwijsinstelling die wil participeren in het Erasmus+-programma, aan bepaalde principes moet voldoen. Deze principes worden kernacties genoemd. Hoger onderwijsinstellingen moeten bijdragen aan de moderniserings- en internationaliseringsagenda van de EU en de bijbehorende prioriteiten van deze specifieke agenda:

- Het verhogen van het opleidingsniveau van afgestudeerde studenten en onderzoekers
- Het verbeteren van de kwaliteit en de relevantie van het hoger onderwijs
- Het verbeteren van de kwaliteit van mobilisatie en grensoverschrijdende samenwerking
- Samenwerking tussen hoger onderwijs, onderzoek en bedrijfsleven voor excellentie en regionale ontwikkeling
- Het verbeteren van de capaciteit en prestaties van instellingen voor hoger onderwijs door financiering van innovatieve samenwerkingsprojecten tussen instellingen en hun partners (Europese Commissie, 2016).

Van de drie kernacties wordt er in dit onderzoek de focus gelegd op de eerste kernactie namelijk *individuele leermobiliteit*. Om een duidelijk beeld te schetsen van de eerste kernactie wordt hieronder beknopt de eerste kernactie in hoofdlijnen toegelicht. Er wordt ingegaan op deze betreffende kernactie omdat uit fieldresearch is gebleken dat ES-opleidingen voornamelijk gebruik maken van *individuele leermobiliteit*. Daarnaast wordt de focus van de eerste kernactie gelegd op de mobiliteit tussen programmalanden. Hiervoor is gekozen gezien het grootste deel van het beschikbare Erasmus+-budget binnen de eerste kernactie wordt besteed aan mobiliteit tussen programmalanden. De begunstigde landen die kunnen deelnemen aan de eerste kernactie van het Erasmus+-programma zijn alle 27 lidstaten van de EU, inclusief het Verenigd Koninkrijk tot en met 2020 (Europese Commissie, 2017a).

De eerste kernactie ondersteund onder meer de mobiliteit van studenten en personeel. Het biedt mogelijkheden voor onder andere studenten, stagiairs en professoren voor het vergroten van vaardigheden en (werk-)ervaring in een ander land. Ook gezamenlijke masteropleidingen van Erasmus Mundus voor het toekennen van een volledige opleiding en Erasmus+-leningen aan studenten voor het volgen van een master in het buitenland zijn onderdeel van deze kernactie.

Voor de mobiliteit van studenten bestaan er twee activiteiten. Ten eerste kunnen studenten voor een bepaalde periode in het buitenland studeren. Wanneer studenten in het buitenland studeren wordt van hen geacht dat ze vooraf, tijdens en achteraf een leerovereenkomst invullen. In deze leerovereenkomst moeten studenten aangeven welke vakken ze gaan volgen. Daarnaast moeten studenten omschrijven of die vakken het vervangende studieprogramma in het buitenland voldoende resultaat leveren en moeten de rechten en plichten van de verschillende partijen worden beschreven (Europese Commissie, z.d.-c). Ten tweede kunnen studenten voor een bepaalde tijd in het buitenland bij een onderneming of een andere werkplek ervaring in het buitenland opdoen. Ook voor studenten die in het buitenland een stage lopen moet een stageovereenkomst worden getekend samen met de betreffende onderwijsinstelling en de gastorganisatie. Hierin staan de rechten en plichten van alle betrokken partijen beschreven. Zowel de stage- als leerovereenkomst erkent uitwisseling naar een andere instelling of onderneming. Verder moeten studenten kunnen aantonen dat ze minimaal drie tot maximaal twaalf maanden daadwerkelijk in het buitenland studeren, stage lopen en woonachtig zijn (Europese Commissie, z.d.-d).

Wat betreft personeelsmobiliteit kunnen personeelsleden van hoger onderwijsinstellingen deelnemen aan het mobiliteitsprogramma door een lesprogramma te geven of een trainingsschema te volgen in het buitenland. Wanneer personeelsleden een lesprogramma geven in het buitenland moeten ze een mobiliteitsovereenkomst invullen. Hierin moet onder andere het onderwerp van het lesprogramma, het niveau van het lesprogramma, het aantal deelnemende studenten aan dit lesprogramma en het aantal uren dat het lesprogramma wordt gegeven in staan. Het minimaal aantal uren dat per week moet worden les gegeven is acht uur. Daarnaast moeten personeelsleden aangeven wat de doelen zijn van de deelname aan mobiliteit, wat de toegevoegde waarde is en wat het lesprogramma precies inhoud. Ook de verwachte leerresultaten moeten hierin worden omschreven (Europese Commissie, z.d.-e).

Het geven van een lesprogramma in het buitenland in een ander programmaland kan minimaal twee dagen en maximaal twee maanden duren. Een lesprogramma geven in een partnerland duurt minimaal vijf dagen en maximaal twee maanden. Deze voorwaarden zijn hetzelfde voor personeelsleden die een opleiding of training in het buitenland willen volgen. Voor het aanvragen van een opleiding en/of training, moeten personeelsleden net als studenten een mobiliteitsovereenkomst ondertekenen (Europese Commissie, z.d.-f).

Voordat studenten en personeel in aanmerking komen voor subsidiesteun moeten de hoge onderwijsinstellingen te allen tijde voldoen aan het ECHE, zodat een hoogwaardige mobiliteit wordt gewaarborgd. Subsidies ter ondersteuning van studentenmobiliteit worden vastgesteld door nationale agentschappen in samenwerking met nationale autoriteiten en/of instellingen voor hoger onderwijs. Deze subsidies vergoeden reis- en verblijfskosten gedurende de studie- of stageperiode in het buitenland. Daarnaast hangt de grootte van de subsidiesteun af van een aantal aspecten namelijk:

- Het aantal maanden/dagen waarop de mobiliteitsaanvraag betrekking heeft
- De prestaties uit het verleden met betrekking tot mobiliteitsaanvragen
- Het totale nationale budget voor mobiliteitsacties
- Het betreffende land waar de student zijn studie of stageperiode gaat voldoen.

Wat betreft personeelsmobiliteit, wordt de EU-subsidie berekend op basis van de reisafstand naar een andere lidstaat (Europese Commissie, 2017a).

In Nederland hebben, zoals in de inleiding staat beschreven, in het jaar 2016 in totaal 13.107 Nederlandse studenten deelgenomen aan het Erasmus+-programma. Hiervan hebben 9.287 studenten aan een andere universiteit in Europa gestudeerd. De overige 3.820 studenten hebben in datzelfde jaar in Europa werkervaring opgedaan door in het buitenland een stage te voldoen (Nuffic, 2018). Er zijn echter over personeelsmobiliteit geen statistieken beschikbaar.

Jean Monnet-programma

Het Jean Monnet-programma was een onderdeel van het overkoepelende programma Leven Lang Leren. Sinds het jaar 2014 maakt dit programma onder dezelfde naam deel uit van het nieuwe overkoepelende programma, namelijk het Erasmus+-programma (Europa Nu, z.d.-a). Het Jean Monnet-programma is een financieringsprogramma dat activiteiten ondersteunt op het gebied van onderwijs en onderzoek. In totaal ondersteunt het Jean Monnet-programma zes activiteiten. In dit hoofdstuk wordt de focus gelegd op drie Jean Monnet-activiteiten, namelijk Jean Monnet-modules, Jean Monnet-leerstoelen en Jean Monnet-expertisecentra. Deze drie activiteiten bestaan uit zowel onderwijs als onderzoeksaspecten. Het onderzoek aspect wordt buiten beschouwing gelaten gezien de focus ligt op het onderwijs.

Bovenstaande activiteiten moeten allereerst een bijdrage leveren aan de europeanisering van studieprogramma's. Daarnaast is het doel van de activiteiten om kennis in het onderwijs op het gebied van EU-studies te stimuleren. Het Jean Monnet-programma focust zich op EU-studies gezien het geheel van Europa en de EU in deze opleidingen bestudeerd wordt. In het bijzonder worden binnen deze studie verschillende aspecten van het Europese-integratieproces behandeld (Europese Commissie, 2017a). Het Jean Monnet-programma probeert de kennis over Europese integratie te bevorderen door de dialoog tussen academici, onderzoekers en EU-beleidsmakers te ondersteunen door middel van bovenstaande activiteiten (Europa Nu, 2014). Europese integratie wordt ook wel Europese eenwording genoemd. Het betreft het eenwordingsproces tussen verschillende Europese landen, waarbij ontwikkelingen plaatsvinden op institutioneel, juridisch, politiek, economisch en sociaal gebied (Europa NU, z.d.-a).

In de periode van 2014 tot en met 2020 stelt de EC ruim 380 miljoen euro beschikbaar voor Jean Monnet-activiteiten (Europese Commissie, 2017b). In de opeenvolgende alinea's worden drie Jean Monnet-activiteiten die relevant zijn voor dit onderzoek nader toegelicht.

Jean Monnet-modules

Jean Monnet-modules zijn onderwijsprogramma's of cursussen van de duur van maximaal drie jaar. Deze modules zijn bedoeld voor EU-studies die worden aangeboden in het hoger onderwijs. Jean Monnet-modules kunnen worden opgezet in de vorm van bijvoorbeeld groeps- en werkcolleges die minstens veertig lesuren per academiejaar omvatten. Daarnaast moeten modules zich richten op één specifieke discipline van EU-studies of moeten ze multidisciplinair zijn. Het inhoudelijke doel van deze modules is onder andere het bevorderen van academisch onderzoek, het vergroten van Europese belangstelling, de EU onder de aandacht brengen en het bieden van cursussen over EU-vraagstukken. Modules moeten ervoor zorgen dat EU-aspecten in studieprogramma's van het onderwijs integreren, waarin EU-gerelateerde onderwerpen voorheen in beperkte mate werden behandeld.

Het Jean Monnet-moduleprogramma heeft drie mogelijke vormen van modules ontwikkeld, zo zijn er algemene of inleidende cursussen over Europese kwesties, gespecialiseerd onderwijs met betrekking tot ontwikkelingen binnen de EU en erkende zomer- en intensieve cursussen.

Voor het aanvragen van een Jean Monnet-module zijn er subsidiabiliteitscriteria opgesteld. Instellingen voor hoger onderwijs (IHO's) in de hele wereld kunnen gebruik maken van deze modules. Een voorwaarde is dat landen in het bezit zijn van een geldig ECHE. Wanneer IHO's uit partnerlanden van de EU aanvragen indienen voor modules, is een geldig bezit van het ECHE niet van toepassing.

Toekenningscriteria voor projecten rondom Jean Monnet-modules moeten de relevantie van het project, de kwaliteit van het projectontwerp en uitvoering, kwaliteit van het projectteam en het effect en verspreiding met een minimumscore van 60 punten waarborgen voordat hoger onderwijsinstellingen in aanmerking komen voor financiële steun. Tevens moet elk voorstel een minimum van 13 punten halen per bovengenoemde categorie uit de toekenningscriteria. Wanneer hoger onderwijsinstellingen in aanmerking komen voor een Jean Monnet-module, wordt er van hen verwacht dat ze ondersteuning bieden aan de coördinatoren van de modules. Ook wordt verwacht dat ze Jean Monnet-modules promoten door activiteiten te organiseren die een zo groot mogelijk publiek bereiken. Coördinatoren van Jean Monnet-modules worden gestimuleerd om tijdens de projectduur de volgende acties te ondernemen:

- Het publiceren van minstens één artikel
- Het deelnemen aan zowel nationale als Europese informatie- en verspreidings evenementen
- Het organiseren van evenementen in samenwerking met lokale, regionale en nationale beleidsmakers, maatschappelijke organisaties en scholen
- Het verspreiden van resultaten van de activiteiten omtrent de Jean Monnet-module door middel van het organiseren van colleges of seminars voor het grote publiek en voor vertegenwoordigers van het maatschappelijk middenveld
- Het vormen van netwerken met coördinatoren van Jean Monnet-modules, expertisecentra, instellingen en houders van een Jean Monnet-leerstoel
- Het toepassen van openleermiddelen, het publiceren van de inhoudelijke opzet, het tijdschema van de activiteiten en de te verwachten resultaten van de Jean Monnet-module.

Voor het aanvragen van een Jean Monnet-module zijn financieringsregels opgesteld. Het maximale bedrag voor een subsidie betreft 30.000 euro en kan hoogstens 75 procent bedragen van de totale kosten van deze specifieke module (Europese Commissie, 2017a). Subsidiabiliteitscriteria, toekenningscriteria en financieringsregels worden beoordeelt door het Uitvoerend Agentschap onderwijs, audiovisuele media en cultuur (EACEA). Dit is een onafhankelijke organisatie die subsidieregelingen beheert voor onder andere het Erasmus+-programma waar ook Jean Monnet-activiteiten onder vallen. Het agentschap legt verantwoording af aan vier directoraten-generaal van de EC, die aan het eind van het proces verantwoordelijk zijn voor de programmering, evaluatie en beleidsvorming van subsidieregelingen (Europese Unie, 2018).

Jean Monnet-leerstoelen

Jean Monnet-leerstoelen zijn leeropdrachten voor universiteitsprofessoren met een specialisatie in EU-studies. Houders van een leerstoel moeten verbonden zijn aan de aanvragende hoger onderwijsinstelling als professor. Een Jean Monnet-leerstoel kan slechts door één professor worden bekleed met een looptijd van drie jaar. In deze drie jaar moet er per academiejaar tenminste 90 lesuren worden gegeven. Dit kan worden gerealiseerd door bijvoorbeeld groepscolleges, werkcolleges en seminars te organiseren.

De voornaamste activiteiten van Jean Monnet-leerstoelen zijn onderwijs in EU-studies te verdiepen en onderwijs in EU-aangelegenheden te verzorgen voor toekomstige afgestudeerden op gebieden waarnaar veel vraag is binnen de Europese kenniseconomie. Aanvullende activiteiten zijn allereerst het geven van onderwijs en lezingen voor studenten van andere departementen naast EU-studies, ter voorbereiding van het toekomstig beroepenveld. Daarnaast moeten houders van leerstoelen onderzoekers en leraren aanmoedigen, adviseren en begeleiden om onderzoek te doen en les te geven over domeinen rondom EU-studies. Ook het doen van onderzoek omtrent EU-onderwerpen en het organiseren van activiteiten voor beleidsmakers op lokaal, regionaal en nationaal niveau zijn activiteiten die houders van leerstoelen moeten uitvoeren.

Jean Monnet-leerstoelen zijn verbonden aan activiteiten van betrokken instellingen. Net als bij Jean Monnet-modules wordt er van instellingen verwacht dat zij ook houders van een leerstoel binnen het hoger onderwijs assisteren mede door onderwijsactiviteiten te organiseren. Net als bij Jean Monnet-modules, zijn leerstoelen toegankelijk voor IHO's die gevestigd zijn in een land in de hele wereld met als voorwaarde dat programmalanden beschikken over een geldig ECHE, met uitzondering van deelnemende IHO's uit partnerlanden. Ook toekenningscriteria van Jean Monnet-leerstoelen zijn gelijkwaardig aan de toekenningscriteria van Jean Monnet-modules.

Van leerstoelhouders wordt verwacht dat zij resultaten van georganiseerde activiteiten rondom Jean-Monnet verspreiden buiten het werkterrein. De achterliggende gedachte hiervan is het effect van de actie maximaliseren. Daarnaast worden Leerstoelhouders gestimuleerd om tijdens de projectduur ten minste één boek te publiceren via de universitaire pers. Overige te ondernemen acties van leerstoelhouders komen overeen met de acties van Jean Monnet-modules.

Wat betreft de financieringsregels voor Jean Monnet-leerstoelhouders, bedraagt het maximale bedrag voor een subsidie 50.000 euro. Net als bij Jean Monnet-modules, kan hoogstens 75 procent bedragen van de totale kosten van de Jean Monnet-leerstoel (Europese Commissie, 2017a).

Jean Monnet-expertisecentra

Een Jean Monnet-expertisecentrum is een competentie- en kenniscentrum dat gericht is op EU-onderwerpen. Een expertisecentrum kan net als Jean Monnet-modules en leerstoelen alleen worden opgericht door IHO's voor de duur van drie jaar. De achterliggende gedachte van een expertisecentrum is het verbinden van deskundigheid en competenties van experts op hoog niveau. Een expertisecentrum draagt bij aan grensoverschrijdende activiteiten en bevordert samenwerking tussen academische instellingen in verschillende landen. Door middel van expertisecentra worden studenten bereikt die zich normaliter niet bezighouden met EU-onderwerpen. Ook worden sterke banden door IHO's gecreëerd met beleidsmakers, ambtenaren, maatschappelijke organisaties en het breder publiek door middel van expertisecentra.

Voor het oprichten van een Jean Monnet-expertisecentrum moet een plan worden ontwikkeld waarin gedurende drie jaar activiteiten worden georganiseerd. IHO's moeten ervoor zorgen dat onder andere onderzoeksactiviteiten met betrekking tot EU-onderwerpen worden geleid en dat cursusmateriaal wordt ontwikkeld over EU-onderwerpen. Het uitgangspunt is dat cursussen over actuele Europese thema's moeten gaan.

Ook het stimuleren van debatten is een vereiste van een expertisecentrum. Via deze weg kunnen belanghebbenden ervaringen over EU-onderwerpen uitwisselen en samenwerken met vertegenwoordigers van Europese lidstaten. Verder is het regelmatig publiceren van resultaten van onderzoeksactiviteiten één van de activiteiten die moet worden uitgevoerd.

Daarnaast worden ook expertisecentra, net zoals Jean Monnet modules- en leerstoelen gestimuleerd om bepaalde acties te ondernemen. Ook toekenningscriteria en subsidiabiliteitscriteria van expertisecentra komen overeen met Jean Monnet modules- en leerstoelen (Europese Commissie, 2017a). Wat betreft de regels met betrekking tot subsidies, zijn financieringsregels opgesteld. Een overzicht van deze financieringsregels wordt weergegeven in tabel 3.

Tabel 3

Financieringsregels Jean Monnet-expertisecentrum overgenomen uit de Erasmus+-programmagids (p. 217)

Subsidiabele kosten		Financieringsmechanisme	Bedrag	Toewijzingsregel
Activiteitskosten	<p>Subsidiabele directe kosten: Personeelskosten, reis- en verblijfkosten, uitbestedingskosten (maximaal 30% van de subsidiabele directe kosten), uitrustingskosten (maximaal 10% van de subsidiabele directe kosten), onderwijskosten en overige kosten (met inbegrip van de kosten van een verplichte financiële audit/auditcertificaat).</p> <p>Subsidiabele indirecte kosten: Een vast bedrag van ten hoogste 7% van de subsidiabele directe projectkosten is subsidiabel als indirecte kosten, zijnde de door de begunstigde gemaakte algemene administratiekosten die aan het project kunnen worden toegerekend (bijvoorbeeld elektriciteits- of internetkosten, kosten voor lokalen, kosten voor vaste medewerkers).</p>	Werkelijke kosten	80% van de totale subsidiabele kosten (tenzij de aanvrager verzoekt om een lager subsidie percentage) Maximaal 100.000 EUR	Voorwaardelijk: de doelstellingen en het werkprogramma moeten duidelijk worden uiteengezet in het aanvraagformulier

Hoe Jean Monnet-activiteiten zich vertalen in het Nederlands hoger onderwijs is onbekend. Er zijn geen documenten beschikbaar die aangeven hoeveel modules, leerstoelen en expertisecentra er zijn in Nederland. Uit de interviews blijkt echter dat de Universiteit van Maastricht momenteel in het bezit is van drie leerstoelen en een expertisecentrum heeft in Brussel (Bijlage 3.5). Ook beschikt de Universiteit Leiden volgens de heer de Ruiters over een aantal leerstoelen, waarvan het exacte aantal onbekend is (persoonlijke communicatie, 7 mei 2018).

Huis van Europa

Zoals in de inleiding staat beschreven zijn zowel de Vertegenwoordiging van de EC als het EP Liaisonbureau gehuisvest in het Huis van Europa in Den Haag, Nederland. Het Huis van Europa fungeert als bureau van de EC met als taak om haar belangen in Nederland te vertegenwoordigen. Het Huis van Europa is het eerste contactpunt voor zowel burgers als pers in Nederland, wanneer zij informatie willen over de laatste ontwikkelingen over onder andere de EC. Het Huis van Europa spreekt namens de EC in Nederland en treedt op als ontmoetingsplaats waar burgers informatie kunnen krijgen over EU-gerelateerde thema's. Daarnaast geven zij ook persvoorlichting over ontwikkelingen in de beleidsvorming van de EU in Nederland en stelt het Huis van Europa Brussel op de hoogte over belangrijke ontwikkelingen in Nederland op politiek, economisch en sociaal domein (Huis van Europa, z.d.).

Naast het uitdragen van de belangen van de EC in Nederland, speelt het Huis van Europa, zoals eerder benoemd, ook een rol in het Nederlands hoger onderwijs. Naast het aanbieden van gratis lesmateriaal over Europa aan het primair, voortgezet en hoger onderwijs, wil het Huis van Europa de discussie rond Europese kwesties stimuleren en stelt zij een conferentiezaal beschikbaar waar debatten, conferenties, colleges, seminars en (culturele)-evenementen kunnen worden georganiseerd. Verenigingen en maatschappelijke organisaties mogen hier in overleg kosteloos gebruik van maken indien de aanvrager een niet-commerciële organisatie is en het thema van de bijeenkomst een duidelijk verband heeft met de EU. Een andere voorwaarde is dat de organiserende partij het evenement politiek neutraal inricht of verschillende politieke standpunten belicht.

Voor studenten is er een mogelijkheid om 'Brussel dichterbij te halen' en een bezoek te brengen aan het Huis van Europa, waarbij in overleg een programma wordt opgesteld om studenten te voorzien van bijvoorbeeld informatie over beleidsterreinen van de EU (Huis van Europa, z.d.). Medewerkers van de EC kunnen een presentatie geven voor een bezoekersgroep. Daarnaast is het voor studenten mogelijk om een workshop te volgen over de zogeheten 'chocoladerichtlijn'. Dit betreft een rollenspel over Europese besluitvorming die wordt georganiseerd door het Huis van Europa (T. Bonenkamp, persoonlijke communicatie, 9 mei 2018).

Conclusie

Samenvattend blijkt dat alle drie de bovenstaande programma's ook in Nederland een belangrijke bijdrage leveren aan onder andere de vormgeving in het hoger onderwijs. Dit blijkt uit het feit dat de EC middels de programma's hoger onderwijsinstellingen van kennis en informatie voorziet. Door middel van de vele vereisten die aan de programma's verbonden zitten, is een opvallende uitkomst dat het doel van bijvoorbeeld Jean Monnet-modules is om Europese belangstelling te vergroten. Daarnaast is één van de vereisten voor Jean Monnet-modules, leerstoelen en expertisecentra dat activiteiten omtrent Jean-Monnet middels verspreidings evenementen moeten worden gepromoot zodat de Europese boodschap een zo groot mogelijk publiek bereikt. Van Jean Monnet-leerstoelen wordt ook verwacht dat activiteiten worden georganiseerd voor studenten op gebieden waarnaar veel vraag is in de Europese kenniseconomie. Hieruit komt naar voren dat het mogelijk is dat bovenstaande programma's invulling zouden kunnen geven aan de inhoud van de vakken, gezien de EU onder de aandacht moet worden gebracht en één van de vereisten van de activiteiten is dat de Europese boodschap moet worden verspreid. Daarnaast moeten Jean Monnet-activiteiten bijdragen aan de europeanisering van studieprogramma's. Er is echter niet aangetoond of deze programma's een neutrale, positieve of negatieve boodschap over de EU moeten verspreiden en. Ook is onbekend of neutrale, positieve of negatieve EU-aspecten in de vakken moeten doorschemeren.

Ook activiteiten van Jean Monnet-leerstoelen moeten bijdragen aan de voltooiing van de Europese kenniseconomie. Het blijkt echter dat niet duidelijk is hoeveel modules, leerstoelen en expertisecentra er daadwerkelijk zijn in Nederland. Dit is een opvallende uitkomst want men zou zich af kunnen vragen of dit transparant zou moeten zijn.

Deelvraag 2: In hoeverre is er al dan niet sprake van betrokkenheid van de Europese Commissie bij de totstandkoming van het curriculum van Europese Studies in het hoger onderwijs in Nederland?

In de volgende alinea's wordt antwoord gegeven op deelvraag twee. Voordat er wordt ingegaan op de (eventuele) betrokkenheid van de EC bij de totstandkoming van het curriculum in ES, wordt allereerst achtergrondinformatie verschaft over het Bologna-proces dat in 1999 in gang is gezet. Deze informatie is van belang om het proces achter de totstandkoming van het curriculum van ES te begrijpen.

Naar aanleiding van toenemende mobiliteit van studenten en docenten is in 1999 het Bologna-verdrag ondertekend door 29 Europese ministers van Onderwijs. Op basis van dit verdrag is een internationaal georiënteerde verklaring opgesteld. In deze verklaring is de intentie vastgelegd om te komen tot uniforme hoger onderwijsystemen in Europa waarin een gemeenschappelijke structuur en vergelijkbare graden in Europa worden herkend. Het Bologna-proces, dat aan deze verklaring gekoppeld zit, werkt toe naar de voltooiing van deze zogenoemde Europese hogeronderwijsruimte (EHOR) (EHEA, z.d.).

Voor de volbrenging van de EHOR zijn de afgelopen jaren verschillende stappen genomen. In 2002, vormde de verklaring van Bologna de aanleiding voor de invoering van de eerste (undergraduate) en tweede (graduate) cyclus. Deze cyclussen worden ook wel de Bologna-cyclussen genoemd. De eerste cyclus leidt tot een bachelor kwalificatie na het succesvol afronden van een studieprogramma met 180-240 ECTS-credits. De tweede cyclus leidt tot een master kwalificatie die wordt verkregen naar aanleiding van het afronden van een studieprogramma met 60-120 ECTS-credits. Het doel van de Bologna-cyclussen was het harmoniseren van verschillende graden in het hoger onderwijs binnen de EU (ECEA, z.d.-a). Het kader omtrent de twee cyclussen is gedefinieerd met de ontwikkeling van het 'Europees kwalificatieraamwerk', die in 2008 werd goedgekeurd door het EP. Dit betreft een overkoepelend Europees raamwerk die opleidingsniveaus in EU harmoniseert (Bologna Follow-Up Group, 2014).

Voor het verenigen van hoger onderwijsstelsels binnen Europa, zijn ook in het kader van de EHOR, accreditatiestelsels ingevoerd. In Nederland is dit ingevoerd in de vorm van de Nederlands-Vlaamse Accreditatie Organisatie (NVAO) (Ministry of Science, Technology and Innovation, 2005). De NVAO is een onafhankelijke accreditatieorganisatie die bij Verdrag is opgericht door de Nederlandse en Vlaamse overheid. Het doel van deze organisatie is het versterken van de kwaliteitscultuur van hoger onderwijsinstellingen door opleidingen te erkennen in zowel Nederland als in Vlaanderen (NVAO, 2017). De NVAO beoordeelt de kwaliteit van hoger onderwijsopleidingen door middel van het 'Beoordelingskader accreditatiestelsel hoger onderwijs Nederland' en de 'Instellingstoets kwaliteitszorg (ITK)'. Het kader voor opleidingsbeoordeling heeft betrekking op opleidingen in het wetenschappelijk onderwijs (wo) en hbo op bachelor-en masterniveau. Bij zowel het beoordelen van bestaande opleidingen als nieuwe opleidingen, kijkt de NVAO onder andere naar de beoogde leerresultaten en de inrichting van het curriculum.

Zowel de beoordelingskaders als de processen en procedures van de NVAO omtrent accrediteren van opleidingen zijn afgestemd op 'Standaarden en richtlijnen voor kwaliteitszorg in de Europese hogeronderwijsruimte (ESG)' en het Europees kwalificatieraamwerk. Daarnaast is ook naar aanleiding van dit kwalificatieraamwerk, het Nederlandse kwalificatieraamwerk hoger onderwijs opgesteld, waarin de Bologna-cyclussen naar aanleiding van de Bologna-verklaring zijn opgenomen (NVAO, z.d.).

Naast het invoeren van de Bologna-cyclussen, het ontwikkelen van een Europees kwalificatieraamwerk en het oprichten van accreditatieorganisaties voor het verenigbaar maken van onderwijsstelsels in Europa, spelen ook nationale en internationale initiatieven zoals de Dublin-descriptoren een rol bij het harmoniseren van opleidingsniveaus in het kader van de EHOR (Ministry of Science Technology and Innovation, 2005).

Nederland en Vlaanderen zijn drijvende krachten geweest bij de totstandkoming van Dublin-descriptoren in 2001–2004. Op initiatief van Nederland en Vlaanderen zijn deze descriptoren in de Bologna-cyclussen gezamenlijk door zowel Nederlandse als Vlaamse vertegenwoordigers en experts van kwaliteitszorgorganisaties uit verschillende landen opgesteld en vormgegeven. Deze internationale groep van vertegenwoordigers en (kwaliteits)-experts wordt de Joint Quality Initiative (JQI) genoemd. Deze groep heeft een essentiële bijdrage geleverd aan kwaliteitsborging- en kwalificatiekaders in het Bologna-proces. Daarnaast hebben zij ook een derde structuur toegevoegd aan de Bologna-cyclussen, namelijk het doctoraat (Frederiks, 2016). De Dublin-descriptoren zijn een belangrijk onderdeel van de ontwikkeling van de EHOR en vormen ‘de ruggengraat’ van het Europees kwalificatieraamwerk. Naast de ontwikkeling van dit kwalificatieraamwerk heeft de EU een ‘Kwalificatiekader voor een Leven Lang Leren’ opgesteld. Dit kader is in overeenstemming met de inmiddels drie Bologna-cyclussen die zijn opgenomen in zowel het Europees als in het Nederlandse kwalificatieraamwerk in het kader van een EHOR (Lokhoff et al., 2010).

Daarnaast is ook het ‘TUNING Educational Structures in Europe Project’ een onderdeel van nationale en internationale initiatieven. Dit project is opgericht door Nuffic en de TUNING-vereniging. Daarnaast speelt de EC in dit project een (financiële) ondersteunende rol door middel van het Leven Lang Leren-programma. “The activities of Tuning were from the beginning closely followed by the European networks of the European Commission.” TUNING publiceert vakspecifieke brochures die richtlijnen en referentiepunten in de vorm van competenties omvatten. Het biedt een conceptueel kader dat voor elk vakgebied beschrijft welke competenties en gewenste leerresultaten moeten worden behaald. Daarnaast beschrijven de TUNING-brochures in detail hoe de competenties zich verhouden in de Bologna-cyclussen op basis van de Dublin-descriptoren (Lokhoff et al., 2010). Doordat competenties worden toegepast op Europees niveau, kan het derde aspect van Olsen (2005) van toepassing zijn, namelijk ‘europeanisering als centrale penetratie van nationale bestuursystemen’ (p. 923-924).

De Dublin-descriptoren en het TUNING-project vullen elkaar aan. De Dublin-descriptoren concentreren zich op de vergelijkbaarheid van de Bologna-cyclussen in algemene termen terwijl het TUNING-project de cyclussen beschrijft op het niveau van de vakgebieden. Zowel het doel van het TUNING-project als dat van de Dublin-descriptoren is het transparanter maken van het Europees hoger onderwijs en (universitaire) leerdoelen te harmoniseren (González, Wagenaar, van der Meer, & Beneitone, 2008).

Zowel de Dublin-descriptoren als het TUNING-project zijn bepalend geweest bij de totstandkoming van curricula in het Nederlands hoger onderwijs. Zo zijn curricula van ES op de Universiteit van Twente, Maastricht, Leiden en Amsterdam volgens de geïnterviewden Vanhoonacker (Bijlage 3.5), de Ruiter (Bijlage 3.6) en Reussing (Bijlage 3.4) gebaseerd op Dublin-descriptoren, waaraan elke universiteit verplicht moet voldoen. Volgens mevrouw Vanhoonacker, moet een universiteit bij het ontwikkelen van een curriculum voldoen aan het kader dat is vastgesteld door de NVAO op basis van het Europees kwalificatieraamwerk. “De NVAO controleert de kwaliteit van de opleidingen en maakt ook gebruik van internationaal vastgestelde Dublin-criteria, waarin competenties en inhoud worden vastgesteld” (persoonlijke communicatie, 2 mei 2018). Ook stelt de heer de Ruiter, dat de eindtermen van de opleiding ES direct een op een zijn vertaald vanuit Dublin-descriptoren (persoonlijke communicatie, 7 mei 2018).

Wat betreft de totstandkoming van het curriculum van ES op hbo-niveau, zijn de Dublin-descriptoren vertaald in het Tuning-programma: 'Reference Points for the Design and Delivery of Degree programmes in European Studies' dat is voortgevloeid uit het TUNING-project. Dit Tuning-programma biedt ES op hbo-niveau een concrete aanpak voor de implementatie van het Bologna-proces (González et al., 2008). Zo stelt mevrouw de Regt dat ES op hbo-niveau een competentiegerichte opleiding is waarbij de uitgangspunten van het curriculum altijd de eindcompetenties zijn (persoonlijke communicatie, 16 april 2018). Het is belangrijk dat ES-opleidingen op elkaar worden afgestemd en dat een algemeen kader wordt geschetst (P. Shotton, persoonlijke communicatie, 17 april 2018). Dit kader moet aangegeven welke aspecten er binnen de opleiding worden geleerd aan studenten, waarom specifieke aspecten aan studenten worden geleerd en over welke competenties toekomstig afgestudeerde 'Young European Professionals' moeten beschikken (L. de Regt, persoonlijke communicatie, 16 april 2018). Deze uitspraken zijn verklaarbaar vanuit de literatuur. Zo stellen Minkman & Rawal (2013) dat in een globaliserende wereld het van cruciaal belang is dat definities rondom ES universeel worden geaccepteerd en begrepen (p.2).

Om een algemeen kader van de opleidingen ES te schetsen biedt het Tuning-programma voor ES op hbo-niveau referentiepunten die worden uitgedrukt in termen van beoogde leerresultaten en zeven kerncompetenties die ES-programma's op elkaar moeten afstemmen. Voor de eerste bachelor cyclus zijn de competenties onder andere kennis van Europese integratie en kennis van Europese instituties en het besluitvormingsproces (González et al., 2008). Voor het ontwikkelen van het ES-programma werden accreditatiebureaus uit heel Europa uitgenodigd (Minkman & Rawal, 2013, p.2). Voor het vergelijkbaar maken van niveaus van leren zijn zoals eerder benoemd de Bologna-cyclussen ontwikkeld die ook binnen dit specifieke programma voor ES-opleidingen worden gehanteerd. Het reguliere ES-programma op hbo-niveau valt onder de eerste cyclus, namelijk de bachelor kwalificatie (González et al., 2008). Volgens de geïnterviewde hbo-medewerkers zijn zowel het curriculum van De Haagse Hogeschool, Hogeschool Zuyd en de NHL Stenden Hogeschool zijn gebaseerd op dit specifieke Tuning-programma dat is opgesteld voor ES.

Ondanks het feit dat zowel in het TUNING-project als in het Tuning-programma voor ES staat dat de EC niet verantwoordelijk kan worden gehouden voor de inhoud, heeft de EC naast het TUNING Educational Structures in Europe Project ook ter ondersteuning het Tuning-programma voor ES gefinancierd. Dit heeft de EC gefinancierd door middel van Tempus en Socrates (González et al., 2008). Zo stelt het Tuning-programma voor ES: "Launched in 2000 and strongly supported, financially and morally, by the European Commission." Tempus en Socrates zijn twee financieringsprogramma's die door de EC zijn ontwikkeld. Tempus staat voor het 'Trans-European Mobility Scheme for University Studies' dat tot het jaar 2013 diende voor de ontwikkeling van herstructurering van het hoger onderwijs in naburige landen en in Oost-Europa.

Het hoofddoel van dit financieringsprogramma was onder andere het verbeteren van de kwaliteit en het ondersteunen van de vernieuwing van de hoger-onderwijsstelsels (Europa Nu, 2014a). Het programma Socrates is net zoals Tempus een financieringsprogramma dat is opgericht door de EC. Dit programma heeft in eerste instantie tot het jaar 1999 bijgedragen aan een geïntegreerd kader van acties en activiteiten omtrent onderwijsniveaus. In 2000 is het actieprogramma Socrates haar tweede fase ingegaan in het kader van 'een Europa van de kennis' tot en met 2006. In deze tijd waren de voornaamste doelen van het programma om bij te dragen aan de ontwikkeling van onderwijs en opleidingen op hoog niveau en om bij te dragen aan de ontwikkeling van een open Europese ruimte voor samenwerking op onderwijsgebied (Europese Commissie, z.d.-b). Doordat de EC middels haar financieringsprogramma's bijdraagt aan het TUNING-project en het Tuning-programma voor ES, zou het tweede mechanisme van de theorie van Knill & Lehmkuhl (1999) van toepassing kunnen zijn. Door middel van het financieren zou de EC namelijk indirect kunnen proberen om iets te bereiken (p. 4). Ook kan de theorie van Keeling (2006) van toepassing zijn.

Keeling stelt namelijk dat de EC intensief betrokken is bij het hoger onderwijs door middel van haar financiële bijdrage en hervormingsprojecten zoals het Bologna-proces (p. 203-205).

Wat betreft de betrokkenheid van de EC bij de inhoud van het ES-curriculum op zowel wo als hbo-niveau, stellen de geïnterviewden dat de EC hier op geen enkele manier bij betrokken is. De NVAO stelt criteria op waaraan de opleidingen moeten voldoen (R. de Rooter, persoonlijke communicatie, 7 mei 2018). Naast criteria van de NVAO, bepalen ES-opleidingen individueel hoe het curriculum wordt ingericht (L. de Regt, persoonlijke communicatie, 16 april 2018).

Daarnaast speelt het Huis van Europa een indirecte rol bij het curriculum van ES. De onderwijsprogramma's van het Huis van Europa worden binnen ES-opleidingen op wo-niveau niet geraadpleegd. Zij maken hoofdzakelijk gebruik van academische literatuur afkomstig uit voornamelijk studieboeken. Ook op hbo-niveau wordt er niet actief gebruikgemaakt van lesmateriaal dat door de EC via het Huis van Europa beschikbaar wordt gesteld. Zij gebruiken naast de website van de EC geschreven basismateriaal voor eerstejaarsstudenten. Dit basismateriaal is inhoudelijk door de EC opgesteld en wordt in Nederland verspreid door het Huis van Europa. Dit wordt op initiatief van de hoger onderwijsinstellingen zelf aangevraagd. Zo stelt de heer Shotton van de Haagse Hogeschool "The House of Europe is passive and we are active" (persoonlijke communicatie, 17 april 2018).

Conclusie

Gezien het feit dat de EC een belangrijke speler is in het Bologna-proces, kan naar aanleiding van het onderzoek worden geconcludeerd dat er sprake is van indirecte betrokkenheid van de EC bij de totstandkoming van het curriculum van ES. Dit kan worden geconcludeerd, doordat curricula van ES uiteindelijk zijn ontwikkeld naar aanleiding van en gebaseerd zijn op criteria die voortkomen uit het Bologna-proces. Daarnaast blijkt dat het tweede mechanisme uit de theorie van Knill & Lehmkuhl (1999) van toepassing kan zijn. Het tweede mechanisme beschrijft dat er een vorm van indirecte beïnvloeding is waarin de EU geen verplichtingen oplegt maar door bijvoorbeeld aanbevelingen iets probeert te bereiken. Deze vorm van lobbyen van de EU heeft als doel veranderingen in nationale lidstaten te bewerkstelligen. In dit geval is het de EC, die door middel van de financieringsprogramma's Leven Lang Leren, Tempus en Socrates het TUNING-project en het Tuning-programma voor ES heeft gefinancierd. Zo staat in het TUNING-project beschreven dat de Europese netwerken van de EC de activiteiten rondom TUNING vanaf het begin op de voet gevolgd hebben. Daarnaast staat beschreven dat de EC het specifieke programma voor ES, financieel en moreel heeft ondersteund. Ondanks het feit dat in zowel het TUNING-project als het Tuning-programma voor ES wordt aangekondigd dat de EC niet verantwoordelijk kan worden gehouden voor de inhoud, blijkt uit beide documenten dat het financieren van zowel het TUNING-project als het Tuning-programma voor ES niet alleen een praktisch en financieel motief heeft. De verwijzing naar 'morele ondersteuning' van de EC zou mogelijk kunnen wijzen op een (pro-Europese) intentie. Dat er een dergelijke intentie achter schuilt kan echter niet met zekerheid worden gesteld.

Ook kan de theorie van Keeling (2006) van toepassing zijn. Keeling stelt namelijk dat het Europees hoger onderwijs is geëuropeaniseerd door middel van haar financiële bijdrage. Verder stelt Keeling dat de EC intensief betrokken is bij het Europees hoger onderwijs middels onder andere hervormingsprojecten zoals het Bologna-proces. Gezien het feit dat zowel het Tuning-programma voor ES, als criteria van de NVAO gebaseerd zijn op ESG en het Europees kwalificatieraamwerk die voortkomen uit het Bologna-proces zou er kunnen worden gesteld dat er waarschijnlijk sprake is van europeanisering.

Wat betreft de invulling en inhoud van het curriculum, is de EC volgens geïnterviewden niet betrokken. Eisen aan het curriculum worden op basis van kwaliteitscriteria door de NVAO opgesteld. Ondanks dat beoordelingscriteria en processen omtrent accreditatie zijn gebaseerd op ESG en het Europees kwalificatieraamwerk, zijn ES-opleidingen zelf verantwoordelijk voor de invulling en inhoud van curricula, zolang het aan de voorwaarden van de NVAO voldoet. Toch zou het derde aspect van Olsen (2002) 'europeanisering als centrale penetratie van nationale bestuursystemen' van toepassing kunnen zijn op de inhoud van het curriculum van ES. Dit zou kunnen worden gesteld gezien nationale systemen worden toegepast op Europees niveau. Zo heeft het Tuning-programma voor ES referentiekaders en zeven kerncompetenties opgesteld die binnen ES-opleidingen moeten worden toegepast. Deze competenties zijn gericht op de politieke integratie van Europa, gezien studenten kennis moeten hebben van onder andere Europese integratie, Europese instituties en Europese besluitvormingsprocessen. Doordat de EC als ondersteunend orgaan het Tuning-programma voor ES heeft gefinancierd, heeft zij mede via het Tuning-programma, basisvoorwaarden voor de opleiding ES aangeleverd. In het document staat echter dat de EC niet verantwoordelijk kan worden gehouden voor de inhoud van het specifieke Tuning-programma voor ES, dus kan er niet met zekerheid worden gesteld dat de EC mede verantwoordelijk is voor het aanleveren van basisvoorwaarden voor deze specifieke opleiding.

Het Huis van Europa speelt geen rol bij de invulling van het curriculum van ES. ES op wo-niveau maakt geen gebruik van onderwijsprogramma's gezien zij voor de invulling van het curriculum slechts academische literatuur raadplegen. Op hbo-niveau wordt naast de website van de EC, soms gebruikgemaakt van het door de EC opgestelde basismateriaal voor eerstejaarsstudenten via het Huis van Europa. Daarnaast stellen de geïnterviewden dat het Huis van Europa de ES-opleidingen niet benadert met betrekking tot lesmateriaal voor de invulling van het curriculum.

Wat betreft de betrokkenheid van de EC kan er worden gesteld dat er sprake is van indirecte betrokkenheid met betrekking tot de totstandkoming van het curriculum. Dit kan worden gesteld naar aanleiding van de ondersteuning en financieringsprogramma's die door de EC zijn ingezet. Daarnaast zou uit de morele ondersteuning van de EC kunnen blijken dat er naast het financieren van het Tuning-programma voor ES ook een (pro-Europese) intentie achter schuilt, echter is dit niet aantoonbaar. Van directe beïnvloeding van de EC bij de totstandkoming van het curriculum van ES is geen sprake, gezien hier geen feitelijk bewijs voor is.

Deelvraag 3: In hoeverre is de inhoud van het Europese Studies lesprogramma in het hoger onderwijs in Nederland geëuropeiseerd?

Om deelvraag drie te beantwoorden, zijn er op basis van een indicatie 1.340 enquêtes verstuurd naar derde- en vierdejaarsstudenten ES. Hiervan hebben 160 ES-studenten de enquête beantwoord. Op basis van de uitkomst van deze enquêtes is deelvraag drie uitgewerkt. De meest opvallende uitkomsten van de enquête zijn in deze deelvraag onder de aandacht gebracht. Het overzicht van de enquêtevragen is te vinden in bijlage twee. De enquêteresultaten zijn te vinden in bijlage vier.

Om inzicht te krijgen in eventuele europeanisering van ES in het hoger onderwijs in Nederland, is allereerst onderzocht of de inrichting van het curriculum grotendeels eurokritisch of pro-Europees is ingericht. Uit vraag drie: *'Worden er op een schaal van 1 tot 10 in het curriculum van ES voornamelijk eurokritische of pro-Europese aspecten van de EU benadrukt? (1 = heel eurokritisch, 10 = heel pro-Europees)'* van de enquête blijkt dat 160 ES-studenten de inrichting van het curriculum voornamelijk beschouwen als pro-Europees. Het gemiddelde aantal sterren dat studenten het curriculum geven is een 7.3 (Bijlage 4, tabel 3).

Daarnaast is gekeken naar de politieke voorkeur van zowel gastsprekers als docenten binnen de opleiding ES. Dit is onderzocht omdat dit inzicht kan geven in de europeanisering van de inhoud van het ES-lesprogramma. Zo blijkt uit vraag vijf: *'Zijn gastsprekers in ES overwegend pro-Europees of eurokritisch over de EU?'* dat van de 160 ES-studenten 38,1 procent van de gastsprekers overwegend positief vinden over de EU. Daarnaast stelt 32,5 procent van de studenten dat zowel positieve als negatieve kanten van de EU door gastsprekers worden belicht. 16,3 procent van de studenten vindt dat gastsprekers een neutrale houding aannemen tegenover de EU en 1,3 procent geeft aan dat gastsprekers voornamelijk eurokritisch zijn (Bijlage 4, tabel 5). Uit de uitkomst van vraag zes: *'Zijn de docenten van ES overwegend pro-Europees of eurokritisch over de EU?'* komt naar voren dat 66,3 procent van de 160 studenten, docenten beoordelen als pro-Europees. Slechts 13,8 procent van de studenten stelt dat docenten een neutrale visie tegenover de EU tonen (Bijlage 4, tabel 6).

Ook was het belangrijk om te achterhalen welke studieliteratuur er binnen de opleiding ES wordt gebruikt. Via deze weg kon in kaart worden gebracht of specifieke literatuur voornamelijk in pro-Europese, eurokritische of algemene context is geschreven. Uit vraag zeven: *'Wat voor literatuur wordt er in je studie gebruikt?'* komt naar voren dat ES-opleidingen voornamelijk gebruik maken van studieboeken, nieuwsberichten en wetenschappelijke artikelen (Bijlage 4, tabel 7), die naar aanleiding van stelling acht: *'Academische literatuur die in ES wordt gebruikt bestaat uit:'* voornamelijk worden beschouwd als algemene literatuur over de EU. 41,3 procent van de 160 studenten beargumenteert dit. 28,8 procent van de studenten stelt dat de literatuur van zowel pro-Europese als eurokritische aard is en 29,4 procent van de studenten geeft aan dat literatuur voornamelijk pro-Europese kanten van de EU belicht (Bijlage 4, tabel 8).

Doordat het Huis van Europa onderwijsprogramma's beschikbaar stelt, is onderzocht of het Huis van Europa ook betrokken is bij de opleiding ES. Uit vraag negen blijkt: *'Bezoek je met de opleiding ES-bijeenkomsten of symposia die vanuit het Huis van Europa, de vertegenwoordiging van de EC in Den Haag worden georganiseerd?'* dat bijeenkomsten of symposia incidenteel door studenten worden bijgewoond. 66,3 procent van de 160 studenten bezoekt nooit met hun studie-ES het Huis van Europa. Slechts 26,9 procent van de studenten bezoekt soms bijeenkomsten/symposia met hun opleiding (Bijlage 4, tabel 9).

Om te onderzoeken of de inrichting van het ES-lesprogramma is geëuropeaniseerd, is ook van belang om te weten in hoeverre de opleiding ES gebruikmaakt van het gefinancierde Erasmus+-programma. Uit vraag tien: *'Heb je tijdens je studie in het buitenland gestudeerd?'* blijkt dat de overgrote meerderheid van de 160 ES-studenten in het buitenland heeft gestudeerd, namelijk 78,1 procent (Bijlage 4, tabel 10). 71,1 procent van de 128 studenten heeft gedurende studiebuitenland gebruik gemaakt van het financieringsprogramma Erasmus+ (Bijlage 4, tabel 11). Ook blijkt dat 77,7 procent van de 130 studenten vanuit hun studie verplicht werd gesteld om deel te nemen aan studiebuitenland (Bijlage 4, tabel 12). Dit sluit aan bij de theorie van Olsen (2005) die stelt dat het internationaliseren van studieprogramma's een vorm is van Europeaniseringprocessen (p. 923-924).

Het laatste aspect dat in dit onderzoek van belang was om te meten was de Europese voorkeur van de studenten zelf. Het was van belang om te achterhalen of en zo ja, in hoeverre hun visie tegenover Europa door hun studie is veranderd. Uit vraag dertien: *'Zou je jezelf omschrijven als heel eurokritisch (1) of heel pro-Europees (10) op een schaal van 1 tot 10?'* komt naar voren dat de meerderheid van de studenten zichzelf beschouwt als relatief pro-Europees. Het gemiddelde aantal sterren dat 160 studenten zichzelf geven is een 6,8 (Bijlage 4, tabel 13). Ook komt in de enquête naar voren dat de Europese voorkeur van de studenten tijdens hun opleiding is veranderd. 51,9 procent van de 160 studenten geeft aan meer pro-Europees te zijn geworden gedurende hun opleiding en slechts 19,4 procent stelt dat hun Europese voorkeur tijdens de studie niet is veranderd (Bijlage 4, tabel 14). Wanneer er wel sprake was van verandering in de Europese voorkeur van studenten, moest ook vraag vijftien worden beantwoord, namelijk: *'Is je houding tegenover de EU veranderd door je studie?'* Hieruit blijkt dat de overgrote meerderheid van 75 procent van de 120 studenten verklaart dat hun houding ten opzichte van de EU door de opleiding ES is veranderd. Slechts 25 procent van de 120 studenten geeft aan dat hun houding niet gedurende hun studie is veranderd (Bijlage 4, tabel 15).

Conclusie

Zoals in de methodiek in hoofdstuk zes staat beschreven zijn de resultaten gebaseerd op 160 ingevulde enquêtes. Ondanks dat de validiteit niet volledig kan worden gewaarborgd en de betrouwbaarheid is gebaseerd op 95 procent met een foutenmarge van 7 procent in plaats van de meest gebruikte foutenmarge van 5 procent, komt uit de steekproef naar voren dat er binnen de steekproef wel degelijk sprake is van europeanisering in het ES-lesprogramma. Dit kan worden geconcludeerd gezien allereerst de meerderheid van de ES-studenten in de enquête aangeeft dat het curriculum van ES positief is ingericht en zowel gastsprekers als docenten een positieve houding aannemen tegenover de EU. Slechts 18 procent van de geënquêteerde studenten verklaart dat docenten een neutrale visie van de EU belichten. Dit is een opvallende uitkomst, gezien uit de resultaten blijkt dat studenten niet bekend zijn met de (Europese) politieke voorkeur van docenten en docenten voornamelijk gekleurde aspecten rondom de EU belichten. Een ander opvallend resultaat uit de enquête is dat de Europese voorkeur en houding tegenover de EU bij het merendeel van de studenten is veranderd door de opleiding ES.

Daarnaast zou er ook kunnen worden gesteld dat de theorie van Corbett (2005) van toepassing is. Corbett stelt dat internationalisering van studieprogramma's grotendeels gebaseerd is op Europeaniseringsprocessen. De eventuele toepasbaarheid van deze theorie blijkt uit het feit dat de overgrote meerderheid van ES-studenten gebruikmaakt van het Erasmus+-programma. Hiervan stelt 77,7 procent van de 130 ES-studenten dat deelname aan dit specifieke programma verplicht wordt gesteld vanuit de opleiding. Ook komt uit de enquêteresultaten naar voren dat Europese voorkeuren en houdingen van ES-studenten ten opzichte van de EU grotendeels zijn veranderd door de studie in positieve zin. Verder schetst de uitkomst van de enquête binnen de steekproef dat de lesinhoud voornamelijk pro-Europees is ingevuld, waaruit blijkt dat ook het ES-lesprogramma is geëuropeaniseerd. Dit sluit echter niet uit dat ook andere externe factoren hier invloed op kunnen hebben.

Deelvraag 4: In hoeverre is er al dan niet sprake van betrokkenheid van de Europese Commissie bij de financiering van Europese Studies in het hoger onderwijs in Nederland?

In onderstaande alinea's wordt er antwoord gegeven op deelvraag vier. Er is onderzocht of de theorie van Keeling (2006) verklarend is binnen de opleiding ES. Daarnaast er is middels diepte-interviews antwoord verkregen op de vraag of ES is voorzien van financiële geldstromen vanuit de EC door middel van het Erasmus+-programma, het Jean Monnet-programma en onderwijsprogramma's vanuit het Huis van Europa. Om het antwoord op deze deelvraag zo duidelijk mogelijk weer te geven is de beantwoording onderverdeeld in de kopjes: Erasmus+-programma, Jean Monnet-programma, Huis van Europa en Europese subsidies en fondsen. Vervolgens zal er worden afgesloten met een conclusie.

Erasmus+-programma

Naar aanleiding van de diepte-interviews is naar voren gekomen dat de ES-opleidingen voornamelijk gebruik maken van de eerste kernactie van het Erasmus+-programma. Dit betreft *individuele mobiliteit* dat door de EC beschikbaar is gesteld. Voor deelneming aan dit specifieke programma hebben alle zeven hoger onderwijsinstellingen het ECHE ondertekend. Dit betekent dat onder andere ES-studenten gebruik kunnen maken van de subsidies die voor deze kernactie beschikbaar zijn gesteld.

Op hbo-niveau wordt vanuit de opleiding ES deelname aan de eerste kernactie van het Erasmus+-programma voor studenten verplicht gesteld. In principe moet elke student gedurende de opleiding minstens één keer een half jaar naar het buitenland om te studeren of om een stage te voldoen (E. Feenstra, persoonlijke communicatie, 9 mei 2018). Deelneming aan het Erasmus+-programma stellen de opleidingen ES beschikbaar voor studenten in het kader dat de opleiding ES een veelzijdige studie betreft waarin het opdoen van zowel internationale contacten als (werk-)ervaring belangrijk is. Op wo-niveau wordt volgens de geïnterviewden deelname aan het Erasmus+-programma niet verplicht gesteld. Wel worden studenten gestimuleerd om deel te nemen in het kader van dat ze ES-studenten zijn.

Zoals in deelvraag één staat beschreven, ontvangen studenten voor studie en/of stage in het buitenland een vergoeding voor de reis- en verblijfskosten. Ook kunnen personeelsleden van hoger onderwijsinstellingen zoals eerder benoemd subsidies ontvangen wanneer zij lesgeven of een training volgen in het buitenland. Zo maken ook personeelsleden van de Haagse Hogeschool (Bijlage 3.2) en Hogeschool Zuyd (Bijlage 3.1) ook gebruik van het Erasmus+-programma voor personeelsmobiliteit. Middels financiële steun motiveert de EC zowel studenten als personeelsleden van hoger onderwijsinstellingen om deel te nemen aan het Erasmus+-programma. De achterliggende gedachte hiervan is dat subsidies bijdragen aan het vergroten van academische kennis en aan de ontwikkeling van persoonlijke en/of vakspecifieke competenties. Daarnaast dragen subsidies ook bij aan onder andere het moderniseren en internationaliseren van het onderwijs in het kader van de Europese kenniseconomie (Europese Commissie, 2017a).

Ondanks dat de EC middels subsidies studenten en personeelsleden stimuleert om een studie, stage of (werk-) ervaring op te doen, wordt deelname aan dit specifieke programma op vrijwillige basis door hoger onderwijsinstellingen aangevraagd. Zo stelt de heer de Ruiters dat universiteiten niet verplicht zijn om aan het Erasmus+-programma deel te nemen (persoonlijke communicatie, 7 mei 2018). Toch worden (ES)-studenten gemotiveerd om hieraan deel te nemen en worden zij door middel van een extern kantoor binnen de instellingen ondersteund bij het aanvragen van een Erasmus+-beurs voor individuele leermobiliteit. Cofinanciering per student voor hoger onderwijsinstellingen wordt volgens de geïnterviewden echter niet verkregen voor deelname aan dit specifieke programma.

Jean Monnet-programma

Van de zeven reguliere hoger onderwijsinstellingen beschikken de Universiteit van Maastricht (Bijlage 3.5) en Universiteit Leiden (Bijlage 3.6) over Jean Monnet-leerstoelen. Daarnaast heeft alleen de Universiteit van Maastricht een Jean Monnet-expertisecentrum waar lezingenreeksen worden gegeven voor onderzoekers die onderzoek doen omtrent Europa. Ook zijn deze lezingenreeksen toegankelijk voor studenten, personeel en het maatschappelijk middenveld. Zoals in deelvraag één is omschreven, zijn er veel eisen verbonden aan de aanvragen voor Jean Monnet-activiteiten. Dit is één van de redenen waarom hoger onderwijsinstellingen aanvragen niet om de drie jaar opnieuw indienen. Zo stelt bijvoorbeeld Lies de Regt, dat ze binnen Hogeschool Zuyd de capaciteiten niet hebben voor het aanvragen van dergelijke modules, leerstoelen of een expertisecentrum (persoonlijke communicatie, 16 april 2018).

In het verleden is ook door andere onderwijsinstellingen gebruikgemaakt van Jean Monnet-activiteiten. Zo heeft de NHL Stenden Hogeschool (Bijlage 3.3) in het verleden gebruikgemaakt van een Jean Monnet-beurs en heeft de Universiteit van Twente (Bijlage 3.4) in het verleden een leerstoel gehad. Ook de Universiteit van Amsterdam (Bijlage 3.7) heeft Jean Monnet-modules aangeboden en waren voorzien van een leerstoel. De Universiteit Leiden (Bijlage 3.6) heeft in het verleden ook een expertisecentrum gehad in het kader van Jean-Monnet.

De achterliggende gedachte van de EC om Jean Monnet-subsidies voor EU-studies beschikbaar te stellen, is het feit dat de EC Europese integratie in het hoger onderwijs wil stimuleren. Zoals eerder benoemd in deelvraag één betreft de subsidie die voor Jean Monnet-modules beschikbaar worden gesteld 75 procent van het totaal van 30.000 euro. Het subsidiebedrag voor Jean Monnet-leerstoelen bedraagt 75 procent van het totaal van 50.000 euro en wat betreft Jean Monnet-expertisecentra wordt een subsidie verstrekt die 80 procent van het maximale bedrag van 100.000 euro bedraagt.

Ondanks het feit dat de EC Jean Monnet-activiteiten stimuleert voor het versterken van de kennis rondom EU en Europese integratie, worden activiteiten binnen hoger onderwijsinstellingen op vrijwillige basis aangevraagd. Dit wordt meestal gedaan door onderzoekers van instellingen.

Huis van Europa

Wat betreft onderwijsprogramma's vanuit het Huis van Europa, maken ES-opleidingen op wo-niveau alleen gebruik van de service van de Nederlandse vertegenwoordiging van de EC, op eigen initiatief van de professoren. Wanneer professoren een vak aanbieden waarbij het interessant is voor studenten om een gastspreker uit te nodigen, maken ze incidenteel gebruik van de beschikbare materialen van het Huis van Europa (R. Reussing, persoonlijke communicatie 30 april 2018). Wel stelt de heer de Ruiters, dat het Huis van Europa de faculteit in het algemeen soms benadert wanneer interessante gastsprekers vanuit Europa in Nederland zijn (persoonlijke communicatie 7 mei 2018).

De ES-opleiding aan de NHL Stenden Hogeschool, maakt daarentegen een aantal keer per jaar gebruik van de beschikbare ruimte van het Huis van Europa. Daarnaast maken zij gebruik van gastsprekers van het Huis van Europa om studenten te voorzien van informatie over een EU gerelateerd onderwerp. De Haagse Hogeschool (Bijlage 3.2) werkt ook samen met het Huis van Europa. Wanneer gastcolleges worden georganiseerd, nodigen zij de Nederlandse vertegenwoordigers van de EC, vanuit het Huis van Europa uit. Dit wordt volgens de geïnterviewden van zowel de NHL Stenden Hogeschool (Bijlage 3.3) als de Haagse Hogeschool (Bijlage 3.2) georganiseerd op eigen initiatief.

Naar aanleiding van het gesprek met Liselotte Langer, Vertegenwoordiger van de EC, blijkt dat het Huis van Europa als vertegenwoordiger van de EC alleen coördinerende taken mag uitvoeren. Zo mogen zij wel lesmateriaal beschikbaar stellen maar mogen ze in principe niet actief hoger onderwijsinstellingen benaderen om daar frequent gebruik van te maken.

Ook mogen zij een ruimte beschikbaar stellen zolang deze gratis is en niet wordt verhuurd. Daarnaast stelt mevrouw Langer dat het leveren van gast sprekers van het Huis van Europa één van de taken is van de medewerkers en dit niet zozeer kan worden gezien als een door de EC gefinancierde service (persoonlijke communicatie, 22 mei 2018).

Europese subsidies en fondsen

Zoals beschreven maken ES-opleidingen gebruik van bovenstaande financieringsprogramma's die door de EC beschikbaar zijn gesteld. Doordat ES hier gebruik van maakt, kan de theorie van Keeling wederom (2006) verklaarbaar zijn. Zo stelt Keeling dat de EC middels haar financiële bijdrage betrokken is bij de europeanisering van het hoger onderwijs (p. 203-205). Daarnaast kwam uit de diepte-interviews naar voren dat er naast bovenstaande financiële geldstromen de opleidingen ES verder geen gebruikmaken van andere subsidies en fondsen voor onderwijs van de EU. Ook zijn er binnen de opleiding ES geen medewerkers die aan subsidie/fondsen-acquisitie doen. Fondsen- en subsidiewerving gebeurt binnen de opleidingen voornamelijk op facultair niveau in algemene zin. Wel is het zo dat de ES-opleiding van de NHL Stenden Hogeschool volgens mevrouw Feenstra, eens in de zoveel tijd een bezoekerstoelage aanvraagt voor de 'Europa-reis'. Een keer per jaar organiseert de opleiding ES in Leeuwarden een Europareis voor eerstejaarsstudenten. Hiervoor vragen ze eens in de paar jaar een bezoekerstoelage aan waarbij ze officieel door een Europarlementariër worden ontvangen (persoonlijke communicatie, 9 mei 2018).

Conclusie

Naar aanleiding van de diepte-interviews met medewerkers van de zeven reguliere ES-opleidingen, kan worden geconcludeerd dat er sprake is van indirecte betrokkenheid van de EC bij financiering van ES. Dit kan worden geconcludeerd doordat de EC onder andere de opleiding ES voorziet van financieringsprogramma's waaraan ze kunnen deelnemen. Het is echter wel zo dat deelname aan het Erasmus+-programma, het Jean Monnet-programma en onderwijsprogramma's vanuit het Huis van Europa, op eigen initiatief worden aangevraagd. De EC benadert in principe geen ES-opleidingen om actief deel te nemen aan een van de bovenstaande programma's. Ondanks dat deelname aan programma's op eigen initiatief wordt aangevraagd, blijkt dat het Erasmus+-programma een vast onderdeel is van het curriculum op hbo-niveau gezien deelname aan dit programma door de opleiding aan studenten verplicht wordt gesteld. Daarnaast stimuleren ook alle ES-opleidingen op wo-niveau deelname aan dit specifieke programma.

Uit de documenten blijkt dat Jean Monnet-activiteiten kennis rondom Europese integratie binnen studieprogramma's willen waarborgen. Het is echter niet aangetoond of kennis rondom Europese integratie een neutrale, pro-Europese of eurokritische invulling moeten geven aan studieprogramma's.

Daarnaast kan worden gesteld dat ondanks het Huis van Europa hoger onderwijsinstellingen niet actief benaderd, zij wel de enige zijn die de EC in Nederland vertegenwoordigen. Zo zorgt het beschikbaar stellen van gratis lesmateriaal, gast sprekers en een ruimte ervoor dat het Huis van Europa als vertegenwoordiging indirect betrokken is bij het hoger onderwijs in Nederland. Het faciliteren van onder andere ES door ruimtes, materiaal en sprekers aan te bieden kan worden gezien als indirecte financiering. Dit kan worden geconcludeerd gezien het feit dat wanneer onderwijsinstellingen dit zelf moeten organiseren, zij wel kosten kwijt zouden zijn aan bijvoorbeeld het huren van een ruimte. Daarnaast kan worden geconcludeerd dat de theorie van Keeling (2006) over de variabele 'financiering' van toepassing kan zijn. Zo blijkt dat de EC middels haar financiële bijdrage betrokken is bij de europeanisering van het Europees hoger onderwijs.

8. Conclusie

Naar aanleiding van de uitgewerkte deelvragen, kan er antwoord worden gegeven op de hoofdvraag: *'In hoeverre is de Europese Commissie al dan niet direct of indirect betrokken bij de totstandkoming van het curriculum, de inhoud en de financiering van Europese Studies in het hoger onderwijs in Nederland?'*. Hiervoor is zowel kwantitatief als kwalitatief onderzoek uitgevoerd binnen zeven reguliere ES-opleidingen in het hoger onderwijs in Nederland.

Uit deelvraag één kwam naar voren dat de programma's Erasmus+, Jean-Monnet en onderwijsprogramma's van het Huis van Europa ook in Nederland een belangrijke bijdrage leveren aan de vormgeving van het hoger onderwijs. Zo moeten bijvoorbeeld Jean Monnet-activiteiten bijdragen aan de europeanisering van studieprogramma's. Er zijn veel vereisten verbonden aan aanvragen rondom bijvoorbeeld het Jean Monnet-programma. Eén van deze vereisten is dat acties omtrent Jean-Monnet moeten worden gepromoot met als doel een zo groot mogelijk publiek te bereiken. Houders van Jean Monnet-leerstoelen moeten activiteiten organiseren voor studenten op gebieden waarnaar veel vraag is in de Europese kenniseconomie. Daarnaast is het vergroten van Europese belangstelling ook één van de doelen van onder andere Jean Monnet-modules. Echter zijn er geen bewijzen die aantonen dat deze activiteiten slechts positieve EU-aspecten moeten verspreiden of vergroten. Wel kan er worden gesteld dat er sprake is van informatievoorziening middels onder andere Jean Monnet-activiteiten. Daarnaast worden er via Jean Monnet-activiteiten ook financiële bijdragen verkregen.

Uit de resultaten van de diepte-interviews is gebleken dat verschillende theorieën toepasbaar kunnen zijn in dit onderzoek. Zo zou het tweede mechanisme van de theorie van Knill & Lehmkuhl (1999) verklarend kunnen zijn. Er kan namelijk allereerst worden gesteld dat de EC indirect betrokken is bij de totstandkoming van het curriculum van ES. Dit blijkt uit het feit dat de EC een belangrijke rol speelt in het Bologna-proces. Met de financieringsprogramma's Leven Lang Leren, Tempus en Socrates heeft de EC een belangrijke bijdrage geleverd aan het TUNING-project en het Tuning-programma voor ES. Ook Dublin-descriptoren, waarop ES-opleidingen op wo-niveau zijn gebaseerd, zijn opgenomen in dit specifieke programma. De EC legt geen verplichtingen op, maar heeft door haar morele steun en financiering een belangrijke indirecte rol gespeeld door middel van het Tuning-programma bij de vormgeving van het curriculum van ES. Gezien het feit dat de EC naast haar praktische en financiële motief, ook het Tuning-programma voor ES moreel heeft ondersteund, zou het kunnen dat er ook een (pro-Europese) intentie van de EC achter schuilgaat. Het is echter onbekend of de EC daadwerkelijk een dergelijke intentie had, of dat ze slechts als ondersteunend orgaan morele ondersteuning heeft geleverd. Daarnaast zou er sprake kunnen zijn van europeanisering gezien verschillende programma's die mede door de EC zijn opgesteld de EU onder de aandacht brengen.

Afgezien van het feit dat de EC niet verantwoordelijk kan worden gehouden voor de inhoud van het TUNING-project en het Tuning-programma voor ES, zou er op basis van de theorie van Keeling (2006) kunnen worden verklaard dat de EC middels het Bologna-proces intensief is betrokken bij het hoger onderwijs. Daarnaast zou er kunnen worden verklaard dat het hoger onderwijs in Europa is geëuropeaniseerd door haar financiële bijdrage. Ook is europeanisering van de inhoud van het ES-curriculum geconstateerd. Het Tuning-programma heeft namelijk een referentiekader voor ES ontwikkeld waarin zeven kerncompetenties zijn geformuleerd, waaraan ES-opleidingen moeten voldoen. Deze competenties zijn gericht op Europese integratie, waardoor ook het derde aspect van Olsen (2002) zou kunnen worden verklaard. Europeanisering als centrale penetratie van nationale bestuursystemen zou van toepassing kunnen zijn op de inhoud van het curriculum van ES gezien ES-competenties worden toegepast op Europees niveau.

Er kan echter niet worden geconcludeerd dat de EC als betrokkene bij het Tuning-programma voor ES mede verantwoordelijk is voor het aanleveren van basisvoorwaarden aan de opleiding ES, gezien er in de documenten wordt vermeld dat de EC niet aansprakelijk kan worden gesteld over de inhoud van deze specifieke documenten.

Ondanks dat de uitkomsten van de enquêteresultaten niet heel hoog zijn, blijkt dat de overtuigende meerderheid binnen de steekproef stelt dat er sprake is van europeanisering. Naar aanleiding van kwantitatief onderzoek middels enquêtes blijkt dat de meerderheid van de 160 ES-studenten verplicht wordt gesteld om deel te nemen aan het Erasmus+-programma. Dit zou de theorie van Corbett (2005) kunnen bevestigen, waarin wordt gesteld dat internationalisering van studieprogramma's leidt tot europeanisering. Europeanisering van het ES-lesprogramma is binnen de steekproef geconstateerd gezien het feit dat de meerderheid van de 160 geënquêteerde ES-studenten stellen dat het curriculum van ES pro-Europees is ingericht. Daarnaast zijn ook 51,9 procent van de Europese voorkeuren van 160 ES-studenten en 75 procent van de houdingen van 120 ES-studenten ten opzichte van de EU veranderd door hun studie in positieve zin. Op basis hiervan kan worden aangenomen dat er binnen de steekproef sprake is van europeanisering van de inhoud van het ES-lesprogramma.

Ondanks het feit dat hoger onderwijsinstellingen deelname aan zowel het Erasmus+-programma als aan Jean Monnet-activiteiten en onderwijsprogramma's van het Huis van Europa op eigen initiatief aanvragen, kan naar aanleiding van de diepte-interviews worden geconcludeerd dat de EC indirect betrokken is bij de financiering van ES. Dit kan worden geconcludeerd doordat allereerst het Erasmus+-programma een vast onderdeel is van het curriculum op hbo-niveau en op wo-niveau wordt gestimuleerd.

Via Jean Monnet-activiteiten kan kennis over Europese integratie in het curriculum van ES worden opgenomen, wanneer ES-opleidingen deelnemen aan dit specifieke programma. Het is echter onbekend of deze kennis een neutrale, pro-Europese of eurokritische invulling moeten geven aan de inhoud van het studieprogramma.

Ook het gebruik van beschikbare onderwijsprogramma's via het Huis van Europa zou ervoor kunnen zorgen dat de EC invloed kan uitoefenen op het hoger onderwijs.

Uit al deze resultaten blijkt dat de EC indirect betrokken is bij de totstandkoming van het curriculum en de inhoud van ES. Aangaande financiering zijn er echter geen bewijzen voor directe financiële geldstromen van de EC naar ES, maar is er sprake van indirecte betrokkenheid doordat de EC middels de vereisten van haar financieringsprogramma's indirect betrokken is. Daarnaast blijkt op basis van de uitkomsten binnen de steekproef dat ook de inrichting van het ES-lesprogramma is geëuropeaniseerd.

9. Discussie

In het discussiehoofdstuk wordt zowel de betrouwbaarheid als de validiteit van dit onderzoeksrapport omschreven. De betrouwbaarheid is de mate waarin de resultaten van het onderzoek hetzelfde zijn wanneer het onderzoek opnieuw op basis van dezelfde onderzoeksmethoden wordt uitgevoerd (Swaen, 2016). Validiteit is de mate waarin de resultaten uit het onderzoek overeenkomen met de werkelijkheid (Swaen, 2014). Daarnaast worden in dit hoofdstuk de resultaten van het onderzoek in kaart gebracht en worden eventuele beperkingen van het onderzoek toegelicht.

Voor de beantwoording van deelvraag twee en vier zijn in dit onderzoek semigestructureerde diepte-interviews gebruikt. Middels de interviews is achterhaald of er al dan niet sprake is van directe of indirecte betrokkenheid van de EC bij de totstandkoming van het curriculum en de financiering van ES. Om de betrouwbaarheid van deze deelvragen te waarborgen, is van elke hoger onderwijsinstelling die ES aanbiedt, één medewerker geïnterviewd. Een vereiste van de onderzoeker was dat alle geïnterviewde medewerkers zicht moesten hebben op zowel de totstandkoming van het curriculum als op de financiering van ES. In totaal zijn er zes ES-medewerkers geïnterviewd die daadwerkelijk zicht hadden op deze aspecten binnen de opleiding, echter is er één medewerker ondervraagd van de Universiteit Leiden die officieel onder de opleiding Bestuurskunde valt. Ondanks het feit dat één medewerker van de opleiding Bestuurskunde is geïnterviewd, zijn de resultaten van deelvraag twee en vier in dit onderzoek niet minder betrouwbaar. De antwoorden van de interviewvragen van alle zeven medewerkers kwamen allereerst op hoofdlijnen overeen. Daarnaast zijn de uitkomsten uit de deelvragen naar aanleiding van de interviews op Europese documenten gebaseerd. Deze documenten bevatten feitelijke informatie waardoor de betrouwbaarheid van de uitkomsten kan worden gegarandeerd. Wat betreft de validiteit van het onderzoek is middels diepte-interviews gemeten wat er moest worden gemeten. Hoewel de validiteit van het onderzoek kan worden gewaarborgd, zijn niet alle interviewvragen uiteindelijk even relevant geweest voor de uitwerking van deelvraag twee en vier. Uiteindelijk hebben de uitkomsten van acht van de elf interviewvragen de deelvragen beantwoord. De overige drie interviewvragen zijn niet uitgebreid in het onderzoek opgenomen.

Wat betreft de betrouwbaarheid van deelvraag drie kan door de non-respons volledige betrouwbaarheid niet worden gewaarborgd en is de foutenmarge 7 procent in plaats van de meest gebruikte foutenmarge van 5 procent. Allereerst zijn de enquêtes verspreid via ES-medewerkers via nieuwsbrieven, gesloten Facebook-groepen en de e-mail. Hierdoor heeft de onderzoeker geen zicht gehad op de grootte van de populatie. Op basis van persoonlijke communicatie met ES-medewerkers is er een indicatie van het aantal studenten gemaakt. Daarnaast verwacht de onderzoeker dat de lage respons te wijten is aan het feit dat de onderzoeker door de nieuwe AVG, zelf niet in staat was respondenten te benaderen voor het invullen van de vragenlijst. Daarnaast kan de validiteit van de uitkomsten van deelvraag drie niet volledig worden gewaarborgd gezien elke student een andere mening heeft over wat neutraal, pro-Europees en eurokritisch is. Desondanks zijn er binnen de steekproef op basis van opvallende uitkomsten conclusies getrokken.

Een opvallende bevinding is dat de EC indirect betrokken is bij de totstandkoming van het curriculum. Een verklaring voor dit resultaat is dat de EC zowel moreel als financieel het Tuning-programma van ES heeft ondersteund. Dit resultaat is in overeenstemming met de theorie van Keeling (2006) die stelt dat middels financiële bijdragen het hoger onderwijs is geëuropeaniseerd en dat de EC middels onder andere hervormingsprojecten en het Bologna-proces betrokken is bij het hoger onderwijs in Europa. Een ander opvallend resultaat is dat de EC ook indirect betrokken is bij de financiering van ES.

Door middel van de programma's Erasmus+, Jean Monnet en onderwijsprogramma's van het Huis van Europa zou er ruimte voor de EC kunnen zijn om Europese belangstelling te vergroten.

Ook blijkt uit de enquêteresultaten binnen de steekproef dat de ES-lesprogramma's zijn geëuropeaniseerd. Een opvallende bevinding is dat 160 ES-studenten uit de steekproef aangaven dat het curriculum van ES overwegend pro-Europees is ingericht en ook gastsprekers en docenten voornamelijk positieve aspecten van de EU in kaart brengen. Daarnaast blijkt dat de overgrote meerderheid van de ES-studenten verplicht moet deelnemen aan het Erasmus+-programma. Het verplicht stellen van deelneming aan dit programma kan de theorie van Corbett (2005) verklaren die stelt dat internationalisering van studieprogramma's gebaseerd is op Europeaniseringsprocessen. Dit zou onder andere kunnen verklaren waarom uit de resultaten van de enquête komt dat het ES-lesprogramma is geëuropeaniseerd.

Om praktische redenen zijn interessante bevindingen niet in dit onderzoek opgenomen. De reden hiervoor is dat de scope van het onderzoek anders te breed zou worden. Ook zijn een aantal vragen naar boven gekomen tijdens de uitvoering van het onderzoek. Interessante bevindingen en opgeroepen vragen worden in de volgende alinea's toegelicht.

Allereerst zijn er in het onderzoek meerdere aanwijzingen waarin er wordt gesproken van kennisvoorziening van de EC over de EU middels financiering. De vraag die is opgeroepen is: In hoeverre financiering en kennisvoorziening van de EC toegestaan? Ook vanuit de Nederlandse staat worden opleidingen zoals ES gefinancierd, is er dan ook sprake van betrokkenheid van de Nederlandse staat bij financiering in het hoger onderwijs? In hoeverre mag de Nederlandse staat wel en de EC niet betrokken zijn bij het Nederlandse onderwijsbeleid? Het advies is dan ook om vervolgonderzoek te doen en te achterhalen in hoeverre betrokkenheid van de EC rondom onderwijs is toegestaan: wat is acceptabel?

Daarnaast staat in meerdere EU-documenten beschreven dat activiteiten van financieringsprogramma's van de EC kennis en belangstelling omtrent de EU moeten vergroten. Ook moet europeanisering bijdragen aan studieprogramma's. Het is echter onbekend wat de EC precies bedoelt met bijvoorbeeld 'europeaniseren.' Wanneer duidelijk is wat de EC precies bedoelt met bovenstaande uitspraken, kunnen er duidelijke conclusies worden getrokken.

Ook was een opmerkelijke uitkomst dat er geen lijst met activiteiten beschikbaar is rondom Jean-Monnet in Nederland. Het is niet duidelijk hoeveel modules, leerstoelen en expertisecentra er precies zijn. Dit is opmerkelijk omdat je zou verwachten dat het EACEA een lijst beheert van actuele activiteiten. Ten slotte moeten zij de aanvragen hiervoor beoordelen, omdat er een groot gedeelte van financiering mee gepaard gaat.

Een interessante bevinding die uit de interviews naar voren is gekomen is bijvoorbeeld dat de EC ook onderzoeksprogramma's beschikbaar stelt waar ES-opleidingen gebruik van maken. Zo maken de instellingen bijvoorbeeld gebruik van onderzoeksaspecten van het Jean Monnet-programma en van Horizon 2020.

Daarnaast is ook uit de interviews naar voren gekomen dat ook personeelsleden deelnemen aan het Erasmus+-programma. Middels deelneming aan dit programma door personeel, zou de stelling van de ES-studenten kunnen worden verklaart, namelijk dat docenten voornamelijk pro-Europees zijn ingesteld en voornamelijk positieve aspecten van de EU in kaart brengen.

Ook blijkt uit de interviews dat de European Association for Public Administration Accreditation (EAPAA) een belangrijke rol speelt binnen de opleiding ES. Deze organisatie blijkt de opleiding ES op Europees niveau te accrediteren.

Het advies is dan ook om vervolgonderzoek te doen en te achterhalen in hoeverre betrokkenheid van de EC rondom het hoger onderwijs acceptabel is. Daarnaast wordt aanbevolen om te onderzoeken wat de EC precies bedoelt met bijvoorbeeld het vergroten van Europese belangstelling en europeanisering van studieprogramma's. Ook is het belangrijk om te achterhalen waarom deelneming aan Jean Monnet-activiteiten in Nederland niet transparant zijn. Verder is het interessant om te onderzoeken in hoeverre de EC betrokken is bij ES middels onderzoeksprogramma's en of personeelsmobiliteit verklaard waarom studenten stellen dat onder andere docenten voornamelijk positieve aspecten van de EU belichten. Tot slot vergt europeanisering in het ES-lesprogramma extra onderzoek. Dit vergt extra onderzoek omdat er geen volledige validiteit kan worden gewaarborgd en omdat door de non respons het foutenmarge meer dan 5 procent is.

10. Aanbevelingen

Door middel van desk- en fieldresearch zijn interessante bevindingen opgedaan die aanwijzen dat er sprake is van indirecte betrokkenheid van de EC bij ES in het hoger onderwijs in Nederland. Om te voorkomen dat het Nederlandse hoger onderwijs haar neutraliteit verliest en een (Europese) politieke invulling krijgt wordt er, zoals in het discussiehoofdstuk staat beschreven, aanbevolen om vervolg onderzoek te doen en meerdere aspecten in kaart te brengen.

Gezien het feit dat uit dit onderzoek naar voren komt dat de EC indirect betrokken is bij ES, zou interessant kunnen zijn om te achterhalen in hoeverre Europese betrokkenheid bij het hoger onderwijs aanvaardbaar is.

Daarnaast staat in verschillende EU-documenten beschreven dat de EU onder de aandacht moet worden gebracht en dat kennis, belangstelling en europeanisering in studieprogramma's moet worden opgenomen wanneer hoger onderwijsinstellingen deelnemen aan bijvoorbeeld Jean Monnet-activiteiten. Er wordt echter niet in de documenten toegelicht wat de EC precies bedoelt met het onder de aandacht brengen van de EU, Europese belangstelling en europeanisering. Er wordt dan ook aanbevolen om hier verder onderzoek naar te doen en te achterhalen wat de EC precies bedoelt met bijvoorbeeld europeanisering. Hoe definiëren zij bovenstaande begrippen?

Daarnaast zou het interessant zijn om verder onderzoek te doen naar de transparantie omtrent Jean Monnet-activiteiten. Het is opmerkelijk dat het niet transparant is in hoeverre hoger onderwijsinstellingen in Nederland hieraan deelnemen. Wanneer bijvoorbeeld een houder van een Jean Monnet-leerstoel optreedt in de media, zou de financiële relatie met de EC transparant moeten zijn. Dit is belangrijk gezien één van de onderdelen van een leerstoelhouder is om de publieke discussie rondom Europa aan te wakkeren en daarmee draagt een leerstoelhouder bij aan het publieke debat.

Uit dit onderzoek blijkt dat het TUNING-project niet alleen bestemd is voor EU-studies en dat vakspecifieke brochures ook zijn opgesteld voor andere studies. Naar aanleiding van deze bevinding wordt er daarom ook aanbevolen om te achterhalen in hoeverre de EU onder de aandacht wordt gebracht in deze vakspecifieke brochures. Daarnaast is het interessant om te onderzoeken of de EC ook deze brochures moreel en financieel heeft ondersteund, zoals gebleken uit het Tuning-programma voor ES. Wanneer dit het geval blijkt is het interessant om te onderzoeken of de EC projecten rondom curricula van andere studies ook voorziet van kennis en informatie over de EU en deze studies mede voorziet van basisvoorwaarden in de vorm van competenties.

De scope van dit onderzoek lag voornamelijk op het onderwijsaspect, maar uit de uitkomsten van het onderzoek blijkt ook dat het Europese onderzoeksaspect een belangrijke rol te speelt binnen ES in het hoger onderwijs in Nederland. Ten derde wordt er aanbevolen om hier extra onderzoek naar te doen zodat kan worden achterhaald wat voor invloed het onderzoeksaspect van onder andere het Jean Monnet-programma en bijvoorbeeld Horizon 2020 heeft op ES. Het zou interessant zijn om te onderzoeken in hoeverre dit soort Europese onderzoeksprojecten worden gefinancierd door de EC en hoeveel geld daar precies mee gemoeid is.

Daarnaast vergt ook de betrokkenheid van het EAPAA extra onderzoek gezien het feit dat uit dit onderzoek blijkt dat ook deze organisatie betrokken is bij ES en opleidingen op Europees niveau accrediteert. Het is interessant om te onderzoeken welke bijdrage deze organisatie levert binnen de opleiding ES en wat voor bevoegdheden deze agentschap heeft. Ook is interessant om te onderzoeken of de EC bij deze organisatie betrokken is.

Veder is er in dit onderzoek weinig aandacht besteed aan personeelsmobiliteit, echter kwam uit de interviews naar voren dat ook personeel van hoger onderwijsinstellingen deelnemen aan het Erasmus+-programma. Extra onderzoek zou de vraag kunnen beantwoorden of deelname aan dit programma de pro-Europese houding van personeel verklaard. Wanneer dit niet het geval blijkt, zou het interessant zijn om te onderzoeken in hoeverre studenten bekend zijn met de (Europese) politieke voorkeuren van docenten en personeel van ES. Tot slot vergt europeanisering in het ES-lesprogramma extra onderzoek zodat volledige validiteit en betrouwbaarheid kan worden gegarandeerd.

Literatuurlijst

- Bologna Follow-Up Group. (2014, september). *Standaarden en richtlijnen voor kwaliteitszorg in de Europese Hogeronderwijsruimte (ESG)*. Geraadpleegd op 10 mei 2018, van http://www.enqa.eu/indirme/esg/ESG%20in%20Dutch_by%20the%20Ministry%20of%20Education.pdf
- Bulmer, S. (2008). *Theorizing Europeanization*. In Graziano, P., & Vink, M. (red.), *Europeanization: New Research Agendas* (pp. 46). Londen: Palgrave Macmillan.
- Dingemans, K. (2017, mei 2). *Soorten interviews*. Geraadpleegd op 3 maart 2018, van <https://www.scribbr.nl/onderzoeksmethoden/soorten-interviews/>
- Ensie. (2018). *Wat is de betekenis van "lesprogramma"?* Geraadpleegd op 11 april 2018, van <https://www.ensie.nl/betekenis/lesprogramma>
- Erasmus+. (2015). *Oproep ECHE*. Geraadpleegd op 16 maart 2018, van [http://www.erasmusplus.nl/7_711_Erasmus-Charter-for-Higher-Education-\(ECHE\).aspx](http://www.erasmusplus.nl/7_711_Erasmus-Charter-for-Higher-Education-(ECHE).aspx)
- Erasmus+. (z.d.-a). *Wat is Erasmus+?* Geraadpleegd op 6 mei 2018 van, <http://www.erasmusplusjeugd.nl/over-erasmus>
- Europa Nu. (z.d.-a). *Jean Monnet-programma*. Geraadpleegd op 8 mei 2018, van https://www.europa-nu.nl/id/vhf6ee8po7tl/jean_monnet_programma
- Europa Nu. (2014, januari 1). *Leven Lang Leren (2007-2013)*. Geraadpleegd op 19 maart 2018, van https://www.europa-nu.nl/id/vh94cmu6ydx/leven_lang_leren_2007_2013
- Europa Nu. (z.d.). *Onderwijs- en jeugdbeleid*. Geraadpleegd op 16 maart 2018, van https://www.europa-nu.nl/id/vg9ppjilytz0/onderwijs_en_jeugdbeleid?tab=2
- Europa Nu. (2014a, januari 1). *Tempus*. Geraadpleegd op 10 mei 2018, van <https://www.europa-nu.nl/id/vh92ktjzd8v6/tempus>
- European Higher Education Area. (z.d.). *European Higher Education Area and Bologna Process*. Geraadpleegd op 10 mei 2018, van <http://www.ehea.info/>
- European Higher Education Area (EHEA). (2018). *How does the Bologna process work?* Geraadpleegd op 16 maart 2018, van <http://www.ehea.info/pid34247/how-does-the-bologna-process-work.html>
- European Higher Education Area. (z.d.-a). *The Three cycle system*. Geraadpleegd op 10 mei 2018, van <http://www.ehea.info/pid34438/three-cycle-system.html>
- Europees Parlement. (2000, maart 24). *Lisbon European Council: Presidency conclusions*. Geraadpleegd op 27 maart 2018, van http://www.europarl.europa.eu/summits/lis1_nl.htm
- Europese Commissie. (2018, januari 17). *Aanbeveling van de Raad: inzake sleutelcompetenties voor een leven lang leren*. Geraadpleegd op 19 maart 2018, van <http://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2018/NL/COM-2018-24-F1-NL-MAIN-PART-1.PDF>

Europese Commissie. (2018a, februari 2). *Een nieuw, modern meerjarig financieel kader voor een Europese Unie die efficiënt haar prioriteiten verwezenlijkt na 2020*. Geraadpleegd op 19 maart 2018, van [https://www.eumonitor.nl/9353000/1/j4nvke1fm2yd1u0_j9vvik7m1c3gyxp/vklwhc2pi3z9/v=n2p/f=/com\(2018\)98_nl.pdf](https://www.eumonitor.nl/9353000/1/j4nvke1fm2yd1u0_j9vvik7m1c3gyxp/vklwhc2pi3z9/v=n2p/f=/com(2018)98_nl.pdf)

Europese Commissie. (2016). *Erasmus Charter for Higher Education 2014-2020: Annotated Guidelines*. Geraadpleegd op 16 maart 2018, van http://eacea.ec.europa.eu/funding/2014/documents/annotated_guidelines_en.pdf

Europese Commissie. (2017a, december 15). *Erasmus+ programmagids*. Geraadpleegd op 3 mei 2018, van http://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/resources/programme-guide_nl

Europese Commissie. (2018b). *EU activities in the field of higher education*. Geraadpleegd op 16 maart 2018, van https://ec.europa.eu/education/policy/higher-education_nl

Europese Commissie. (z.d.). *Europa 2020-strategie*. Geraadpleegd op 20 maart 2018, van https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/economic-and-fiscal-policy-coordination/eu-economic-governance-monitoring-prevention-correction/european-semester/framework/europe-2020-strategy_nl

Europese Commissie. (z.d.-f). *Hoger onderwijs*. Geraadpleegd op 11 mei 2018, van https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/opportunities/individuals/staff-training/higher-education_nl

Europese Commissie. (z.d.-e). *Mobiliteitsovereenkomst*. Geraadpleegd op 11 mei 2018, van https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/resources/documents/applicants/mobility-agreement_nl

Europese Commissie. (z.d.-c). *Mobiliteit van personeel en leerlingen van beroepsopleidingen*. Geraadpleegd op 11 mei 2018, van https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/opportunities/vet-learners-and-staff_nl

Europese Commissie. (2018c). *Mobility and Cross-Border Cooperation*. Geraadpleegd op 16 maart 2018, van https://ec.europa.eu/education/policy/higher-education/mobility-cbc_en

Europese Commissie. (2017b, oktober 25). *Oproep tot het indienen van voorstellen 2018 – EAC/A05/2017 Erasmus+*. Geraadpleegd op 8 mei 2018, van <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/NL/TXT/PDF/?uri=CELEX:C2017/361/04&from=EN>

Europese Commissie. (z.d.-d). *Stages voor studenten*. Geraadpleegd op 11 mei 2018, van https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/opportunities/traineeships-students_nl

Europese Commissie. (z.d.-b). *Verslag van de Commissie – Eindverslag van de Commissie over de tenuitvoerlegging van het Socrates-programma 1995-1999*. Geraadpleegd op 10 mei 2018, van <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/NL/TXT/HTML/?uri=CELEX:52001DC0075&from=NL>

Europese Commissie. (z.d.-a). *What is Erasmus+?* Geraadpleegd op 19 maart 2018, van http://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/about_en

- Europese Commissie. (2017, maart 1). *Witboek over de toekomst van Europa*. Geraadpleegd op 15 februari 2018, van https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/witboek_over_de_toekomst_van_europa_nl.pdf
- Europese Unie. (2018, mei 30). *Uitvoerend Agentschap onderwijs, audiovisuele media en cultuur*. Geraadpleegd op 30 mei 2018, van https://europa.eu/european-union/about-eu/agencies/eacea_nl
- Frederiks, M. (2016 januari 6). *Joint Quality Initiative: The Origin of the Dublin Descriptors*. Geraadpleegd op 10 mei 2018, van <http://ecahe.eu/joitrn-quality-initiative-a-short-history/>
- González, J., Wagenaar, R., van der Meer, I., & Beneitone, P. (2008). *Reference Points for the Design and Delivery of Degree Programmes in European Studies*. Geraadpleegd op 17 april 2018, van http://www.unideusto.org/tuningeu/images/stories/Publications/EUROPEAN_STUDIES_FOR_WEBSITE.pdf
- HBO Start. (z.d.). *Opleiding HBO European Studies*. Geraadpleegd op 11 april 2018, van <https://www.hbostart.nl/taal/european-studies/>
- Huis van Europa. (z.d.). *Huis van Europa*. Geraadpleegd op 2 mei 2018, van <http://www.europarl.europa.eu/huisvaneuropa/nl/huis-van-europa/>
- Keeling, R. (2006). *The Bologna Process and the Lisbon Research Agenda: the European Commission's expanding role in higher education discourse*. (pp. 203-205) Oxford: Blackwell Publishers Ltd
- Knill, C. & Lehmkuhl, D. (1999). *How Europe Matters: Different Mechanisms of Europeanization**. Geraadpleegd op 15 april 2018, van <https://pdfs.semanticscholar.org/c7af/83f50463c0c33e489bafec75e1a86eeab6bb.pdf>
- Lokhoff, J., Wegewijs, B., Durkin, K., Wagenaar, R., González, J., Isaacs, A., ... Gobbi, M. (2010). *A Tuning Guide to Formulating Degree Programme Profiles: Including Programme Competences and Programme Learning Outcomes*. Geraadpleegd op 11 mei 2018, van http://www.core-project.eu/documents/Tuning_Guide_Publicada_CoRe.pdf
- Marijnissen, J. (z.d.). *Zonder actie geen fractie*. Geraadpleegd op 8 februari 2018, van <http://www.janmarijnissen.nl/biografie/zonder-actie-geen-fractie/index.html>
- Ministry of Science Technology and Innovation. (2005, februari). *A Framework for Qualifications of the European Higher Education Area*. Geraadpleegd op 10 mei 2018, van <https://www.nvao.net/system/files/pdf/Framework%20for%20Qualifications%20of%20the%20European%20Higher%20Education%20Area.pdf>
- Minkman, B. & Rawal, R. (2013 oktober). *National Competency Profile*. Geraadpleegd op 8 mei 2018, van http://www.vereniginghogescholen.nl/system/profiles/documents/000/000/088/original/european_studies.lcp.pdf?1437556746
- Nederlandse Encyclopedie. (2018). *Europese studies*. Geraadpleegd op 17 maart 2018, van <http://www.encyclo.nl/begrip/europese%20studies>
- Nederlandse Encyclopedie. (2018a). *Financiering*. Geraadpleegd op 10 april 2018, van <http://www.encyclo.nl/begrip/financiering>

- Noordhoff. (2012). *Basisboek Interviewen – Begrippenlijst hoofdstuk 3*. Geraadpleegd op 11 mei 2018, van http://hoadd.noordhoff.nl/sites/7779/_assets/7779d05.pdf
- Nuffic. (2018, april 11). *Erasmus+ student mobility*. Geraadpleegd op 3 mei 2018, van <https://www.nuffic.nl/en/internationalisation/facts-and-figures/higher-education/cred-mobility/erasmus-plus-student-mobility>
- Nuffic. (2017, februari 12). *Recordaantal studenten naar buitenland*. Geraadpleegd op 3 maart 2018, van <https://www.nuffic.nl/nieuws/nuffic-news/recordaantal-studenten-naar-buitenland>
- NVAO. (z.d.). *Kwalificatieraamwerk hoger onderwijs Nederland*. Geraadpleegd op 10 mei 2018, van <https://www.nvao.net/nqf-nl>
- NVAO. (2017, juni). *NVAO Historie*. Geraadpleegd op 10 mei 2018, van https://nvao.net/system/files/pdf/NVAO%20Historie_0.pdf
- Olsen, J. (2002). *The Many Faces of Europeanization**. Oxford: Blackwell Publishers Ltd
- Parlement. (z.d.). *Socialistische Partij (SP)*. Geraadpleegd op 6 februari 2018, van https://www.parlement.com/id/vh8lnhrouwy6/socialistische_partij_sp
- Radboud Universiteit. (2018). *Universitaire begrippen*. Geraadpleegd op 10 april 2018, van <http://www.ru.nl/studenten/tijdens-studie/regelingen/universitaire-begrippen/>
- Robertson, S., Olds, K., Dale, R., & Dang Q.A. (2016). *Global Regionalisms and Higher Education: Projects, processes, politics* (1e druk). Cheltenham: Edward Elgar
- SP. (z.d.). *Heel de mens – kernvisie*. Geraadpleegd op 8 maart 2018, van <https://www.sp.nl/publicatie/heel-de-mens/kernvisie>
- Swaen, B. (2016, november 23). *Betrouwbaarheid in je scriptie*. Geraadpleegd op 25 mei 2018, van <https://www.scribbr.nl/onderzoeksmethoden/betrouwbaarheid-je-scriptie/>
- Swaen, B. (2014 september 19). *Validiteit in je scriptie*. Geraadpleegd op 25 mei 2018, van <https://www.scribbr.nl/onderzoeksmethoden/validiteit-van-scriptieonderzoek/>
- Universiteit van Amsterdam. (2018). *Europese studies*. Geraadpleegd op 17 maart 2018, van <http://www.uva.nl/programmas/bachelors/europese-studies/europese-studies.html>
- Universiteit van Amsterdam. (2018a). *Stage lopen en internationaal studeren*. Geraadpleegd op 19 maart 2018, van <http://www.uva.nl/programmas/bachelors/europese-studies/studieprogramma/stage-lopen-en-internationaal/stage-lopen-internationaal.html>
- Warnaar, E. (2010, mei 13). *Europeanisering van het Nederlandse hoger onderwijs(beleid): De invloed van Europa op het hoger onderwijs in Nederland* (Bachelor scriptie). Bestuurskunde, Universiteit Twente, Enschede.
- Wiggins, G. & McTighe, J. (2011). *The Understanding by Design guide to creating high-quality units*. (pp. 6) Alexandria, VA: ASCD.

Bijlagen

Bijlage 1. Interviewvragen

1. Op basis van welke vakinhoudelijke criteria komt het curriculum van ES tot stand?
2. Stelt de EC eisen aan de invulling van het curriculum van ES?
Zo ja:
 - Welke eisen stelt de EC?
3. Is er sprake van een formele of informele adviserende rol van de EC over de invulling van het curriculum van ES?
Zo ja:
 - hoe uit de (formele of informele) adviserende rol van de EC zich?
4. Moet de opleiding ES voldoen aan de criteria van de Europa 2020-strategie omtrent curricula?
5. Maakt de opleiding ES gebruik van door de EU beschikbaar gestelde onderwijsmaterialen? (via bijvoorbeeld het Huis van Europa)
Zo ja:
 - Van wat voor lesmateriaal maakt ES gebruik?
 - Wordt de opleiding ES proactief benaderd door het Huis van Europa of doet de opleiding dit op eigen initiatief?
6. Maakt de opleiding ES gebruik van door de EU gefinancierde gastlezingen? (sprekersteam Europa, van het Huis van Europa)
7. Maakt de opleiding ES gebruik van fondsen/subsidies vanuit de EU?
Zo ja:
 - Van welke fondsen/subsidies maakt de opleiding ES gebruik?
 - Welke voorwaarden zijn er aan die fondsen/subsidies verbonden?
8. Zijn er binnen de opleiding ES, medewerkers die fondsen/subsidies werven?
Zo ja:
 - Hoeveel fte wordt er binnen de opleiding ES besteed aan fondsen/subsidie-acquisitie?
9. Ontvangt de opleiding ES subsidies voor studiereizen naar Europese instellingen?
Zo ja:
 - Wat voor subsidies ontvangt ES daarvoor?
10. Neemt de opleiding ES deel aan het Erasmus+-programma?
Zo ja:
 - In hoeverre stelt de opleiding ES, deelneming aan het Erasmus+-programma verplicht voor studenten?
 - Ontvangt de opleiding ES subsidie (cofinanciering) per student voor de deelneming aan dit specifieke programma?
11. In welke mate maakt de opleiding ES gebruik van het Jean Monnet-programma?
Zo ja:
 - Heeft uw instelling een Jean Monnet-leerstoel?

Bijlage 2. Enquêtevragen

1. Ben je derde of vierdejaarsstudent Europese Studies (ES)?

- Derdejaars student ES
- Vierdejaars student ES

2. Aan welke hogeschool of universiteit volg je deze opleiding?

- Haagse Hogeschool
- NHL Stenden Hogeschool
- Hogeschool Zuyd
- Universiteit Twente
- Universiteit Leiden
- Universiteit van Amsterdam
- Universiteit van Maastricht

3. Worden er op een schaal van 1 tot 10 in het curriculum van ES voornamelijk eurokritische of pro-Europese aspecten van de EU benadrukt? (1 = heel eurokritisch, 10 = heel pro-Europees)

1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10

4. Bezoek je met de opleiding ES Europese instellingen?

- Nooit
- Soms
- Regelmatig
- Vaak
- Altijd

5. Zijn gastsprekers in ES overwegend pro-Europees of eurokritisch over de EU?

- Overwegend pro-Europees
- Overwegend eurokritisch
- Zowel overwegend pro-Europees als eurokritisch
- Neutraal

6. Zijn de docenten van ES overwegend pro-Europees of eurokritisch over de EU?

- Overwegend pro-Europees
- Overwegend eurokritisch
- Zowel pro-Europees als eurokritisch
- Neutraal

7. Wat voor literatuur wordt er in je studie gebruikt? (meerdere antwoorden mogelijk)

- Studieboeken
- Nieuwsberichten
- Opiniestukken
- Wetenschappelijke artikelen
- Actualiteitsprogramma's (bijvoorbeeld: Nieuwsuur of Pauw)
- Multimedia (bijvoorbeeld Tedtalk)
- Anders,...

8. Academische literatuur die in ES wordt gebruikt bestaat uit:

- (voornamelijk) pro-Europese literatuur over de EU
- (voornamelijk) eurokritische literatuur over de EU
- Zowel pro-Europese als eurokritische literatuur over de EU
- Algemene literatuur over de EU

9. Bezoek je met de opleiding ES bijeenkomsten of symposia die vanuit het Huis van Europa, de vertegenwoordiging van de EC, in den Haag worden georganiseerd?

- Nooit
- Soms
- Regelmatig
- Vaak
- Altijd

10. Heb je tijdens je studie in het buitenland gestudeerd?

- Ja
- Nee (ga naar vraag 13)

11. Heb je gebruik gemaakt van het Erasmus+-programma?

- Ja
- Nee
- Anders, namelijk...

12. Stelde de opleiding ES studie in het buitenland verplicht?

- Ja
- Nee

13. Zou je jezelf omschrijven als heel eurokritisch (1) of heel pro-Europees (10) op een schaal van 1 tot 10?

1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10

14. Is je Europese voorkeur gedurende de opleiding veranderd?

- Ja, meer pro-Europees
- Ja, meer euro-kritisch
- Nee (einde enquête)

15. Is je houding tegenover de EU veranderd door je studie?

- Ja
- Nee

Bijlage 3. Interviews

De opeenvolgende zeven interviews en het gesprek met het Huis van Europa zijn samenvattend getranscribeerd om het voor de lezer zo prettig mogelijk te maken. Ook is interview twee vertaald van het Engels naar het Nederlands. Een overzicht van de woordelijk getranscribeerde interviews en het gesprek met het Huis van Europa wordt in een apart rapport naast de scriptie opgeleverd.

Bijlage 3.1 Interview Lies de Regt

Lies de Regt, Hoofdcoördinator ES, Hogeschool Zuyd
Gehouden op 16 april 2018 om 13:00 te Maastricht

1. Op basis van welke vakinhoudelijke criteria komt het curriculum van ES tot stand?

Het uitgangspunt van het curriculum zijn de eindcompetenties. We beginnen aan het einde en werken terug naar het begin. Dit houdt in dat we bij de totstandkoming van het curriculum kijken naar: wat moet een student kunnen? Welke houding moet een student hebben op het moment dat hij of zij is afgestudeerd? Welke producten dekken de eindcompetenties af? Welke vaardigheden moeten studenten hebben over de periode van vier jaar? Op basis daarvan gaan we kijken hoe we dat concreet kunnen vertalen naar vakinhoud. We kijken welke producten studenten moeten kunnen realiseren en welke kennis studenten daarvoor nodig hebben om de eindcompetenties te behalen.

In 2002 is Hogeschool Zuyd begonnen met het oprichten van de opleiding ES. Toen wij zijn begonnen hebben wij het Europese-programma van de Haagse Hogeschool in Den Haag gekocht. Hoe dit programma tot stand is gekomen weet ik niet want het programma bestaat al 25 tot 30 jaar. Op basis van dat curriculum hebben wij toen der tijd ons ES-programma opgesteld. Vervolgens hebben wij dit langzamerhand naar eigen inzicht ingericht. Momenteel zitten wij in een transitie naar een nieuw curriculum omdat er ook in de omgeving veel verandering plaatsvindt. We bieden nu veel 'losse' vakken aan en willen dit omzetten in een integratief curriculum waarbij studenten niet meer dan drie verschillende onderdelen per blok krijgen.

Terug naar het hedendaagse curriculum van ES, zijn de eindcompetenties gelinkt aan een Tuning-document. Hierin staan alle eindcompetenties waarover ES-studenten moeten beschikken uitgebreid beschreven. Dit Tuning-document is naar aanleiding van het Bologna-verdrag opgesteld door de EC. De EC heeft een competentieprofiel ontwikkeld voor alle drie de cyclussen van ES. Deze cyclussen zijn: Bachelor, Master en Doctoraat. Dit document is ontwikkeld naar aanleiding van het Bologna-verdrag en betreft een advies van de EC. De competenties uit dit document hebben wij als uitgangspunt genomen. Voor de hervorming van het nieuwe curriculum, kijken wij welke competenties interessant zijn en die linken we dan ook aan het Tuning-document.

2. Stelt de EC eisen aan de invulling van het curriculum van ES?

Zo ja:

o welke eisen stelt de EC?

Nee de EC stelt niet direct eisen aan de invulling van het curriculum, maar wel indirect door middel van de NVAO. Dit is een accreditatie instantie die landelijk alle hbo en wo-opleidingen accrediteren. Je mag namelijk alleen een curriculum en gefinancierd onderwijs aanbieden op het moment dat je bent geaccrediteerd. Dat wil zeggen dat je aan de standaarden van de NVAO voldoet. Gefinancierd onderwijs houdt in dat studenten studiefinanciering krijgen en een lening kunnen afsluiten. De standaarden van de NVAO zijn, in ons geval, dat een opleiding op hbo-niveau wordt garandeert, dat alles in orde is en dat studenten alles op eindniveau kunnen aftoetsen. Ook de NVAO is door de EC erkent op Europees niveau. Via hun hebben wij ook een bijzonder kenmerk internationalisering gekregen. Door dit kenmerk hebben we nu zowel op Nederlands als op Europees niveau erkenning.

Dit is een aparte aanvraag, die je als ES graag wilt hebben. De NVAO accrediteert niet zelf, dit wordt gedaan door drie instituten namelijk de Netherlands Quality Agency (NQA) het Hobeon en die derde weet ik niet. Deze instituten mogen de visitatie doen. Dit houdt in dat ze op bezoek komen bij een hogeschool of universiteit en dat ze onderzoeken of de opleiding voldoet aan de vereisten van het NVAO. Op basis hiervan schrijven ze een rapport en adviseren ze het NVAO, die uiteindelijk accrediteert. Op advies van de NQA, die hier toen was, hebben we het kenmerk aangevraagd, want volgens hen voldeden we aan de eisen gezien ons programma volledig Engelstalig is ingericht. Dit kenmerk is voor ons van meerwaarde omdat we kunnen aangeven dat we als opleiding naast het reguliere programma ook op internationaal niveau een programma aanbieden. Hierbij hebben ze gekeken naar: Hoe internationaal is je team? Hoe internationaal is je curriculum? Gaan studenten naar het buitenland? Is er sprake van een exchange programma?

3. Is er sprake van een formele of informele adviserende rol van de EC over de invulling van het curriculum van ES?

Zo ja:

- **hoe uit de (formele of informele) adviserende rol van de EC zich?**

Er is sprake van een informele adviserende rol van de EC, maar ze zijn niet betrokken bij de inhoud van het ES-programma. Over de inhoud van het programma is de opleiding erg vrij, maar je moet wel kunnen aantonen dat de eindcompetenties worden bereikt naar aanleiding van het Tuning-document. De EC heeft in het Tuning-document veel competenties omschreven, waarvan een zeven aantal de 'kern' vormen. Ze zeggen dat alle ES-studenten over die competenties moeten beschikken.

4. Moet de opleiding ES voldoen aan de criteria van de Europa 2020-strategie omtrent curricula?

Het Tuning-document is niet gebaseerd op de Europa 2020-strategie, want toen waren de doelen van Europa 2020 nog niet bekend. Daarentegen wordt Europa 2020 wel in het curriculum meegenomen, want de bedoeling is dat je een student aflevert die kans heeft op een baan, dus impliciet zit het er wel in. Voor de inrichting van het curriculum zien we dat mensen nu andere vaardigheden nodig hebben dan 10 tot 15 jaar geleden. Dit nemen we op eigen initiatief mee in het curriculum. Zo houden we bijvoorbeeld alle ontwikkelingen van Europa in de gaten via bijvoorbeeld Nether, maar we hoeven ons daar van de EC niet expliciet op te focussen.

5. Maakt de opleiding ES gebruik van door de EU beschikbaar gestelde onderwijsmaterialen? (via bijvoorbeeld het Huis van Europa)

Zo ja:

- **Van wat voor lesmateriaal maakt ES gebruik?**
- **Wordt de opleiding ES proactief benaderd door het Huis van Europa of doet de opleiding dit op eigen initiatief?**

Ja we maken bijvoorbeeld veel gebruik van de EU-website en we hebben het boekje 'European 12 lessons'. Dit boekje heeft de EC zelf uitgegeven. De opleiding heeft echter niet dit boekje rechtstreeks van de EC ontvangen maar van het bezoekerscentrum in Brussel. Dit boekje geven we mee aan exchange studenten en ook wordt dit boekje als basismateriaal gebruikt voor eerstejaarsstudenten. Omdat onze opleiding internationaal is ingericht, ligt onze focus voornamelijk op Brussel. We komen vaak in Brussel, vandaar dat we dit boekje hebben meegekregen van het bezoekerscentrum. Door de EC worden we nooit actief benaderd. Wel hebben we contact met alumni die in Brussel voor het EP en EC werken, via hen krijgen ze soms informatie maar ze stellen nooit materialen beschikbaar.

6. Maakt de opleiding ES gebruik van door de EU gefinancierde gastlezingen? (sprekersteam Europa, van het Huis van Europa)

Nee, we maken geen gebruik van gastlezingen en we worden ook niet benaderd door het Huis van Europa.

7. Maakt de opleiding ES gebruik van fondsen/subsidies vanuit de EU?

Zo ja:

- **Van welke fondsen/subsidies maakt de opleiding ES gebruik?**
- **Welke voorwaarden zijn aan die fondsen/subsidies verbonden?**

Ja, we maken gebruik van Erasmus-beurzen voor 'exchange' en voor stage als studenten daarvoor in aanmerking komen. Ook hebben we voor een deel via het lectoraat meegedaan aan interreg-projecten. De voorwaarden die aan de Erasmus-beurzen voor docenten zijn verbonden, is dat je als docent minstens acht uur les moet geven bij een exchangepartner. Ook wanneer andere docenten vanuit het buitenland naar Hogeschool Zuyd komen, moeten ze daadwerkelijk lesgeven en een document ondertekenen. Wat betreft de voorwaarden van Erasmus+ voor studenten, moeten zij een learning agreement opstellen vooraf, tijdens en na hun verblijf in het buitenland. Ook voor hun stage moeten ze kunnen aantonen dat ze daadwerkelijk in het buitenland verblijven.

8. Zijn er binnen de opleiding ES, medewerkers die fondsen/subsidies werven?

Zo ja:

- **Hoeveel fte wordt er binnen de opleiding ES besteed aan fondsen/subsidie-acquisitie?**

Ja, we hebben een subsidie team op Hogeschool Zuyd. Dit is een team die subsidies opvraagt voor alle opleidingen binnen de hogeschool. We hebben er weinig mee van doen want subsidies moeten aan heel veel voorwaarden voldoen en daar hebben wij de capaciteiten niet voor. Erasmus-aanvragen gaan via het International Office. Binnen het International Office houdt iemand zich parttime bezig binnen de hogeschool met het regelen van Erasmus-beurzen, maar dit is indirect.

9. Ontvangt de opleiding ES subsidies voor studiereizen naar Europese instellingen?

Zo ja:

- **Wat voor subsidies ontvangt ES daarvoor?**

Nee, wij laten studenten altijd betalen voor studiereizen naar Europese instellingen.

10. Neemt de opleiding ES deel aan het Erasmus+-programma?

Zo ja:

- **In hoeverre stelt de opleiding ES, deelneming aan het Erasmus+-programma verplicht voor studenten?**
- **Ontvangt de opleiding ES subsidie (cofinanciering) per student voor de deelneming aan dit specifieke programma?**

Ja de opleiding neemt deel aan het Erasmus+-programma voor zowel docenten als studenten. Ook stelt de opleiding exchange verplicht. Gezien de opleiding vinden wij het belangrijk dat een student zichzelf ontwikkelt en internationale contacten opdoet. Wij ontvangen echter geen cofinanciering, exchange doen wij met gesloten beurzen, onze studenten studeren in het buitenland en wij krijgen buitenlandse studenten hierbinnen.

11. In welke mate maakt de opleiding ES gebruik van het Jean Monnet-programma?

Zo ja:

- **Heeft uw instelling een Jean Monnet-leerstoel?**

We hebben gekeken of we Jean-Monnet zouden kunnen aanvragen, maar hier zaten teveel vereisten aan verbonden. Hier hebben wij de capaciteit niet voor. De 'core business' is het onderwijs.

Bijlage 3.2 Interview Peter Shotton

Peter Shotton, Docent ES en politiek, Haagse Hogeschool
Gehouden op 17 april 2018 om 10:30 te Den Haag

1. Op basis van welke vakinhoudelijke criteria komt het curriculum van ES tot stand?

Het curriculum is jaren geleden opgesteld. Momenteel zijn we bezig met het schrijven van een nieuw curriculum. Om de oude te beantwoorden, is mijn antwoord dat het curriculum is ontwikkeld van en op competenties. Je definieert een reeks competenties en dan zijn de competenties de doelstellingen van het programma in termen van wat je studenten leert. Zo leer je studenten om in staat te zijn hun competenties na te streven. Ons proces van het curriculum is gedaan in het landelijk overleg samen met de andere ES-opleidingen. We hebben een gemeenschappelijke set van competenties en elk programma kan een specifieke set kiezen. In feite heb je een masterlijst en binnen die masterlijst heb je een reeks van competenties die hetzelfde zijn en een brede lijst van competenties die je kunt kiezen en op die manier kun je in het curriculum variëren. Je hebt dus een lijst met bijvoorbeeld 40 opties aan competenties en daarvan hebben wij er 20 gekozen. Elke opleiding ES zit in hetzelfde gebied van competenties.

2. Stelt de EC eisen aan de invulling van het curriculum van ES?

Zo ja:

o Welke eisen stelt de EC?

Ze stellen geen eisen, maar de competenties kwamen van een reeks bevoegdheidsafstemmingen afkomstig van de EU. Daarin probeert de EU de programma's te standaardiseren. Ze bieden een kader dat wordt gebruikt als basis voor de ontwikkeling van de ES-programma's in Nederland. Dit kader betreft het Tuning-document. De EU stelde en ontwikkelde samen met de nationale ministers van Onderwijs een kader op en heeft dit vervolgens gepromoot. De NVAO promoot in Nederland het Tuning-systeem voor alle programma's en onderwerpen van de EU. Op basis van dit document hebben ES-programma's gekeken naar het document en hebben daar vervolgens een aantal competenties uitgehaald. De competenties per opleiding ES zijn niet identiek maar ze lijken wel veel op elkaar. De EC heeft dus eigenlijk gezegd: 'Wij hebben dit prachtige kader gemaakt, je bent vrij om het te gebruiken!' Dit kader is van belang voor ons, want je wilt niet dat een opleiding ES iets totaal anders aanbiedt dan een andere opleiding. Dit zou de betekenis/bedoeling van ES niet ten goede komen, want je wil dat alle ES-programma's in Nederland en heel Europa een gemeenschappelijk begrip hebben in de zin van wat de opleiding inhoud en wat de competenties zijn. Er zijn echter wel verschillen tussen bijvoorbeeld de Haagse Hogeschool, Hogeschool Zuyd en de NHL Stenden Hogeschool. In principe kan iedere opleiding binnen het specifieke kader zijn eigen profiel kiezen, er is flexibiliteit en dat is goed omdat het reflecteert naar verschillende markten. Zo zijn wij bijvoorbeeld erg gefocust op verschillende vreemde talen.

3. Is er sprake van een formele of informele adviserende rol van de EC over de invulling van het curriculum van ES?

Zo ja:

o Hoe uit de (formele of informele) adviserende rol van de EC zich?

Ze hebben een kader beschikbaar gesteld, maar je moet niks van de EC als het gaat om onderwijs. Wanneer het gaat om onderwijs, kan de EU alleen voorstellen doen, ze hebben geen recht op wetgeving. Het betreft dus een hele 'zachte macht' waarover ze beschikken. De rol van de EC is het coördineren van de nationale lidstaten en ze spelen een kleine rol als 'administrator' waarbij ze een poging doen om informatie samen te brengen op een manier dat de lidstaten het kunnen gebruiken om hun eigen nationale beleid verder te brengen.

Naast het Tuning-programma, heeft de EC ook op het gebied van vreemde talen een gemeenschappelijk Europees-kader opgesteld, dat sterke impact heeft op bijvoorbeeld taalniveaus zoals A1/A2/B1/B2 etcetera. Dit gemeenschappelijk kader, kadert ook ES vanwege de talen die we studenten leren op basis van dit raamwerk. We hebben gediscussieerd welk professioneel taallevel we verwachten van onze toekomstige afstuderende studenten en dat is een hele uitdaging. B2 is een heel hoog niveau en we bespreken nu of dat mogelijk is om voor studenten te behalen. Wat is nodig?

Dit kader is wederom ontwikkeld door nationale regeringen. Zij hebben gezamenlijk dit kader opgesteld, zijn overeengekomen en vervolgens is het geïmplementeerd als een Europees-kader. De EC heeft dus in feite lidstaten geholpen samen te werken en lidstaten hebben individueel besloten dat zij wilden samenwerken aan het leren van talen aan studenten. Lidstaten kunnen ook weigeren, maar het op competenties gebaseerd leren van talen is erg belangrijk. Er zijn dus twee kaders waarin het werk van de EC veel invloed heeft in de ES-programma's.

4. Moet de opleiding ES voldoen aan de criteria van de Europa 2020-strategie omtrent curricula?

Het programma van ES is niet nagebootst naar de strategie. We hebben onderzoek agenda's, dus er is een onderzoek dimensie in wat we doen, maar als je vraagt of de opleiding moet voldoen aan de Europa 2020-strategie omtrent het curriculum, dan zeg ik nee nog niet. We hebben daarentegen wel een sterk mobiliteitsprogramma, 180 studenten gaan via Erasmus+ op uitwisseling, en daarvoor ontvangen we 250 studenten vanuit het buitenland. Ook hebben we personeelsmobiliteit en doen we 20 personeelsuitwisselingen per jaar. Ook dit maakt deel uit van het Erasmus+-programma. Verder zijn we bezig met het ontwikkelen van onderzoek, maar onderzoek bij hogescholen bevindt zich nog in een vroeg stadium. We zijn niet zo ontwikkeld op dat gebied zoals bijvoorbeeld de universiteit in Leiden.

5. Maakt de opleiding ES gebruik van door de EU beschikbaar gestelde onderwijsmaterialen? (via bijvoorbeeld het Huis van Europa)

Zo ja:

- **Van wat voor lesmateriaal maakt ES gebruik?**
- **Wordt de opleiding ES proactief benaderd door het Huis van Europa of doet de opleiding dit op eigen initiatief?**

Het varieert, maar we werken samen met het Huis van Europa. Deze samenwerking is echter minder dan dat we zouden willen. Wat betreft de materialen, we gebruiken veel van de website van de EU. Ook gebruiken we geschreven materiaal voor de basis. Ze hebben een boekje met daarin een inleiding over hoe de EU werkt. Die hebben we gebruikt voor een cursus, maar uiteindelijk vinden we dat publicatiemateriaal zoals boeken bruikbaar zijn. Verder is het Huis van Europa passief en zijn wij actief, ze benaderen ons niet.

6. Maakt de opleiding ES gebruik van door de EU gefinancierde gastlezingen? (sprekersteam Europa, van het Huis van Europa)

Het Huis van Europa doet mee aan een paar van onze cursussen, zo geven we bijvoorbeeld een cursus over het Europese besluitvormingsproces. Medewerkers van het Huis van Europa komen dan langs om met de studenten over dit onderwerp te praten. Persoonlijk hoop ik dat deze samenwerking veel intensiever wordt. In het verleden hebben ze ook mij als docent geholpen door me te helpen bij het identificeren van experts en instellingen die ik kon uitnodigen bij de Haagse Hogeschool. Ik gaf namelijk een minor over de financiële crisis en ze hielpen mij met het vinden van experts die met de studenten over verschillende aspecten van regulering na de financiële crisis konden praten. We hebben dus wel veel hulp van het Huis van Europa als het gaat om het geven van gastcolleges. Gastcolleges worden meestal een paar keer per jaar door het Huis van Europa gegeven. Een Nederlandse secretaris-generaal, Alexander Italianer, van de Commissie kwam hiernaar toe om een presentatie te geven, dat soort dingen gebeuren wel.

7. Maakt de opleiding ES gebruik van fondsen/subsidies vanuit de EU?

Zo ja:

- **Van welke fondsen/subsidies maakt de opleiding ES gebruik?**
- **Welke voorwaarden zijn aan die fondsen/subsidies verbonden?**

Wij ontvangen tot nu toe alleen geld voor Erasmus voor zowel personeel als studenten. De voorwaarden hiervan zijn dat docenten les moeten geven in het buitenland, en studenten moeten kunnen aantonen dat ze in het buitenland verblijven.

8. Zijn er binnen de opleiding ES, medewerkers die fondsen/subsidies werven?

Zo ja:

- **Hoeveel fte wordt er binnen de opleiding ES besteed aan fondsen/subsidie-acquisitie?**

We hebben binnen de Haagse Hogeschool een subsidiebalie die subsidies werft voor de hele universiteit. Dit is dus niet alleen specifiek voor de opleiding ES. Personeel dat een subsidie wil aanvragen, doet dit in samenwerking met deze balie. De balie biedt alleen ondersteuning en begeleiding, wat het solliciteren naar subsidies vergemakkelijkt. Op dit moment is het FTE dat binnen ES aan subsidies wordt geworven 0.

9. Ontvangt de opleiding ES subsidies voor studiereizen naar Europese instellingen?

Zo ja:

- **Wat voor subsidies ontvangt ES daarvoor?**

Nee, we betalen dit met ons eigen budget. Wel gaan we vaak naar Brussel met de opleiding ES en betaald de EU voor de faciliteiten. Ze verwelkomen ons, stellen hun bezoekerscentrum beschikbaar en het infopunt. Ze betalen ons niet direct, maar indirect wel de infrastructuur wanneer we naar Brussel gaan. Ook wordt tijdens dit bezoek, iemand beschikbaar gesteld door de EU die in een vreemde taal de studenten van informatie voorziet.

10. Neemt de opleiding ES deel aan het Erasmus+-programma?

Zo ja:

- **In hoeverre stelt de opleiding ES, deelneming aan het Erasmus+-programma verplicht voor studenten?**
- **Ontvangt de opleiding ES subsidie (cofinanciering) per student voor de deelneming aan dit specifieke programma?**

Ja we nemen deel aan het Erasmus+-programma voor zowel docenten als studenten. Ook stellen wij deelneming aan het programma voor studenten verplicht. Wanneer studenten in het buitenland zijn opgegroeid of wanneer er gezondheidsredenen zijn kunnen we een uitzondering maken, maar in principe moet elke student naar het buitenland.

11. In welke mate maakt de opleiding ES gebruik van het Jean Monnet-programma?

Zo ja:

- **Heeft uw instelling een Jean Monnet-leerstoel?**

We proberen het, we hebben ons namelijk vorig jaar aangemeld voor een Erasmus-beurs voor moduleontwikkeling die we hebben verloren op 2 punten. Dit is de Jean Monnet-module. We willen graag een Jean Monnet-leerstoel en een Jean Monnet-expertisecentrum, net zoals bijvoorbeeld de universiteit in Leiden. Het nadeel is alleen dat het aanvragen van subsidies veel tijd kost, wij krijgen 10.000 euro, dat klinkt als een hoop geld maar dat geld verdwijnt snel door bijvoorbeeld alleen al het betalen van salarissen. Vanwege het papierwerk, besteedt je al snel fulltime één tot anderhalve week aan het aanvragen van een subsidie en dat is al de helft van het geld dat verdwijnt enkel aan het solliciteren voor deze beurs. Wel gaan we hier opnieuw voor solliciteren, gezien het hebben van deze titel van meerwaarde is voor ons. Wij hebben een gebrek aan onderzoeks-financiering, wat grotendeels te wijten is aan het feit dat het onderzoek hier nog steeds in de beginfase is, vandaar dat we voor de module van Jean-Monnet willen solliciteren. Hier zitten echter heel veel voorwaarden aan, die je online kunt bekijken.

Bijlage 3.3 Interview Ellianne Feenstra

Ellianne Feenstra, Docent ES Thorbecke Academie, NHL Stenden Hogeschool
Gehouden op 9 mei 2018 om 16:00 (telefonisch)

1. Op basis van welke vakinhoudelijke criteria komt het curriculum van ES tot stand?

Wij hebben een landelijk document en daar staan de landelijke competenties in, dat zijn er best wel heel veel. Die competenties zijn gebaseerd op het Europese TUNING-project en het TUNING-project is gebaseerd op het Bologna-proces. In tweede instantie komt het curriculum bij ons tot stand in combinatie met de opleidingen Bestuurskunde en Integrale Veiligheid. Wij bieden gemeenschappelijk onderwijs aan als drie opleidingen. Gemeenschappelijk onderwijs zijn bijvoorbeeld vakken zoals onderzoek, Nederlands en statistiek. Dat zijn vakken die iedereen moet hebben. Dus dat is de tweede basis waarop het curriculum tot stand komt, dat heeft te maken met gemeenschappelijke competenties. Wij hebben dus de landelijke competenties, dat is altijd ons uitgangspunt. De landelijke competenties en het Tuning-document die hebben wij vertaald in Thorbecke Academie-competenties als het ware. Die zijn dan ook het uitgangspunt voor de vorming van de vakken, projecten of vaardigheden.

Voor het landelijk overleg komen ES-opleidingen regulier drie tot vier keer per jaar bijeen en dan hebben we het over zaken die ons allemaal aangaan. De voorzitter is Lies de Regt van Maastricht. Zij inventariseert of wij punten hebben, zo ja wat voor punten we dan natuurlijk hebben. Zij maakt zelf de agenda waar ook een aantal terugkerende punten opstaan. Een voorbeeld van een punt op die agenda is: wat gebeurt er in het HEO-domein? Dat is de Hogere Economische Opleiding waar wij als ES toe behoren. Ook worden updates over inschrijvingen en mededelingen over talen en eisen altijd behandeld. Soms hebben we bijzondere sessies zoals de opgelopen paar weken, want de afgelopen paar weken of maanden eigenlijk, hebben we gewerkt aan een nieuwe competentie set. Die set is er nog niet, maar ook die is dan weer gebaseerd op het Tuning-document en uiteraard op het Bologna-proces. De NVAO stelt niet voor elke opleiding specifieke kaders. In het algemeen doet de NVAO dat maar het is niet zo dat de NVAO-documenten heeft over hoe de opleiding ES eruit moet zien.

2. Stelt de EC eisen aan de invulling van het curriculum van ES?

Zo ja:

- **Welke eisen stelt de EC?**

Nee, niet dat ik weet.

3. Is er sprake van een formele of informele adviserende rol van de EC over de invulling van het curriculum van ES?

Zo ja:

- **Hoe uit de (formele of informele) adviserende rol van de EC zich?**

Nee, het enige wat wel voorkomt is dat wij in de leden van de adviesraad, externen hebben zitten die een rol vervullen in een van de instellingen van de EU. Elke opleiding heeft een werkveldadviescommissie. Een werkveldadviescommissie is eigenlijk wat je denkt dat het is. Daar zitten vertegenwoordigers van je werkveld in. Vier keer per jaar heb je een meeting met die vertegenwoordigers. Bij ES zitten daar soms mensen in die iets doen voor de EU, bij ES in Leeuwarden is dit niet zozeer het geval maar ik weet bijvoorbeeld dat Esther de Lange in de adviescommissie zit van Zuyd in Maastricht en ik geloof dat Den Haag ook iemand uit een werkveldadviescommissie heeft die in het EP zit. Een werkveldadviescommissie geeft weliswaar hun visie op het curriculum maar dat betekent nog niet dat zij ook het curriculum bepalen. Ze kunnen adviseren hoewel ik dit nog nooit heb meegemaakt. Ze hebben in ons eigen werkveldadviescommissie nog nooit gezegd: 'Nou dat vak moeten we er per se in hebben' of 'dat vak per se niet', dat is nog nooit voorgekomen.

4. Moet de opleiding ES voldoen aan de criteria van de Europa 2020-strategie omtrent curricula?

Nee, het enige wat wel voorkomt is dat wij als ES-opleidingen hebben besloten dat een half jaar studie buitenland of een half jaar in het buitenland voor stage verplicht is in ons curriculum. Dat vinden wij vanuit het feit dat wij ES-opleidingen zijn. Niet per se vanwege het feit dat er een Europa 2020-strategie is.

5. Maakt de opleiding ES gebruik van door de EU beschikbaar gestelde onderwijsmaterialen? (via bijvoorbeeld het Huis van Europa)

Zo ja:

- **Van wat voor lesmateriaal maakt ES gebruik?**
- **Wordt de opleiding ES proactief benaderd door het Huis van Europa of doet de opleiding dit op eigen initiatief?**

Nee, wij maken eigenlijk in ons reguliere onderwijs geen gebruik van die materialen.

6. Maakt de opleiding ES gebruik van door de EU gefinancierde gastlezingen? (sprekersteam Europa, van het Huis van Europa)

We maken wel gebruik van de ruimte die het Huis van Europa beschikbaar stelt. Wij huren af en toe de ruimte in het Huis van Europa, ik denk één of twee keer per jaar. Dan hebben we ook vaak vertegenwoordigers van het Huis van Europa die komen spreken. Een vertegenwoordiger van de EC of een vertegenwoordiger van het EP. Wij doen een verzoek als we met een hele grote groep eerste of tweedejaars naar het Huis van Europa toekomen. Dan geven wij aan dat wij graag een presentatie willen van een vertegenwoordiger van het Huis van Europa en dan geven wij aan waar de presentatie ongeveer over moet gaan. Zelf hebben wij bijvoorbeeld ook nog een spreker die we daar zelf huren en dat kan ook iemand van buiten zijn. Dit is tot nu toe altijd op eigen initiatief van de opleiding geweest, ik heb nog nooit een uitnodiging van het Huis van Europa gehad.

7. Maakt de opleiding ES gebruik van fondsen/subsidies vanuit de EU?

Zo ja:

- **Van welke fondsen/subsidies maakt de opleiding ES gebruik?**
- **Welke voorwaarden zijn aan die fondsen/subsidies verbonden?**

Nee wij maken daar als opleiding geen gebruik van. Wij krijgen inkomsten uit drie verschillende bronnen en dat is de: bekostigde studenten, dus gewoon de ingeschreven studenten die voltijd studeren, de half-bekostigde studenten, daar krijgen wij ook de helft voor, dat zijn studenten die bijvoorbeeld al eerder een studie hebben gedaan, en de diplomabonussen als studenten afstuderen. Iedere keer dat een student afstudeert krijgt de opleiding een diplomabonus ter hoogte van het collegetarief. Dit is landelijk hetzelfde voor alle opleidingen. Behalve het feit dat de keuze van het VVB van de NHL Stenden om de half-bekostigde studenten door te rekenen aan de opleidingen. Niet elke opleiding doet dat, je kan ook zeggen: 'je hebt zoveel ingeschreven studenten je krijgt gewoon keer X-bedrag', maar zo doen we dat bij ons niet.

8. Zijn er binnen de opleiding ES, medewerkers die fondsen/subsidies werven?

Zo ja:

- **Hoeveel fte wordt er binnen de opleiding ES besteed aan fondsen/subsidie-acquisitie?**

Nee, dat is niet zo. Het is niet gezegd dat dat nooit zou gebeuren maar op dit moment is dat zeker niet zo.

9. Ontvangt de opleiding ES subsidies voor studiereizen naar Europese instellingen?

Zo ja:

- **Wat voor subsidies ontvangt ES daarvoor?**

Heel af en toe. Wanneer wij op 'Europareis' gaan dan komt het best weleens voor dat wij door een Europarlementariër officieel worden ontvangen. Dit betekent dat je een bezoekerstoelage krijgt en die is volgens mij ongeveer 2000 euro. Wat ik begrijp is dat Europarlementariërs elk jaar een budget hebben om uit hun eigen achterban groepen te ontvangen. Stel dat ze een budget hebben van ongeveer 12.000 euro, dan kunnen ze dus zes groepen per jaar officieel ontvangen in de hoedanigheid van "praten met je achterban." Voor de Europareizen vragen wij eens in de zoveel jaar een subsidie aan als bezoekersgroep. Dit doen wij wanneer het uitkomt, je wilt niet elk jaar bij Jan Huitema aankloppen om te zeggen: 'ow ja, wij willen wel weer een subsidie.' Dat moet je ook niet willen, je moet er strategisch mee omgaan. Sinds ik bij de Thorbecke werk, hebben wij één keer een subsidie aangevraagd en één keer gaat nog gebeuren. Deze subsidie kunnen wij dan besteden voor de Europareis. Soms gebeuren er tijdens de Europareis dingen die we financieel willen kunnen opvangen. Als we zo'n bijdrage krijgen van 2000 euro dan spreiden we dat uit over een aantal jaren. We houden een buffer voor de volgende jaren zodat we bijvoorbeeld keuzes kunnen maken, bijvoorbeeld over zelf de bus blijven betalen. Dit jaar is bijvoorbeeld Bestuurskunde met de trein gegaan naar Brussel en hebben de studenten in een hostel overnacht in Molenbeek. Dat is ergens best wel een onprettige wijk in Brussel. Dat willen wij niet en wij gebruiken dus die subsidie om bijvoorbeeld een deel van de bus te betalen of een deel van de overnachting te betalen, dat soort zaken.

10. Neemt de opleiding ES deel aan het Erasmus+-programma?

Zo ja:

- **In hoeverre stelt de opleiding ES, deelneming aan het Erasmus+-programma verplicht voor studenten?**
- **Ontvangt de opleiding ES subsidie (cofinanciering) per student voor de deelneming aan dit specifieke programma?**

Daar maken de studenten gebruik van en wij stellen het ook verplicht. Verder ontvangen wij geen cofinanciering voor deelneming aan het Erasmus+-programma.

11. In welke mate maakt de opleiding ES gebruik van het Jean Monnet-programma?

Zo ja:

- **Heeft uw instelling een Jean Monnet-leerstoel?**

Nee, wij maken hier geen gebruik van. Dat is in het verleden wel gebeurd, ik geloof dat de laatste Jean Monnet-beurs acht tot tien jaar geleden is. Wellicht dat we nog een aanvraag willen doen, dat sluiten we niet uit. Wij zijn zoals je weet in een fusie en daar hoort ook bij dat er veranderingen moeten komen in de academies dus ook in de Thorbecke Academie. Dat betekent dat wij opnieuw gaan heroverwegen of wij nog een tweede of derde geldstroom willen gaan organiseren. Tweede geldstroom is dat je betaald wordt als docente voor activiteiten die je elders doet. Bijvoorbeeld dat de provincie Friesland mij zou kunnen inhuren om een masterclass te geven over European Institutions, European Policy of European Law en dat de Thorbecke daarvoor betaald voor zou krijgen. Die derde geldstromen dat is in de vorm van subsidies, fondsen en beurzen. Er wordt op dit moment wel over nagedacht, maar gezien wij in een fusie zitten moet iedereen bezuinigen. Dus gegeven dat iedereen moet bezuinigen, of het dan toch niet wenselijk is om als academie dan toch een beleid op te zetten om tweede en derde geldstromen te gaan proberen binnen te krijgen.

Bijlage 3.4 Interview Rik Reussing

Rik Reussing, Programma coördinator ES, Universiteit Twente
Gehouden op 30 april 2018 om 13:30 te Enschede

1. Op basis van welke vakinhoudelijke criteria komt het curriculum van ES tot stand?

ES is een opleiding die je kunt beschouwen als een bestuurskundige opleiding, die ook is geaccrediteerd als een Bestuurskunde-opleiding. Daarop zijn de leerdoelen dan ook geënt, met een specifieke invulling gericht op de Europese inhoud. Deze opleidingen zijn de master Public Administration en de bachelor European program Administration. Bij de opleiding ES gaan we uit van vier basisdisciplines, namelijk: politicologie, rechten, economie en sociologie. Op basis van deze disciplines vullen we de vakken in. Momenteel is het curriculum minder streng ingedeeld. In het verleden hadden we de Twentse-formule, wat bestond uit de vier basisdisciplines en de rechten. Inmiddels zijn we niet meer zo streng en is er de invalshoek Bestuurskunde die vanuit de vier disciplines wordt ingericht en vanuit het idee dat het aan de andere kant ook een wetenschappelijke opleiding is.

De leerdoelen van ES zijn gebaseerd op internationale criteria, namelijk de Dublin-criteria. Dat zijn vaste criteria die Europees worden gehanteerd bij de accreditatie van de opleiding, waaraan je moet voldoen. Op basis daarvan zijn ook de opleidingen Bestuurskunde en ES gebaseerd. We hebben kortgeleden accreditaties gehad, vervolgens hebben wij een document opgesteld waarin wordt uitgelegd welke leerdoelen we hebben en hoe die zich verhouden tot de Dublin-criteria. Dat zijn leerdoelen die op basis van die Dublin-criteria zijn geformuleerd.

2. Stelt de EC eisen aan de invulling van het curriculum van ES?

Zo ja:

o Welke eisen stelt de EC?

Niet zozeer de EU stelt eisen, maar de NVAO die bekijkt het curriculum vanuit criteria. Deze criteria zijn algemene eisen voor alle opleidingen en natuurlijk moeten alle opleidingen die specifieke criteria invullen op elk vakgebied. Ik geloof dat er wel Europese eisen zijn naast de Dublin-criteria, maar die spelen niet een directe rol. Alles gaat via het NVAO, daarnaast hebben we ook een internationale accreditatie en een bestuurskundige accreditatie namelijk European Association for Public Administration Accreditation (EAPAA). Accreditatie is in feite een gezamenlijke accreditatie van het NVAO nationaal en Europees. Het is een samenstelling, zodat je niet alleen een nationale accreditatie hebt maar ook een Europese. Die twee processen van accreditatie worden gecombineerd en dat geldt voor alle drie de ES-opleidingen die we op de Universiteit Twente aanbieden. Deze drie opleidingen hebben een bestuurskundige benadering.

In het verleden hadden we een aparte bachelor ES-opleiding die viel onder de accreditatie van Bestuurskunde. Dit was een Nederlandstalige bestuurskundige opleiding. Deze opleiding is achteruitgegaan doordat het aantal deelnemende studenten verminderde. We hadden expertise op het gebied van Europa, dat we toen ook hebben uitgebouwd. De eerste stap was een samenwerking met Münster, dat begon in 2002. Naar aanleiding van deze samenwerking hebben we een dubbel degree diploma geïntroduceerd. Het idee was dat studenten of de eerste twee jaar Bestuurskunde deden in Münster (Duitstalig) of twee jaar in Nederland (Nederlandstalig). Die samenwerking met Münster is er nog steeds, maar er is wel verandering in gekomen. Het komt erop neer dat we in de bachelor een tweejarig joint degree hebben in plaats van een dubbel degree. Dat betekent dat studenten één jaar de opleiding in Duitsland volgen en het tweede jaar hier in Nederland. Vervolgens krijgen de studenten één diploma. Ook is er een masterprogramma van anderhalf jaar.

Hierbij zijn studenten het eerste semester in Twente, een semester in Münster en bieden de universiteiten een gezamenlijk masterthesis programma aan waarvoor de studenten uiteindelijk twee diploma's ontvangen, namelijk Master of Science hier in Twente en Master of Arts in Münster. Dit wordt in september 2018 omgezet in een tweejarig dubbel degree programma waarbij de studenten de keus hebben om een eenjarig ES-masterdiploma Master of Science hier in Twente te behalen en een 'Comperative Public Governance' in Münster. Dat zijn de ontwikkelingen van de Europese variant van de opleiding ES.

3. Is er sprake van een formele of informele adviserende rol van de EC over de invulling van het curriculum van ES?

Zo ja:

- **Hoe uit de (formele of informele) adviserende rol van de EC zich?**

Ik denk dat de invloed van de EU meer een indirecte is gezien de algemene richtlijnen die er zijn. De Universiteit Twente heeft geen direct contact met de EC, wat betreft de accreditatie is voor ons de NVAO van belang.

4. Moet de opleiding ES voldoen aan de criteria van de Europa 2020-strategie omtrent curricula?

Er is aandacht voor beleid van Europa dus in die zin worden nieuwe ontwikkelingen in het curriculum meegenomen in de vakken. Er is geen directe link in de zin dat de EC verteld waaraan het curriculum moet voldoen. Het is puur de NVAO die de eisen aan het curriculum stelt.

5. Maakt de opleiding ES gebruik van door de EU beschikbaar gestelde onderwijsmaterialen? (via bijvoorbeeld het Huis van Europa)

Zo ja:

- **Van wat voor lesmateriaal maakt ES gebruik?**
- **Wordt de opleiding ES proactief benaderd door het Huis van Europa of doet de opleiding dit op eigen initiatief?**

Incidenteel maar niet systematisch. Onze vakken zijn academische vakken, dat is ons uitgangspunt. We gebruiken wel documenten van de EU wanneer die inhoudelijk van belang zijn maar niet specifiek voor het onderwijs zelf, dat wordt door docenten vastgesteld op basis van academische literatuur en artikelen en niet zozeer op onderwijsmateriaal van Europa.

In het verleden is er wel een samenwerking geweest met het Huis van Europa, of een andere organisatie voor het organiseren van congressen. Het onderwijs zelf is gebaseerd op academische literatuur die docenten publiceren. Studenten maken wellicht wel gebruik van EU-materialen, maar dat raadplegen ze zelf en dat gaat niet via ES.

6. Maakt de opleiding ES gebruik van door de EU gefinancierde gastlezingen? (sprekersteam Europa, van het Huis van Europa)

Dit is niet bekend. Er zijn wel is gastcolleges geweest, maar het is puur afhankelijk van de docenten welke gastsprekers ze uitnodigen, er is geen bepaald beleid met betrekking tot gastsprekers.

7. Maakt de opleiding ES gebruik van fondsen/subsidies vanuit de EU?

Zo ja:

- **Van welke fondsen/subsidies maakt de opleiding ES gebruik?**
- **Welke voorwaarden zijn aan die fondsen/subsidies verbonden?**

Ja voor onderzoek, voor onderwijs minimaal. Er is in ieder geval binnen de UT actief aandacht besteed aan Horizon 2020, maar dat is breder dan alleen ES. Masterstudenten gaan een week naar instellingen, niet alleen Europese instellingen maar in dat kader kan ik me voorstellen dat ES er gebruik van maakt, maar dat kan ik niet met zekerheid zeggen.

8. Zijn er binnen de opleiding ES, medewerkers die fondsen/subsidies werven?

Zo ja:

- **Hoeveel fte wordt er binnen de opleiding ES besteed aan fondsen/subsidie-acquisitie?**

Voor onderzoek zeker wel, maar precies weet ik het niet. Het is aan de opleidingen zelf om aanvragen te doen.

9. Ontvangt de opleiding ES subsidies voor studiereizen naar Europese instellingen?

Zo ja:

- **Wat voor subsidies ontvangt ES daarvoor?**

Nee zou ik ook niet zeker weten, misschien incidenteel.

10. Neemt de opleiding ES deel aan het Erasmus+-programma?

Zo ja:

- **In hoeverre stelt de opleiding ES, deelneming aan het Erasmus+-programma verplicht voor studenten?**
- **Ontvangt de opleiding ES subsidie (cofinanciering) per student voor de deelneming aan dit specifieke programma?**

Ja we hebben 'exchange', vooral in de bachelor ES, waarbij het een vast onderdeel betreft. In de master is het meer een extra wat studenten kunnen doen. Studenten die in de EU een uitwisseling of stage doen, die kunnen voor Erasmus-beurzen in aanmerking komen, dit wordt dan geregeld via het International Office kantoor op de UT.

We stellen deelname aan het Erasmus+-programma niet verplicht. We hebben een vijfde semester waarin studenten of een minor kunnen kiezen of een exchange. Er is wel sinds kort beleid van centrale universiteiten die stellen dat iedereen een uitwisseling moet doen. Men stimuleert het. De universiteit in Twente was wel een voorloper op het gebied van uitwisseling. De bachelor ES was de eerste Engelstalige opleiding met de meest cosmo-politicologische studenten die meededen aan een uitwisselingsprogramma.

11. In welke mate maakt de opleiding ES gebruik van het Jean Monnet-programma?

Zo ja:

- **Heeft uw instelling een Jean Monnet-leerstoel?**

In het verleden hebben we wel een Jean Monnet-leerstoel gehad. Daarvoor ontvang je financiering en ik denk dat er in dat kader ook contact is geweest met de EC, gezien er wel bepaalde eisen zijn. Die leerstoel is inmiddels opgeheven door de heroriëntatie van de opleiding, nu wordt namelijk de focus meer gelegd op technologie, waardoor het gewicht van Europa toch weer wat minder wordt. Verder heb ik geen idee hoelang dit heeft geduurd en welke eisen er precies aan verbonden zitten.

Bijlage 3.5 Interview Sophie Vanhoonacker

Sophie Vanhoonacker, Hoogleraar ES, Universiteit Maastricht
Gehouden op 2 mei 2018 om 09:00 te Maastricht

1. Op basis van welke vakinhoudelijke criteria komt het curriculum van ES tot stand?

De Universiteit van Maastricht moet verplicht voldoen aan de Dublin-criteria. Als je een nieuw curriculum ontwikkelt, kun je niet zomaar doen wat je wilt. Er is een heel kader dat wordt bepaald door Nederland via het NVAO. Het NVAO controleert de kwaliteit van de opleidingen en maken gebruik van internationaal vastgestelde Dublin-criteria waarin competenties en inhoud worden vastgesteld, waaraan een opleiding moet voldoen. In feite, moet een curriculum aan hele strenge kwaliteitscriteria voldoen. Wanneer er een nieuw programma op de universiteit wordt opgezet, gaat dit eerst langs De Commissie Doelmatigheid Hoger Onderwijs (CDHO). Zij kijken dan of er balen zijn voor de toekomstige afgestudeerden van het programma. Vervolgens gaat het nieuwe programma naar het NVAO die daar wordt getoetst. De NVAO vereist dat je in het nieuwe programma argumenteert hoe het programma in elkaar zit. Wij zijn een Nederlandse universiteit dus moeten wij aan de Nederlandse criteria voldoen. We hebben een hele afdeling binnen de Universiteit in Maastricht die zich bezighoudt met kwaliteitszorg, aangezien alle programma's moeten voldoen aan Dublin-criteria. Dublin-criteria zijn de uitgangspaden. Wat heel belangrijk is, zijn de zogenoemde constructive alignments, je hebt de einddoelen en intendend learning outcomes. Op basis hiervan bouw je een programma op met wat je wil bereiken, je schrijft op wat een student moet kunnen wanneer hij/zij is afgestudeerd. Vervolgens ontwikkel je de blokken en de vaardigheden en dat leidt dan tot de einddoelen. Elke universiteit vult de inhoud verder zelf in.

Wij hebben een heel team van collega's die zich met de inhoud bezighouden. Als je een nieuw programma aanvraagt moet je aangeven hoe je het programma gaat besturen, moet je het doel van het programma verantwoorden en hoe het programma verbonden is met de strategische doelen van de universiteit. Enerzijds is er de inhoud van het programma en anderzijds is er meer de pedagogische kant van de zaak, het gaat over de pedagogiek en dat zijn in feite waar de NVAO naar kijkt. Gaan jullie studenten afleveren die over voldoende kwaliteit beschikken?

2. Stelt de EC eisen aan de invulling van het curriculum van ES?

Zo ja:

o Welke eisen stelt de EC?

De EC heeft hier niets mee te maken, in Nederland is het de NVAO die bepalen aan welke kwaliteitsstandaarden een universiteit moet voldoen. Er is vast een Europees forum waar alle NVAO's van Europa samenkomen, maar dat is meer in het kader van het Bologna-proces dan van de EU. In feite is onderwijs geen bevoegdheid van de EU en hebben ze alleen bepaalde lichte competenties. Het hele Bologna-proces is in feite buiten de EU om ontwikkeld. Het Bologna-proces is een veel breder kader waar veel meer landen aan mee doen. Wel is het zo dat de EC een rol speelt en bij het Bologna-proces betrokken is. De EC wil een kenniseconomie in Europa waarborgen. In feite beslist de NVAO ook niet over de inhoud van een opleiding, zij willen dat de kaders er staan en dat een universiteit duidelijk laat zien wat ze willen bereiken en wat ze beloven. Inhoudelijk is het aan de universiteiten zelf welke boeken en cursussen ze gebruiken, de enige voorwaarde hieraan is dat het wel beargumenteerd moet worden. De kwaliteitsstandaarden worden door Nederland getoetst met name door de NVAO.

3. Is er sprake van een formele of informele adviserende rol van de EC over de invulling van het curriculum van ES?

Zo ja:

- **Hoe uit de (formele of informele) adviserende rol van de EC zich?**

Ja ze zijn autonoom en in principe heeft de EC niet zoveel te vertellen. Het enige dat voor de EC van nut is, is om te vergelijken: hoe doen andere landen het? Er zijn ook internationale conferenties waar NVAO-medewerkers elkaar treffen. Er is binnen landen sprake van uitwisseling omtrent curricula, maar onderwijs is wel een nationale competentie. Wij als universiteit worden gefinancierd door de Nederlandse overheid, dus daar moeten wij verantwoording aan afleggen. Europa heeft in feite niets te zeggen over onze universiteit.

4. Moet de opleiding ES voldoen aan de criteria van de Europa 2020-strategie omtrent curricula?

Wij zijn voorstander van mobiliteit en programma's zoals het Erasmus+-programma maar het curriculum hoeft niet te voldoen aan EU-criteria. Wij werken met Nederlandse criteria, zoals dat van de NVAO en daartoe verhouden we ons. Het referentiekader is Europa niet, want daar hebben ze weinig over te zeggen.

5. Maakt de opleiding ES gebruik van door de EU beschikbaar gestelde onderwijsmaterialen? (via bijvoorbeeld het Huis van Europa)

Zo ja:

- **Van wat voor lesmateriaal maakt ES gebruik?**
- **Wordt de opleiding ES proactief benaderd door het Huis van Europa of doet de opleiding dit op eigen initiatief?**

Nee, het onderwijs is onze eigen verantwoordelijkheid en we hebben expertise genoeg om het zelf te bedenken, we hebben geen behoefte aan materiaal van de EU. Materiaal is te basaal voor ons, we zitten toch op een ander niveau dan wat het Huis van Europa levert. Dat materiaal is goed voor middelbare scholen.

6. Maakt de opleiding ES gebruik van door de EU gefinancierde gastlezingen? (sprekersteam Europa, van het Huis van Europa)

Nee daar maken we eigenlijk geen gebruik van omdat we zelf een uitgebreid netwerk hebben. Wat voor ons interessant is, is dat wanneer een persoon iets komt vertellen over zijn of haar werk. We bieden een vak aan dat heet: Practical Policy Making. Voor de invulling van dit vak laten we mensen aan het woord die werken bij de EP, EC en de Raad of laten we iemand spreken die werkt als een lobbyist. We maken wel gebruik van de diensten van bijvoorbeeld het Huis van Europa, maar hebben onze eigen contacten doordat we door ons onderzoek veel mensen ontmoeten op bijvoorbeeld conferenties. Ik ga niet naar een centraal punt om de EC uit te nodigen, niemand van ons hier binnen de universiteit doet dat. Wij hebben ons eigen netwerk en weten zelf wie wij willen uitnodigen.

We hebben op de Universiteit van Maastricht een keer een debat georganiseerd namelijk, spitzen kandidaat, naar aanleiding van de Europese verkiezingen. Iedere partij duidt een kandidaat aan en de partij die het grootste wordt, wordt dan de voorzitter van de EC. Juncker was de spitzen kandidaat voor de European People 's Party en Schultz voor de socialisten en zo verder. Voor dit debat is ook het Huis van Europa langsgekomen. Wij hadden hen er in eerste instantie niet bij betrokken, maar ze wilden graag komen. In principe hebben wij niet zoveel te maken met Den Haag, we hebben ook niet zoveel behoefte aan input van het bureau in Den Haag, gezien we veel dichterbij Brussel zitten. In Brussel hebben we onze contacten en ook hebben we een campus in Brussel van de Universiteit van Maastricht. Onze campus in Brussel is een soort forum waar we onze conferenties organiseren omdat Brussel makkelijker bereikbaar is dan Maastricht. Als je een project, zoals Horizon 2020 wilt indienen met allemaal activiteiten dan vergt dat veel voorbereiding.

Wanneer er dan voor dit project een bijeenkomst wordt georganiseerd waar ook partners uit Parijs of Londen bij zijn, dan is het makkelijker om elkaar te treffen in Brussel. Ook doen we in de campus activiteiten met alumni of organiseren we andere wetenschappelijke conferenties. Dit doen we ook op het gebied van onderwijs. Momenteel zijn we een Summerschool aan het ontwikkelen. Verder bieden we ook trainingen aan voor lobbyisten. Momenteel is dataprivacy een belangrijk thema in EU-wetgeving. Allemaal professionals komen dan bij de campus bij elkaar, want veel bedrijven moeten die wetgeving toepassen. Wij hebben dan op de campus juristen die in deze wetgeving gespecialiseerd zijn en die geven dan trainingen. De campus is dus eigenlijk een soort trainingsinstituut. Soms komen we er met studenten wanneer we in Brussel zijn, wanneer er een spreker is of een workshop wordt gegeven, maar de campus is voornamelijk bedoeld voor alumni die naast hun werk nog behoefte hebben aan training en voor professionals die eventueel een training willen volgen, we hebben ook een alumni-cycli in Brussel en die komen soms bijen. De campus is van de universiteit en wij betalen als universiteit het gebouw. De EU staat verder los van de campus.

7. Maakt de opleiding ES gebruik van fondsen/subsidies vanuit de EU?

Zo ja:

- **Van welke fondsen/subsidies maakt de opleiding ES gebruik?**
- **Welke voorwaarden zijn aan die fondsen/subsidies verbonden?**

Als ES kunnen wij subsidies aanvragen voor onderzoeks-beurzen, want dat is voor ons heel erg belangrijk. Er is een heel Europees subsidie schema van het European Research Council (ERC). In Nederland heb je de Nederlandse organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO) waar je fondsen kunt werven en daar heb je schema's zoals Veni, vidi, vici. Dat zijn onderzoeks-beurzen die je kunt krijgen. Europa heeft ook een schema namelijk, Horizon 2020. Nederlandse universiteiten proberen daar ook fondsen te krijgen, alleen fondsen van Horizon 2020 zijn heel competitief. Onderzoek hoeft niet noodzakelijk alleen te gaan over Europa maar het moet wel gaan over maatschappelijk relevante thema's rond uitdagingen voor de democratie, of de digitale samenleving. Ik zelf heb een project over de rol van de EU als crisismanager. Er zitten specifieke Europese thema's bij, maar het is niet specifiek alleen Europa.

Qua onderwijs zijn er wel bepaalde programma's, zoals modules die gesponsord worden door de EU, dat hebben wij in het verleden ook gehad, via het Jean Monnet-programma. Dat is het belangrijkste programma op het gebied van onderwijs.

8. Zijn er binnen de opleiding ES, medewerkers die fondsen/subsidies werven?

Zo ja:

- **Hoeveel fte wordt er binnen de opleiding ES besteed aan fondsen/subsidie-acquisitie?**

De onderzoekers zijn diegene die de aanvragen voor fondsen/subsidies indienen. Daarnaast hebben wij op de universiteit een bureau die hen ondersteund. Dit bureau bestaat eigenlijk uit één persoon. Deze persoon kijkt welke fondsen/subsidies beschikbaar zijn. Er wordt niet alleen naar Europese fondsen gekeken maar ook naar Nederlandse fondsen want geld is geld. Verder hebben we een onderzoek panel die kijkt naar aanvragen en ook hebben wij een financiële dienst die budgetten opstelt. Er is dus wel een infrastructuur op de universiteit voor subsidieaanvragen. Het NWO is een belangrijk bureau maar ook zijn er allerlei stichtingen waar wij geld aan vragen. Het aanvragen van subsidies/fondsen is heel competitief, er zitten veel voorwaarden aan die subsidies verbonden. Wij hebben als universiteit ook vier ERC-subsidies, maar het blijft lastig om deze aan te vragen. Onderzoek is het grootste geld, onderwijs kunnen wij als universiteit in principe ook zelf laten draaien zonder Europese fondsen/subsidies.

9. Ontvangt de opleiding ES subsidies voor studiereizen naar Europese instellingen?

Zo ja:

- **Wat voor subsidies ontvangt ES daarvoor?**

Nee dat betalen we zelf. De studieorganisatie organiseert een reis naar Brussel, maar we krijgen geen fondsen van Brussel. Als universiteit kunnen we wel aanvragen doen voor sprekers, daar is ook een heel programma van. Als we met studenten in Brussel zijn gaan we niet alleen naar de Europese instellingen, maar praten we ook met bijvoorbeeld een lobbyist of iemand van een NGO. Het is belangrijk voor studenten om te weten wat de job mogelijkheden zijn en om te weten waar ze studenten naar hun studie terecht kunnen. Ook doen we sessies met alumni, zodat studenten informatie krijgen over waar alumni werken en kunnen ze daar wat van leren.

10. Neemt de opleiding ES deel aan het Erasmus+-programma?

Zo ja:

- **In hoeverre stelt de opleiding ES, deelneming aan het Erasmus+-programma verplicht voor studenten?**
- **Ontvangt de opleiding ES subsidie (cofinanciering) per student voor de deelneming aan dit specifieke programma?**

Erasmus+ ja, daar hebben we ook een paar keer een project in gehad. Ik heb daar zelf een project rond mijlpalen in Europese integratie en hoe het narratief daar rond werd opgezet. Dat was een project dat nu is afgelopen. Dit project was opgezet in samenwerking met de Universiteit van Köln en de Deutsche Sporthochschule Köln. Met dit project hebben we studenten bij elkaar gebracht. Dit was een groepje van in totaal twintig studenten wat elk jaar rouleerde. In het eerste jaar hebben we The Hague Summit bestudeerd. Het tweede jaar het verdrag van Maastricht, wat hier in Maastricht werd georganiseerd en het derde jaar hebben we het Lissabon-verdrag bestudeerd met hoe in de pers het narratief rond dat verdrag werd opgebouwd.

Erasmus+ was een programma waarbij je onderzoek en onderwijs kon combineren, dat waren kleinere projecten. Wat betreft de uitwisseling, daar hebben we als universiteit ook aan mee gedaan. Uitwisseling vindt plaats in het derde jaar van ES. Studenten kunnen in het vijfde semester een stage doen of een uitwisseling. Van uitwisseling maken onze studenten heel veel gebruik en kiezen ze zelf universiteiten waar ze een contract mee afsluiten. Voor uitwisseling naar andere universiteiten krijgen studenten een beurs vanuit Europa. Deelneming aan het Erasmus+-programma is niet verplicht. Studenten hebben de keus om op uitwisseling te gaan, maar we moedigen het wel aan. Ze hebben drie opties, of ze doen mee aan een uitwisselingsprogramma, of ze doen een stage, of ze blijven hier en doen een minor. We bieden vanuit de universiteit namelijk ook een minorprogramma aan die vrij uitgebreid is. Er blijven ook altijd studenten hier om daaraan mee te doen. Wat betreft de financiering, ontvangt de universiteit geen geld en ontvangen alleen de studenten de Erasmus-beurs. Uitwisseling wordt gedaan met gesloten beurzen, dus studenten uit Porto komen naar Maastricht en studenten uit Maastricht gaan naar Porto. Wij proberen er altijd voor te zorgen dat er evenveel studenten komen als gaan maar je krijgt daar geen financiering voor. Studenten krijgen wel een kleine beurs.

11. In welke mate maakt de opleiding ES gebruik van het Jean Monnet-programma?

Zo ja:

- **Heeft uw instelling een Jean Monnet-leerstoel?**

Toen we ES opstartte hebben we een paar keer een module gehad die dan drie jaar werd gesponsord. Over deze modules moet je dan rapporteren en daarna is het afgelopen. Dat hebben we nu niet meer, want ES is opgericht in 2002. In het begin heb je een nieuw curriculum, maar nu het curriculum er staat is er geen ruimte voor nieuwe modules. Wel zijn er soms aanpassingen in het curriculum. We hebben er twee of drie gehad van twee maanden. Voor deze twee/drie vakken hebben we financiering aangevraagd bij de EU en ook gekregen.

Een voorwaarde is wel dat het vak Europa gerelateerd moet zijn. Mijn blok ging over de geschiedenis van de instellingen en Europese integratie. We hebben ook drie Jean Monnet-leerstoelen. Ik heb er zelf ook één op gebied van European Administrative Governance en een collega over Europese geschiedenis van de EU-integratie en de derde Jean Monnet-leerstoel is denk ik Europese instellingen. Wanneer je een Jean Monnet-leerstoel hebt, krijg je geld om bepaalde workshops te organiseren. Op dat moment waren we bezig met een research master, daar heb ik toen ook wat geld in geïnvesteerd.

Lezingenreeksen worden vooral georganiseerd. Je hebt dus als het gaat om Europese financiering enerzijds de subsidies en anderzijds heb je onderwijs. Voor onderwijs is Jean-Monnet het grootste programma. Je kunt door middel van Jean-Monnet geld aanvragen voor vakken, die je dan tijdelijk kan aanbieden aan studenten, namelijk drie jaar. De EU bemoeit zich niet met de inhoud van die modules, dus je doet een aanvraag dan zeg je welk vak je wilt ontwikkelen als universiteit en dan wordt het goedgekeurd of niet.

Dan heb je Jean Monnet-leerstoelen en het Jean Monnet-expertisecentra. Wij als universiteit zijn ook een expertisecentra. Chairs zijn leerstoelen van erkende onderzoekers die moeten laten zien dat ze onderzoek doen rond Europa, aan de hand van publicaties. Onderzoekers moeten aan de hand van publicaties laten zien dat ze een internationale erkenning hebben en vervolgens moeten ze een plan schrijven dat zowel onderwijs-, onderzoeks-, als publieksdimensies omvat, zodat ze ook lezingen en workshops kunnen organiseren.

We hebben op de Universiteit van Maastricht ook een Jean Monnet-lezingenreeks, dat is in het kader van het Jean Monnet-expertisecentra. Dat is voor drie of vier jaar, dat hebben we kunnen verlengen. In het kader van het expertisecentra organiseren we workshops, dat zijn vooral academische workshops voor mensen die onderzoek doen rond Europa, over bijvoorbeeld de internationale rol van Europa. Deze lezingenreeks is toegankelijk voor studenten, personeel en breder publiek, al komt breder publiek er niet zozeer op af. Deze lezingenreeksen bestaan uit thema's, vorige week kwam er een ambassadeur van Roemenië uit Den Haag langs die iets kwam vertellen over het Roemeense voorzitterschap dat erin 2019 aankomt. Ook hebben we lezingen over de Brexit, het zijn actuele thema's. We hebben ook soms sprekers die vanuit Brussel komen. Zo heeft een voormalige Duitse minister verteld over Europa en de huidige crisis. Het hoort ook bij onze taken dat we studenten niet alleen in contact laten komen met docenten maar ook met onderzoekers van elders en ambtenaren die in Brussel werken. Onderwijs wordt enerzijds gegeven door het eigen personeel van de universiteit, maar regelmatig zijn er ook gastsprekers van andere universiteiten, Europese instellingen, ministers, NGO's, dus ook mensen uit de praktijk.

Bijlage 3.6 Interview Rik de Ruiter

Rik de Ruiter, Hoogleraar Bestuurskunde, Universiteit Leiden
Gehouden op 7 mei 2018 om 10:00 te Den Haag

1. Op basis van welke vakinhoudelijke criteria komt het curriculum van ES tot stand?

Dat zei ik natuurlijk al via de e-mail, ik werk bij het instituut Bestuurskunde en ik geef het vak European Union Politics and Policy. De bachelor Bestuurskunde gaat over heel veel verschillende onderwerpen die te maken hebben met de publieke sector en het functioneren of het niet functioneren van de publieke sector van de overheid. De opleiding gaat over politiek, beleid, politici, ambtenaren en de relatie daartussen. Ook allerlei organisaties die daar omheen zitten zijn in deze opleiding belangrijk, zoals bijvoorbeeld internationale organisaties, bedrijfsleven, vakbonden en milieuorganisaties. In dat kader valt ook European Union Politics and Policy, wat een heel inleidend vak is. Het gaat over verschillende instituties, hoe ze werken, hoe ze niet werken, wat de invloed is op nationaal niveau dat is een beetje de context. Ik ben de afgelopen vier en een half jaar tot vijf jaar directeur geweest van die bacheloropleiding, dus wat dat betreft kan ik je ook wat meer vertellen over hoe de inhoud van de opleiding tot stand komt. Eigenlijk zijn alle docenten een soort van koning in hun eigen koninkrijk. Het zijn allemaal experts en die bepalen zelf individueel wat er precies in hun vak gebeurt en tegelijkertijd moeten de grote lijnen wel een beetje in de gaten worden gehouden. Er zijn een aantal dominante leerlijnen door het hele programma heen. Nationale lijnen, internationale, multi-level, allerlei verschillende zaken die belangrijk worden gevonden met betrekking tot hoe je de publieke sector goed kunt begrijpen. Een van die leerlijnen is de internationale component. De docenten die daarbij zijn toegevoegd hebben allemaal de vrije hand in hoe ze dat invullen en zij besluiten welk onderwerp ze wel of niet handhaven. Meestal ben je een aantal jaren achter elkaar verantwoordelijk over een bepaald vak. Het is niet zo dat iemand kan zeggen dat je moet het helemaal anders moet doen, het is echt aan de individuele expertise van die persoon.

Elke universiteit is gebaseerd op Dublin-criteria. We hebben eindtermen en we hebben leerdoelen per vak. De eindtermen zijn een op een vertaald vanuit Dublin-descriptoren en elk leerdoel per vak heeft ongeveer vier a vijf leerdoelen die zijn gekoppeld aan elke eindterm. Per vak is weergegeven hoe iets bereikt moet worden wanneer het vak is afgerond. Elk leerdoel bouwt op naar een eindterm, dat kan zijn: communiceren van onderzoeksresultaten, goed presteren, het kunnen begrijpen van, kennis vergaren en bepaalde vaardigheden opdoen. Elk vak draagt direct bij aan een deel van de te bereiken eindtermen van de opleiding en die komen overeen met de Dublin-descriptoren.

Ik heb ook gewerkt op de Universiteit van Maastricht, daar wordt ES ook aangeboden, daar zijn ze de grootste van Nederland. Zij vallen onder de accreditatie van de NVAO en die organisatie stelt een kader op waaraan opleidingen moeten voldoen per discipline dus bijvoorbeeld ES dat onder Bestuurskunde valt. Vervolgens moeten die opleidingen voldoen aan de standaarden van Bestuurskunde. ES in Maastricht valt niet onder Bestuurskunde en moeten dus aan andere standaarden voldoen dan onze opleiding en de opleiding ES in Twente. Het hangt er maar net vanaf waar je precies onder valt. ES aan de Universiteit van Amsterdam die valt niet onder Bestuurskunde want die zijn meer gericht op taal en cultuur. ES in Maastricht is eigenlijk veel meer een Politicologie- en Bestuurskunde opleiding maar die valt onder Geesteswetenschappen. De opleiding in Maastricht is een totaal andere opleiding dan die op de Universiteit van Amsterdam die ook onder Geesteswetenschappen valt. Daar zitten dus heel veel verschillen in en eigenlijk moet je allemaal voldoen aan de algemene eisen, Dublin-descriptoren en het algemene aandachtsgebied waar je als opleiding op dat moment precies invalt.

2. Stelt de EU eisen aan de invulling van het curriculum van ES?

Zo ja:

- **Welke eisen stelt de EU?**

Nee, de EC is hier op geen enkele manier bij betrokken, althans bij ons niet. De EC heeft niets te vertellen over het Nederlandse universitaire onderwijs, er is geen wetgeving want het betreft allemaal nationaal beleid. We komen er zo op of er misschien andere manieren zijn van invloed of beïnvloeding of macht of al dat soort zaken, maar in Nederland heb je een Nederlands-Vlaamse accreditatie organisatie en die bepalen of er een accreditatie wordt gegeven aan een opleiding of niet. Zoals de naam van het NVAO al zegt, is het een Nederlands-Vlaams onafhankelijk instituut dat niet wordt beïnvloed door het kabinet of de Nederlandse regering. De NVAO stelt onafhankelijke criteria op, maar het is wel zo dat niemand volledig onafhankelijk is. Ze kijken naar wat er dominant is binnen een bepaalde discipline van opleidingen, of dat nou de opleiding Natuurkunde, Biologie, ES, Bestuurskunde of Politicologie betreft. De organisatie gaat uit van de grootste algemene delen binnen die bepaalde discipline en dat wordt bepaald door experts, namelijk hoogleraren of professoren. Deze mensen draaien lang mee in een bepaalde discipline en doen zelfonderzoek, hebben veel onderwijs gegeven en hebben veel ervaring opgedaan bij het opzetten van dergelijke programma's. Zij bepalen wat ertoe doet omdat ze zoveel onderzoek hebben gedaan en veel les hebben gegeven. Dit is op heel algemeen niveau hoe ik het nu beschrijf, maar dat komt samen in die accreditatie. Als je geen accreditatie hebt als opleiding, dan kun je de deuren sluiten. Het gaat om het verkrijgen van accreditatie, het behouden van de accreditatie en daar zit echt heel veel macht. De NVAO bepaalt waar de opleidingen aan moeten voldoen, zij stellen die criteria op, maar deze criteria zijn wel heel open, om een voorbeeld te noemen: een student bestuurskunde dient kennis en inzicht te verkrijgen in het functioneren van het openbaar bestuur. Deze criteria is heel open en heel algemeen dat je daar vervolgens als opleiding een bepaalde draai aan kunt geven en daar ben je vrij in.

Wel is het zo dat je moet verantwoorden om de zoveel jaar, we hebben net een visitatie achter de rug. Om de zoveel jaar moet je je als opleiding verantwoorden aan de NVAO, je moet laten zien dat je wel voldoet aan de algemene eisen en hoe je die invulling in de opleiding precies hebt gedaan. Dat moet je goed kunnen uitleggen, maar als je dat uitlegt en je hebt er goed over na gedacht nemen ze dat meestal wel aan, wanneer ze dat niet doen moet je een hersteltraject in. Als je bijvoorbeeld als Bestuurskunde opleiding geen aandacht zou besteden aan bijvoorbeeld Europese integratie, dan krijg je daar vragen over. Als je voor Europese integratie bent of ertegen of je staat er neutraal tegenover dat maakt niet uit. Europese integratie is een gegeven dus je moet op de een of andere manier aan studenten instrumenten geven zodat ze over bijvoorbeeld Europese integratie hun eigen mening kunnen vormen om het te kunnen begrijpen. Een bestuurskunde curriculum zonder aandacht voor Europese integratie, daar zou een streep doorheen gaan vanuit de NVAO.

3. Is er sprake van een formele of informele adviserende rol van de EC over de invulling van het curriculum van ES?

Zo ja:

- **Hoe uit de (formele of informele) adviserende rol van de EC zich?**

Nee, niet zover ik weet. Het zou ook heel vreemd zijn want de EC en ook andere instellingen hebben niets te vertellen over het curriculum. De EC kan alleen maar dingen doen bij gratie van of lidstaten daarmee akkoord zijn of niet. Wanneer lidstaten iets niet willen, dan trekken ze de stekker eruit. Het feit dat de EC-programma's kan ontwikkelen is ook omdat een meerderheid van de lidstaten van de regeringen die in het zadel zijn geholpen door hun kiezers, daar goedkeuring aan geven of het in ieder geval niet afkeuren. De EC kan alleen maar dingen doen, wanneer de lidstaten dit toestaan. Het tweede punt is dat het Bologna-proces, wel een ingewikkeld proces is dat de EC nooit heeft opgesteld.

Het Bologna-proces is een intergouvernamenteel proces waar lidstaten hebben gezegd: 'Dit moeten we gaan doen met zijn allen' op een gegeven moment kwamen de lidstaten erachter dat ze een organisatie misten die de boel een beetje kon runnen. De lidstaten zeiden 'Hee we hebben de EC!' En dat wil de EC natuurlijk graag, want hoe meer taken ze hebben hoe meer ze hun vinger in de pap hebben en hoe belangrijker ze zelf zijn. De EC is een rol gaan spelen in het Bologna-proces, maar het proces wordt niet in een verdrag genoemd dus als een lidstaat er geen zin meer in heeft dan trekt een lidstaat zich terug. Het blijkt dat de lidstaten iets zien in het Bologna-proces gezien het feit dat lidstaten zich niet terugtrekken. Het is natuurlijk wel zo dat de EC zoals ik net al zei graag een rol speelt. Hoe meer zij iets kunnen zeggen over een beleidsterrein waar ze geen wetgevende bevoegdheid in hebben, zoals onderwijs, hoe meer ze allerlei mooie programma's kunnen opzetten, hoe meer ze lesmaterialen ontwikkelen, hoe meer ze in staat zijn om daar misschien over 10, 20 of 30 jaar een rol in te kunnen spelen. Dat speelt natuurlijk altijd op de achtergrond en niet alleen op het gebied van onderwijs, maar bij heel veel andere beleidsterreinen. Tegelijkertijd is het zo zeker bij onderwijs dat lidstaten daar bovenop zitten omdat ze niet willen dat de EC te veel macht gaat krijgen omdat een nationaal onderwijssysteem ideaal is om nationale identiteit en taal over te brengen. De EC is er echt wel van op de hoogte dat onderwijspolitiek gevoelig is.

Dat is een beetje het algemeen kader en vervolgens zie je dat er allerlei programma's zijn, bijvoorbeeld het Erasmus-programma of het Huis van Europa die een aantal zaken doet. Wat betreft het Erasmus-programma, wanneer lidstaten de mogelijkheid hadden om dat op te zetten zonder de EC dan hadden ze dat wel gedaan. Via de EC is het een makkelijke manier met de laagst mogelijke transactiekosten. Het is gewoon een goedkope manier voor de lidstaten om de EC deze taak te geven, net als bij het Bologna-proces, om ervoor te zorgen dat de boel wordt gerund. De lidstaten weten dat de EC ook wel een andere agenda heeft en Europese integratie als iets goeds ziet en daar meer van zou willen zien. De lidstaten weten dat maar het is maar een beetje de prijs die ze betalen. Lidstaten willen dat de EC in ieder geval zodanig gepositioneerd is in dat hele systeem dat zij het overzicht hebben en dat ze het kunnen runnen. De EC heeft de capaciteit om het te runnen en als je de EC die taak niet zou geven dan zou je als lidstaat zelf zo'n organisatie moeten gaan opzetten. Nederland kan niet zeggen 'Wij zetten een vergelijkbaar Erasmus-programma zelf op en gaan dat runnen.' Dat is niet mogelijk, want dan moet je een internationale organisatie opzetten om dat te gaan runnen. Bij het Bologna-proces is dat precies hetzelfde gegaan. Ze hebben dat zelf als lidstaten opgezet en kwamen erachter dat ze een secretariaat nodig hadden die de boel kon organiseren. Toen hebben ze gezegd: 'Nou ja, we hebben de EC, we vertrouwen ze niet helemaal want ze hebben altijd een beetje een dubbele agenda en ze willen ons eigenlijk altijd meer in de richting van meer Europese integratie sturen, maar we hebben geen andere keus want er is geen andere organisatie die het zou kunnen, laten we het de EC maar doen.' Nu overdrijf ik natuurlijk wel een klein beetje, maar heel vaak zit dat achter het feit waarom de EC op een beleidsterrein waar ze eigenlijk niets over te vertellen hebben, toch betrokken zijn. Dat komt omdat de lidstaten dat graag willen, daar begint het mee omdat lidstaten vaak geen andere keus hebben. Vervolgens gaat de EC aan de slag en zien ze heel vaak allerlei mogelijkheden om nog meer een grotere rol te spelen binnen het onderwijssysteem, maar dit blijft wel beperkt. Ik zie geen invloed op het curriculum van Bestuurskunde van een dergelijke internationale institutie.

4. Moet de opleiding ES voldoen aan de criteria van de Europa 2020-strategie omtrent curricula?

Wat je ziet is dat de EU 2020-Agenda niet bindend is voor lidstaten. Wanneer lidstaten daar niet aan voldoen dan gebeurt er eigenlijk niet zo heel veel. Het is natuurlijk wel zo dat als je gaat rapporteren over de beleidsprestaties van individuele lidstaten dat je wel druk creëert op lidstaten die niet zo goed presteren, om beter te gaan presteren. Het is indirect, wat je ziet is dat wij worden geconfronteerd met prestatieafspraken die door de Nederlandse regering worden opgelegd. Als wij als universiteit niet voldoen aan die prestatieafspraken, dan krijgen we geen geld of dan hebben we een probleem.

Er wordt gemonitord of we voldoen aan die prestatieafspraken die zijn geïnspireerd op de 2020 Agenda. Voor de 2020-Agenda was er de Lissabon Strategie en daarvoor was het de open coördinatie methode op het gebied van onderwijs. Ik heb hier ook mijn proefschrift over geschreven dus daar weet ik iets meer vanaf. Prestatieafspraken die zijn geïnspireerd op Europa 2020 richtlijnen. Het zijn aanbevelingen, targets en benchmarks die op Europees niveau zijn geformuleerd. Die benchmarks zijn geformuleerd door lidstaten met opnieuw de EC als secretariaat. De lidstaten hebben die benchmarks goedgekeurd, dus die lidstaten die zeggen 'Dit zijn ongeveer de zaken die belangrijk zijn.' Er moeten een X-aantal hoger opgeleide mensen zijn in een land, er mogen niet te veel drop-outs zijn van middelbare scholen en er moeten een X-aantal studenten zijn die in het buitenland studeren. De Nederlandse overheid heeft een aantal van die benchmarks overgenomen maar er is geen prestatieafpraak althans, niet waar wij mee worden geconfronteerd. Die prestatieafpraak gaat over het Erasmus-programma.

Het is wel zo dat als je bijvoorbeeld bij een NVAO een visitatie doormaakt, dan wordt er wel gesproken over 'Nou hebben jullie ook mogelijkheden voor studenten om zich verder te ontwikkelen?' Een van de manieren om je studenten te kunnen ontwikkelen en om aantrekkelijk te zijn voor scholieren, die een keuze moeten maken voor een opleiding, is om veel opties aan te bieden zodat studenten dat kunnen volgen. Je moet als universiteit een programma aanbieden waarin studenten stage kunnen lopen, keuzevakken en coherente minors kunnen volgen, dus een heel breed scala aan verschillende opties. Een van die vele opties is ook de mogelijkheid te bieden om in het buitenland te studeren.

5. Maakt de opleiding ES gebruik van door de EU beschikbaar gestelde onderwijsmaterialen? (via bijvoorbeeld het Huis van Europa)

Zo ja:

- **Van wat voor lesmateriaal maakt ES gebruik?**
- **Wordt de opleiding ES proactief benaderd door het Huis van Europa of doet de opleiding dit op eigen initiatief? Zie antwoord vraag zes.**

Nee, mijn cursus is natuurlijk een cursus die heel politiek is en daar zitten heel veel zaken in waar je sterk van mening kunt verschillen. In de hoorcolleges vertel ik 'Dit doen de instituties, dit zijn de discussies in de wetenschappelijke literatuur over de rol van nationale parlementen als het gaat om het controleren van Europese integratie.' Ik probeer een zo breed mogelijk beeld te schetsen van het onderzoek dat gedaan is. Onderzoek is natuurlijk nooit neutraal want daar zitten altijd bepaalde selecties in wat je wel en niet selecteert. Om het politieke toch wat meer toe te laten in de cursus heb ik 'de werkgroepen' drie jaar terug bedacht. Het leek mij interessant om de studenten in groepjes een soort debattoernooi te laten doen over hele politiek gevoelige onderwerpen. Studenten moeten academisch debatteren met een eerste ronde, tweede ronde, een opzet ronde, een weerbeurt en een conclusie. Studenten moeten weten of ze voorstander zijn of tegenstander, dit weten ze van tevoren. Het maakt niet uit of ze daadwerkelijk eens zijn met die stelling of juist niet, het gaat erom dat ze zich echt moeten inbeelden in dat ze of ontzettend anti Europa zijn of ontzettend pro-Europa. Ze moeten gaan debatteren en dan wordt er steeds een winnaar uitgeroepen. Het gaat er niet om of ze gelijk hebben, ze moeten ervoor zorgen dat als ze tegenstander zijn dat ze twijfel kunnen zaaien over de argumenten van de voorstanders en wanneer ze voorstanders zijn moeten ze duidelijk maken dat de tegenstanders geen gaten kunnen schieten in het betoog van de voorstanders. Het moet dus echt gaan over de argumenten. Als de voorstanders een argument citeren over Europese integratie dat helemaal nergens opslaat en tegenstanders schieten er geen gaten in dan blijft het argument staan. Als de tegenstanders daar wel goed op weten te reageren dan moeten de voorstanders daar weer op reageren. Dit doen we elke week, zes weken achter elkaar.

Het is academisch debatteren waarvan de studenten gebruik moeten maken van argumenten uit wetenschappelijke literatuur. Wat ik merk aan onze studenten, met name de Nederlandstalige, is dat ze wel uitgedaagd moeten worden om kritisch te zijn over Europa. Hun grondhouding als ze hier komen is: 'Europese integratie hoort erbij en dat is iets wat goed is.' Over het algemeen denken ze zo over Europese integratie, er zijn natuurlijk uitzonderingen maar over het algemeen is de grondhouding dat ze hoogopgeleid zijn en internationaal georiënteerd. Wanneer je hoogopgeleid bent sta je over het algemeen positiever tegenover internationale ontwikkelingen dus we merken dat we ze een beetje moeten uitdagen en bijbrengen dat ze kritisch moeten kunnen zijn. Niet kritisch tegenover Europese integratie maar we willen dat ze argumenten hebben en dat ze hun meningen kunnen vormen. Die meningen moeten gefundeerd zijn en dat is wat we hen bijbrengen. Pro- of anti Europees dat maakt niet uit zolang ze het maar goed beargumenteren waarom ze pro of anti zijn.

Het lesmateriaal van het Huis van Europa zou bijvoorbeeld totaal niet passen bij de discussies en debatten. Ik gebruik goede handboeken door wetenschappers geschreven die jarenlang onderzoek hebben gedaan. Ik heb het Huis van Europa niet nodig en gebruik liever wetenschappelijke literatuur die veel meer up-to-date informatie geeft en een veel meer gebalanceerd beeld schetst. Ik maak geen gebruik van hun informatie.

6. Maakt de opleiding ES gebruik van door de EU gefinancierde gastlezingen? (sprekersteam Europa, van het Huis van Europa)

Nee, we nodigen mensen uit. Ik heb er wel iets over te vertellen want ik heb natuurlijk wel nagedacht toen ik je verzoek kreeg via de e-mail. Ik doe mijn eigen cursus, European Union Politics and Policy dat bestaat uit zeven colleges en daar zitten ook werkgroepen aan vast. In die colleges leg ik allereerst de basis uit van de Europese integratie op verschillende beleidsterreinen: wat ze doen en hoe lidstaten daarop reageren. Tijdens het zevende college is er eigenlijk altijd een gastcollege, daar begin ik niet mee omdat ik eerst eigenlijk wetenschappelijke literatuur en de theorie wil bijbrengen en dat studenten doorkrijgen van: 'Nou hier is allemaal onderzoek naar gedaan, laten we nu is kijken naar iemand uit de praktijk en hoe we nou met de bril van wetenschappelijk onderzoek en de inzichten die we hebben gekregen vanuit wetenschappelijk onderzoek, kijken naar die praktijk in plaats van dat om te draaien.' Ik probeer voor de gastcolleges altijd mensen te zoeken die iets weten over een onderwerp dat mijn studenten interessant vinden. Het zijn ongeveer 300 studenten in dat college. De afgelopen jaren heb ik een keer iemand uitgenodigd van de Nederlandse waterschappen: Waar zijn overstromingen? Er was veel aandacht voor en er zitten veel Nederlandstalige studenten en ook internationale studenten bij die wat over Nederland te weten krijgen in die paar maand dat ze hier zitten. Water is belangrijk in Nederland dus hoe gaat zo'n typisch Nederlands bestuursorgaan in Brussel nou lobbyen? Hoe gaan ze ervoor zorgen dat het Nederlandse belang dat ze dat goed voor het voetlicht krijgen zodat al die andere lidstaten denken 'Waar hebben die Nederlanders het over?' Het gaat over dijken en dat soort zaken, dat is voor Nederland heel belangrijk. Hoe gaan ze nou te werk in Brussel? Hoe doet zo'n waterschap dat nu? We hebben het ook gehad over migratie waarvoor ik een ambtenaar van het Ministerie van Justitie heb uitgenodigd om daar een lezing over te geven. Ik nodig heel vaak iemand uit de Nederlandse context uit om te vragen om iets te vertellen over zijn of haar werk in Europa. Het kan dan specifiek gaan over de Brexit of over de euro en de consequenties daarvan als Nederland eruit zou stappen of er juist in zou blijven. Het gaat over waterschappen, het milieu en over het Nederlandse presidentschap van de Europese raad. Er was hier iemand die een grote rol had gespeeld in het Nederlandse presidentschap, die heeft verteld over hoe ze dat hebben aangepakt. Het is nooit iemand van de EC die ik uitnodig en de reden daarvoor is niet omdat ik denk van 'Ja die wil ik er niet bij hebben en die gaan een veelte pro-Europees verhaal houden', maar de reden daarvoor is dat het een beetje saai is. De EC zit zo ontzettend in een bepaald dossier dat het weinig politiek is en het gaat nooit echt over afwegingen die lidstaten maken om wel te integreren of niet te integreren.

We hadden afgelopen keer iemand vanuit de permanente vertegenwoordiging van Nederland die iets vertelde over Sint-Maarten en de orkaan die daar is geweest. Diegene heeft verteld over hoe ze Sint-Maarten weer willen opbouwen en hoe ze als Nederland proberen om zoveel mogelijk EU-subsidies te krijgen om Sint-Maarten te helpen. Het is onderdeel van Nederland maar ook weer niet, het andere deel van Sint-Maarten is Frans en valt direct onder Frans toezicht. Frankrijk kan wel aanspraak maken op EU-subsidies, maar het Nederlandse deel niet. Nu probeert de vertegenwoordiging ervoor te zorgen dat die EU-subsidie ook naar het Nederlandse deel komt terwijl dat eigenlijk niet mocht. De EC mocht die subsidie niet geven. Hoe ga je daar dan als Nederland mee om? Dat is interessant voor studenten, maar iemand uitnodigen van het Huis van Europa die gaat vertellen over de rol van de EC in Nederland dat is niet interessant want dat wordt dan een pro-Europaverhaal. Het uitnodigen van dat soort workshops of het uitnodigen van EC leden is heel incidenteel en dat vindt eigenlijk altijd buiten het reguliere onderwijs curriculum plaats.

7. Maakt de opleiding ES gebruik van fondsen/subsidies vanuit de EU?

Zo ja:

- **Van welke fondsen/subsidies maakt de opleiding ES gebruik?**
- **Welke voorwaarden zijn aan die fondsen/subsidies verbonden?**

De opleiding niet zoveel, de opleiding niks zelfs want dat wordt allemaal gefinancierd door de Nederlandse overheid. Daar zit verder geen andere financiering aan vast, behalve het Erasmus-programma en dat we wat studenten af weten te leveren, maar dat is minimaal. Dat is namelijk niet de reden waarom we dat doen en we zijn niet verplicht om dat te doen. Financiering van het onderwijs komt gewoon van de Nederlandse overheid, de financiering van het onderzoek is natuurlijk een ander verhaal, daar gaat jouw onderzoek niet over, maar onderzoeksgeld komt eigenlijk vooral van de Nederlandse overheid en als je meer geld voor onderzoek wilt aanvragen of wilt hebben dan moet je dat aanvragen en de kans dat je dat krijgt, ligt tussen de drie en vijf procent. Dat kun je dan doen via de NWO of via de ERC. De ERC is een EU-instituut die heeft een budget van alle lidstaten en vervolgens verdelen ze dat budget. Andere onderzoekers beoordelen of je recht hebt op die subsidie of niet, maar de kans dat je een Europese fonds krijgt is ook drie of vijf procent. Dan heb je nog Horizon 2020, de kans dat je dat krijgt is ook heel klein maar er zijn wel wat mensen bij ons die dat geld hebben. Horizon 2020 gaat niet per se over Europese integratie maar dat kan over van alles gaan. Dit alles heeft niets te maken met onderwijs.

8. Zijn er binnen de opleiding ES, medewerkers die fondsen/subsidies werven?

Zo ja:

- **Hoeveel fte wordt er binnen de opleiding ES besteed aan fondsen/subsidie-acquisitie?**

Ja, op universitair niveau, maar dat gaat opnieuw alleen over onderzoek, workshops, trainingen en informatiebijeenkomsten waarin er uit wordt gelegd hoe je een voorstel goed kunt schrijven. Als je een jonge onderzoeker bent kun je voor deelname hieraan in aanmerking komen, als je een wat oudere onderzoeker bent kun je ervoor in aanmerking komen, het hangt er maar net vanaf in welke fase van je carrière je bent.

9. Ontvangt de opleiding ES subsidies voor studiereizen naar Europese instellingen?

Zo ja:

- **Wat voor subsidies ontvangt ES daarvoor?**

Dat wordt georganiseerd door studenten zelf, we hebben een studievereniging die excursies organiseert. Daar hebben wij zelf geen rol in en dat betalen de studenten zelf. Indirect krijgt de studievereniging wel financiering maar ze organiseren ontzettend veel dingen. Het is geen financiering vanuit Europa, ze gaan wel langs bij instellingen en dan zullen ze vast een kopje koffie krijgen en een lunch. Ze gaan bijvoorbeeld naar het EP voor een rondleiding en dat soort zaken, wat de studievereniging doet daar hebben wij niks mee te maken.

10. Neemt de opleiding ES deel aan het Erasmus+-programma?

Zo ja:

- **In hoeverre stelt de opleiding ES, deelneming aan het Erasmus+-programma verplicht voor studenten?**
- **Ontvangt de opleiding ES subsidie (cofinanciering) per student voor de deelneming aan dit specifieke programma?**

Ja sinds een paar jaar weer. We deden dit een aantal jaren hiervoor niet meer vanwege bezuinigingen en er waren minder studenten die eraan deelnemen. We moesten bezuinigingsmaatregelen nemen en het eerste wat eruit vloog was het Erasmus-programma want we zijn niet verplicht om dat te doen. We stellen ook studenten niet verplicht om hieraan deel te nemen. Het is aan hun de keuze en we merken ook dat onze studenten helemaal niet zo happig zijn om naar het buitenland te gaan. Ze komen binnen en denken 'Ow dat willen we graag doen.' Wanneer ze eenmaal bezig zijn met de opleiding dan gaan ze toch vaak stagelopen of een minor doen maar dat is allemaal facultatief. We bieden wel het Erasmus-programma aan en wij willen vooral dat onze studenten de optie hebben om naar veel partneruniversiteiten te gaan. We merken dat studenten van elders naar ons toekomen.

Onze opleiding is overwegend in het Nederlands en dat is een bewuste keuze omdat we hier in Den Haag zitten tussen gebouwen van de Nederlandse overheid. We willen Nederlandse studenten mogelijkheden bieden om zich verder te ontwikkelen en stage te kunnen lopen. Dat is ook een manier hoe we ons onderscheiden van andere opleidingen. Er is veel minder de behoefte om naar het buitenland te gaan want studenten willen liever stagelopen, een minor volgen of een extra keuzevak doen. Verder hebben wij ook niet zoveel Engelstalige vakken, de Engelstalige vakken die we hebben dat zijn vakken waarvan wij denken dat Erasmus studenten uit andere steden in Europa daar behoefte aan hebben. We hebben een aantal leerstoelen van hoogleraren die specifieke vakken aanbieden die kenmerkend zijn voor ons instituut en dat zijn een aantal vakken die in het Engels worden aangeboden omdat we binnen ons Nederlandstalige curriculum onze Nederlandstalige studenten ook de vakken in het Engels willen aanbieden. Het gaat om een handje vol vakken dat Engelstalig is, zoals bijvoorbeeld European Union Politics and Policy. Dat vak wordt overigens niet zoveel gevolgd door Erasmus studenten maar met name door studenten uit Canada, Amerika en China die hiernaar toekomen. Dat betreft een extern programma en ik weet niet in hoeverre dat wordt gefinancierd door Europa. Volgens mij is dat het Erasmus Mundus programma. Wij krijgen daar wat geld voor omdat we studenten afleveren, het is een zogenaamde EC-vergoeding, een studiepuntenvergoeding maar die zet niet heel veel zoden aan de dijk en dat is ook niet de reden waarom we dat doen. De reden waarom we het doen is omdat we onze eigen studenten de mogelijkheid willen bieden om een keuze te maken in wat zij doen, een vrije keuze. Omdat wij een accreditatie hebben wordt er namelijk gezegd: 'Oké welke accenten kan een student zelf aanbrengen in zijn eigen opleiding?' als je daarop antwoord: 'Ja we hebben het Erasmus+-programma wegbezuinigd', ja dat staat natuurlijk niet goed. Dat is ook de reden waarom we, wanneer we meer geld hadden, direct hebben geprobeerd om dat programma weer opnieuw op te tuigen zodat we onze eigen studenten meer mogelijkheden konden bieden en zodat we de accreditatieorganisatie konden laten zien wat we allemaal deden. Het Erasmus-programma was dan één van de vele dingen die we aanbieden, maar we zijn niet verplicht om daarin deel te nemen, technisch gezien. Onze studenten worden ook niet verplicht om op Erasmus te gaan.

11. In welke mate maakt de opleiding ES gebruik van het Jean Monnet-programma?

Zo ja:

- Heeft uw instelling een Jean Monnet-leerstoel?

Ja er was een leerstoel maar volgens mij is dat een heel licht programma in de zin van dat er een Jean Monnet-expertisecentrum was en dat we het label van Jean-Monnet mochten gebruiken. Voor de rest bestond dat label nergens uit, ook niet uit financiering. De hoogleraar Bernard Steunenberg van het instituut Bestuurskunde heeft een Jean-Monnet label in EU-integratie, maar dat zit aan hem als persoon vast en niet aan het instituut Bestuurskunde. Hij voert het label wel maar daar zit voor de rest niks aan vast, ik ben er in ieder geval niet van op de hoogte. Wat het expertisecentrum precies inhield, is me nooit helemaal duidelijk geworden en alle bordjes waarop uitleg stond zijn allemaal weggehaald binnen de universiteit. Volgens mij was het een relatief kort programma. Ik heb wel een keer bij een evaluatie van Jean-Monnet gezeten, toen kwam de EC op bezoek om over het programma te evalueren maar dat was heel licht en het stelde allemaal niet zoveel voor en er zat ook geen geld aan vast. Er is wel een Jean Monnet-professor, maar hij doet daar zelf actief niets aan. Hij is mijn leidinggevende en ik ben ook betrokken bij alle initiatieven als er iets is. Zo wordt ik betrokken bij het organiseren van lezingen, uitnodigen van gastdocenten, aanvragen voor onderzoeksgeld en al dat soort zaken.

Bijlage 3.7 Interview Peter-Wim Zuidhof

Peter-Wim Zuidhof, Hoogleraar ES, Universiteit van Amsterdam

Gehouden op 17 mei 2018 om 15:00 te Amsterdam

1. Op basis van welke vakinhoudelijke criteria komt het curriculum van ES tot stand?

Nou dat is een officieel antwoord en een minder officieel antwoord. Het curriculum ligt historisch vastgelegd in de leerdoelen vanuit de Onderwijs- en Examenregeling (OER). Die zijn min of meer verwant met de Dublin-descriptoren. Die leerdoelen komen niet uit een extern kader of elders, ze zijn historisch gegroeid en vastgelegd en die worden niet gewijzigd want het is gewoon de kern van het programma. Deze leerdoelen worden vertaald in het onderwijsprogramma. Het onderwijsprogramma is opgesteld met de gedachte: 'Hoe realiseren we de leerdoelen?' Het onderwijsprogramma komt in delen tot stand op basis van onderzoeksinteresse en kwaliteiten van de mensen die hier werken. Het is een soort van pingpong. Als er een nieuw iemand gezocht moet worden dan moet dat passen binnen het onderwijsprogramma, want zij moeten zorgen voor accentverschillen in het onderwijsprogramma.

2. Stelt de EC eisen aan de invulling van het curriculum van ES?

Zo ja:

- **Welke eisen stelt de EC?**

Nee, geen eisen.

3. Is er sprake van een formele of informele adviserende rol van de EC over de invulling van het curriculum van ES?

Zo ja:

- **Hoe uit de (formele of informele) adviserende rol van de EC zich?**

Nee.

4. Moet de opleiding ES voldoen aan de criteria van de Europa 2020-strategie omtrent curricula?

We hebben natuurlijk wel een universitair uitwisselingsbeleid. Daarnaast hebben we ook een facultair uitwisselingsbeleid maar ik weet niet precies hoe die tot stand komt. Dat is een kader waarin wij alle uitwisselingen vormgeven, want de universiteit heeft allemaal uitwisselingsovereenkomsten. Dat is Erasmus en daarnaast nog een programma voor buiten Europa.

5. Maakt de opleiding ES gebruik van door de EU beschikbaar gestelde onderwijsmaterialen? (via bijvoorbeeld het Huis van Europa)

Zo ja:

- **Van wat voor lesmateriaal maakt ES gebruik?**
- **Wordt de opleiding ES proactief benaderd door het Huis van Europa of doet de opleiding dit op eigen initiatief?**

Niet op een structurele manier. Ik sluit niet uit dat een individuele docent weleens een keer iets gebruikt als dat past in zijn of haar cursus, maar ik denk dat dit heel weinig gebeurt. Het is aan de docenten zelf. Onderwijsmaterialen worden ook allemaal vastgelegd door de docenten die verantwoordelijk zijn voor specifieke vakken, die kiezen daar wetenschappelijke literatuur voor. Soms zullen ze best wel een keer iets van onderwijsmaterialen van de EC gebruiken, maar dat gebeurt zeker niet systematisch en ook zeker niet structureel.

6. Maakt de opleiding ES gebruik van door de EU gefinancierde gastlezingen? (sprekersteam Europa, van het Huis van Europa)

Dat is ook aan de docenten zelf. Docenten proberen wel gastsprekers te vinden afhankelijk van de cursus en wat het onderwerp is. Ik sluit niets uit maar het word ad hoc gedaan.

7. Maakt de opleiding ES gebruik van fondsen/subsidies vanuit de EU?

Zo ja:

- **Van welke fondsen/subsidies maakt de opleiding ES gebruik?**
- **Welke voorwaarden zijn aan die fondsen/subsidies verbonden?**

Nee, dat gebeurt allemaal op facultair en universitair niveau, dus wat daar aangeboden wordt daar kijk ik niet naar. Binnen de universiteit wordt dit allemaal geregeld. Wij als opleiding doen geen specifieke activiteiten op dat punt.

8. Zijn er binnen de opleiding ES, medewerkers die fondsen/subsidies werven?

Zo ja:

- **Hoeveel fte wordt er binnen de opleiding ES besteed aan fondsen/subsidie-acquisitie?**

Nou voor onderwijszaken niet. Ik ga zo twee dingen zeggen die wel gebeuren maar in het algemeen niet. Voor onderzoek, dat is een andere poot natuurlijk. Europa-2020, Horizon 2020, ERC, ERA-netwerken dat soort zaken, daar zijn onderzoekers wel bezig om te kijken of ze daar subsidies kunnen halen. Dat gaat allemaal via onze Grant office, onderzoekers zijn druk bezig met beurzen binnen te halen bij de bijvoorbeeld de NWO, ook zijn ze druk bezig met Europese subsidies, maar dat gebeurt niet heel veel. Het is niet heel succesvol, maar het gebeurt wel in toenemende mate. Dat is alleen echt gericht op onderzoek en ik weet niet of dat specifiek voor jou van belang is.

9. Ontvangt de opleiding ES subsidies voor studiereizen naar Europese instellingen?

Zo ja:

- **Wat voor subsidies ontvangt ES daarvoor?**

We hebben één vak waarin we standaard een excursie hebben ingebouwd. Dat is een excursie die zo goed als verplicht is voor eerstejaarsstudenten. Deze studenten nemen we dan voor één keer één dag mee naar Brussel. Wanneer we naar Brussel gaan proberen we altijd langs een aantal instellingen te gaan waar we dan op bezoek kunnen. Dat gaat altijd heel ingewikkeld want we zijn met een hele grote groep, we hebben 250 eerstejaarsstudenten en de meeste organisaties kunnen niet zoveel studenten aan in één dag want ze hebben bijvoorbeeld geen grote zalen. Het is heel ingewikkeld om naar Brussel te gaan, maar dit is wel een vast onderdeel. Ook in de bachelor en de master nemen we voor bepaalde colleges studenten mee naar Brussel, maar dit wordt individueel geregeld door studenten. Hiervoor ontvangen we geen Europese subsidies.

10. Neemt de opleiding ES deel aan het Erasmus+-programma?

Zo ja:

- **In hoeverre stelt de opleiding ES, deelneming aan het Erasmus+-programma verplicht voor studenten?**
- **Ontvangt de opleiding ES subsidie (cofinanciering) per student voor de deelneming aan dit specifieke programma?**

Ja aan de uitwisselingsovereenkomsten. Dat zijn twee programma's waar de uitwisseling invalt. Die samenwerkingsovereenkomsten van de universiteit, daar maken studenten gebruik van. Wij geven studenten ook geen specifieke richtingen of zaken daarin, zij kunnen binnen dit universitaire kader hun keuzes maken om ergens in het buitenland te gaan studeren. Het is niet verplicht, wij kunnen het ook nauwelijks verplicht stellen. Binnen de faculteit Geesteswetenschappen zijn wij één van de programma's met de hoogste deelname aan uitwisseling. Ik denk dat 30 procent van de studenten op uitwisseling gaat. Ten opzichte van andere programma's binnen de universiteit is dat relatief hoog. Er is voor mij ook nooit een reden geweest om deelname aan het Erasmus-programma te intensiveren want ik zie dat studenten heel gedreven zijn, studenten die willen en kunnen gaan op uitwisseling.

11. In welke mate maakt de opleiding ES gebruik van het Jean Monnet-programma?

Zo ja:

- **Heeft uw instelling een Jean Monnet-leerstoel?**

We hebben wel een Jean Monnet-hoogleraar gehad, alleen volgens mij is dat project weer afgelopen. In het kader van dat project zijn er ook wel extra Jean Monnet-modules geweest, twee modules zijn gefinancierd. Ook is er wel een Jean Monnet-programma aangevraagd. Het zou kunnen dat het een expertisecentrum was, dat is samen gebeurd met mensen van Politicologie. Dit wordt ook weer door individuele onderzoekers aangevraagd, die proberen dat voor elkaar te boxen met andere collega's maar dat gebeurd niet rechtstreeks vanuit het ES-programma. Het Jean Monnet-programma daar zijn in het verleden wel vakken uit gefinancierd. Ik weet niet wat voor project het precies was, maar het was wel van Jean-Monnet waar ook samengewerkt werd met andere universiteiten. De inhoud van die modules zijn heel vrij vormgegeven.

Bijlage 3.8 Gesprek Liselotte Langer

Liselotte Langer, Vertegenwoordiger EC, Huis van Europa
Persoonlijke communicatie op 22 mei 2018 om 12:30 (telefonisch)

Kirsten Derksen: Goedemiddag, u spreekt met Kirsten Derksen. Ik had de heer Bonenkamp wat vragen gesteld over onderwijsprogramma's van het Huis van Europa in het kader van mijn onderzoek. U had mij een e-mail teruggestuurd dat ik u mocht benaderen. Zoals ik in de e-mail eigenlijk al had gezegd, ben ik benieuwd of het Huis van Europa als vertegenwoordiger van de EC ook hoger onderwijsinstellingen benaderd.

Liselotte Langer: Het Huis van Europa is de overkoepeling van de EC en het EP. Het zijn twee gescheiden instellingen. Daarnaast is het natuurlijk zo dat onderwijs een nationale aangelegenheid is. In principe is het zo dat wij ons niet mogen bemoeien met advisering op het gebied van onderwijs en de manier waarop het curriculum in elkaar steekt. We mogen wel coördinerende dingen doen zoals zelf lesmateriaal maken zolang dat niet teveel in het vaarwater van de lidstaat komt.

Kirsten Derksen: Oké, want het Huis van Europa stelt ook ruimte beschikbaar voor gastcolleges. Ik vraag me dan ook af of jullie als vertegenwoordigers van de EC dan ook hoger onderwijsinstellingen benaderen voor gastcolleges, in het specifiek voor ES-studenten. Uit de interviews die ik heb gehouden bleek dat bijvoorbeeld de Universiteit van Leiden soms wel vragen krijgt vanuit het Huis van Europa, of sprekers vanuit Europa langs kunnen komen op de universiteit.

Liselotte Langer: Meestal is het eigenlijk het omgekeerde. Het is niet zo dat wij actief hogescholen benaderen om ons materiaal onder de aandacht te brengen. Als wij gastcolleges zouden geven over het hele land dan zouden we ook niet meer aan ons eigen werk toekomen. Dus in die zin geven wij op verzoek van anderen gastcolleges. Vaak zijn dat workshops over EU-besluitvorming of leiden we een programma in waarbij we kort iets vertellen over een onderwerp. Wanneer mensen onze ruimte in het Huis van Europa gebruiken dan is het ook heel goed mogelijk dan wij hier een workshop geven of een inleiding van een programma verzorgen. Het is echter niet zo dat wij actief hogescholen benaderen.

Kirsten Derksen: Oké, dus het is eigenlijk altijd zo dat wanneer een hoger onderwijsinstelling een gastcollege wil organiseren, dan benaderen ze dus eigenlijk jullie van: 'Mogen wij gebruik maken van jullie ruimte en kan er iemand iets vertellen over een bepaald onderwerp'.

Liselotte Langer: Ja wij gaan ook naar locatie dus wij kunnen op verzoek ook wel naar een hogeschool toegaan. Het ligt er dan wel aan waar die zich bevindt want in principe proberen we dat onze workshops ook gegeven kunnen worden door individuen.

Kirsten Derksen: Oké en dat wordt allemaal gefinancierd? Ik bedoel dat op het moment dat jullie je ruimte beschikbaar stellen, dat is dan ook gratis?

Liselotte Langer: Op het moment dat wij onze ruimte ter beschikking stellen dan zijn daar wel voorwaarden aan verbonden zoals bijvoorbeeld dat er een duidelijke link moet zijn met de EU. Dus er zijn wel voorwaarden en die vind je dan ook op de website van het Huis van Europa.

Kirsten Derksen: Dat klopt, die heb ik inderdaad gezien. Dat is dan wel allemaal gefinancierd?

Liselotte Langer: Ja maar in die zin, wij mogen geen ruimtes verhuren. Het is onze ruimte en die bevindt zich in ons gebouw. Wij stellen die ter beschikking en indien gewenst kunnen we daar koffie en thee bij leveren en daar houdt onze bemoeienis met het evenement dan ook op.

Kirsten Derksen: En de gastsprekers?

Liselotte Langer: Op het moment dat mensen gastsprekers of catering willen dan doen ze dat geheel op eigen kosten.

Kirsten Derksen: Oké en wanneer het dan gastsprekers zijn van één van jullie? Van het Huis van Europa?

Liselotte Langer: Dan gebeurt dat gewoon omdat dat nou eenmaal bij ons werk hoort, dus het is niet zo dat mensen ons daarvoor betalen.

Kirsten Derksen: Oké helemaal duidelijk, hartelijk bedankt voor uw tijd.

Liselotte Langer: Graag gedaan hoor, dag!

Bijlage 4. Enquêteresultaten

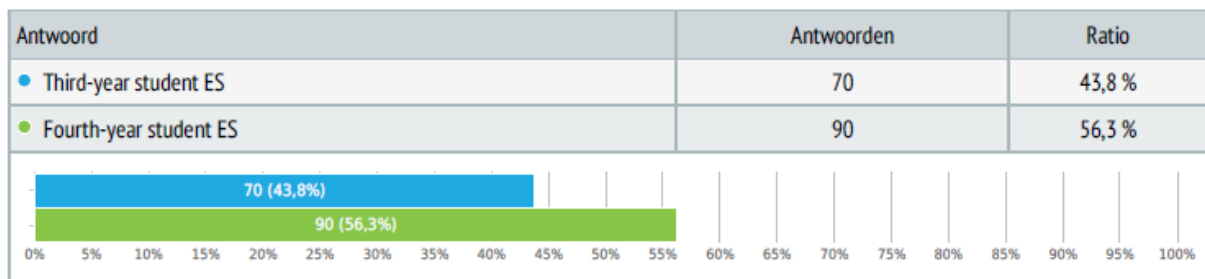
Deze bijlage bestaat uit een overzicht van de enquêteresultaten waarin door middel van tabellen de antwoorden op de deelvraag zijn weergegeven. Elke enquêtevraag is voorzien van een cijfer zodat resultaten makkelijk kunnen worden opgezocht. Overigens worden de resultaten ook in een apart rapport naast de scriptie opgeleverd.

Tabel 1.

Resultaten

1. Are you a third or fourth year student of European Studies (ES)?

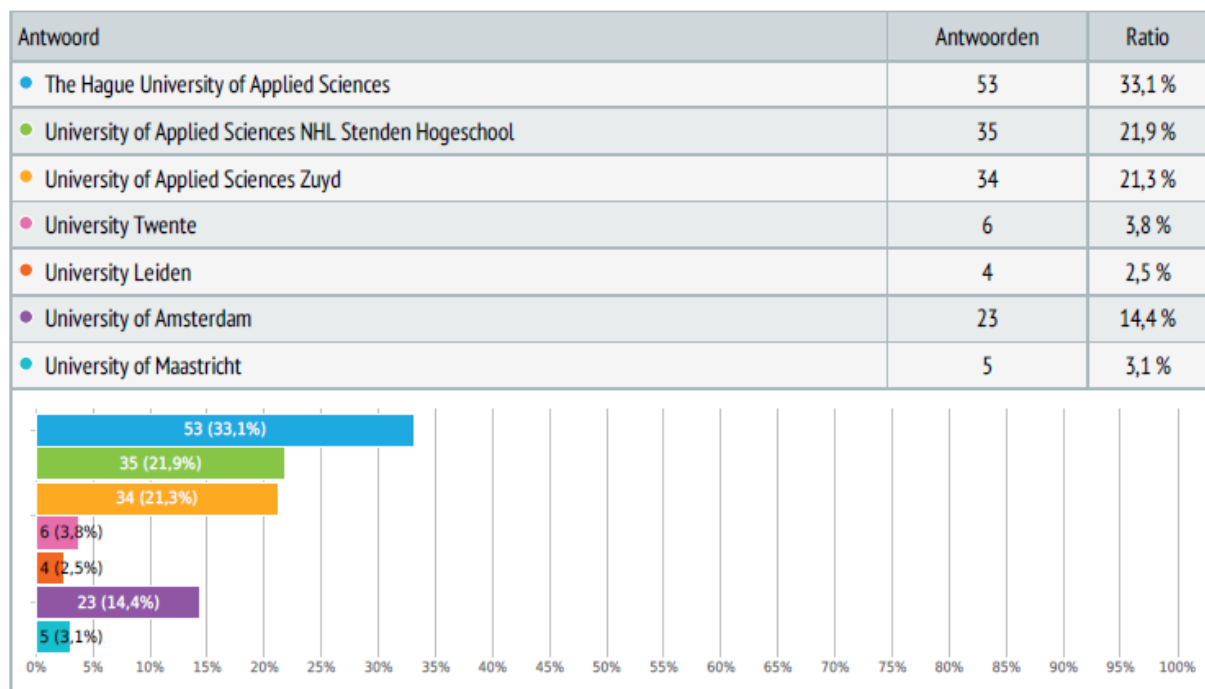
Enkele keuze, Antwoorden 160x, onbeantwoord 0x

Tabel 2.

2. At which university are you enrolled for this study program?

Enkele keuze, Antwoorden 160x, onbeantwoord 0x

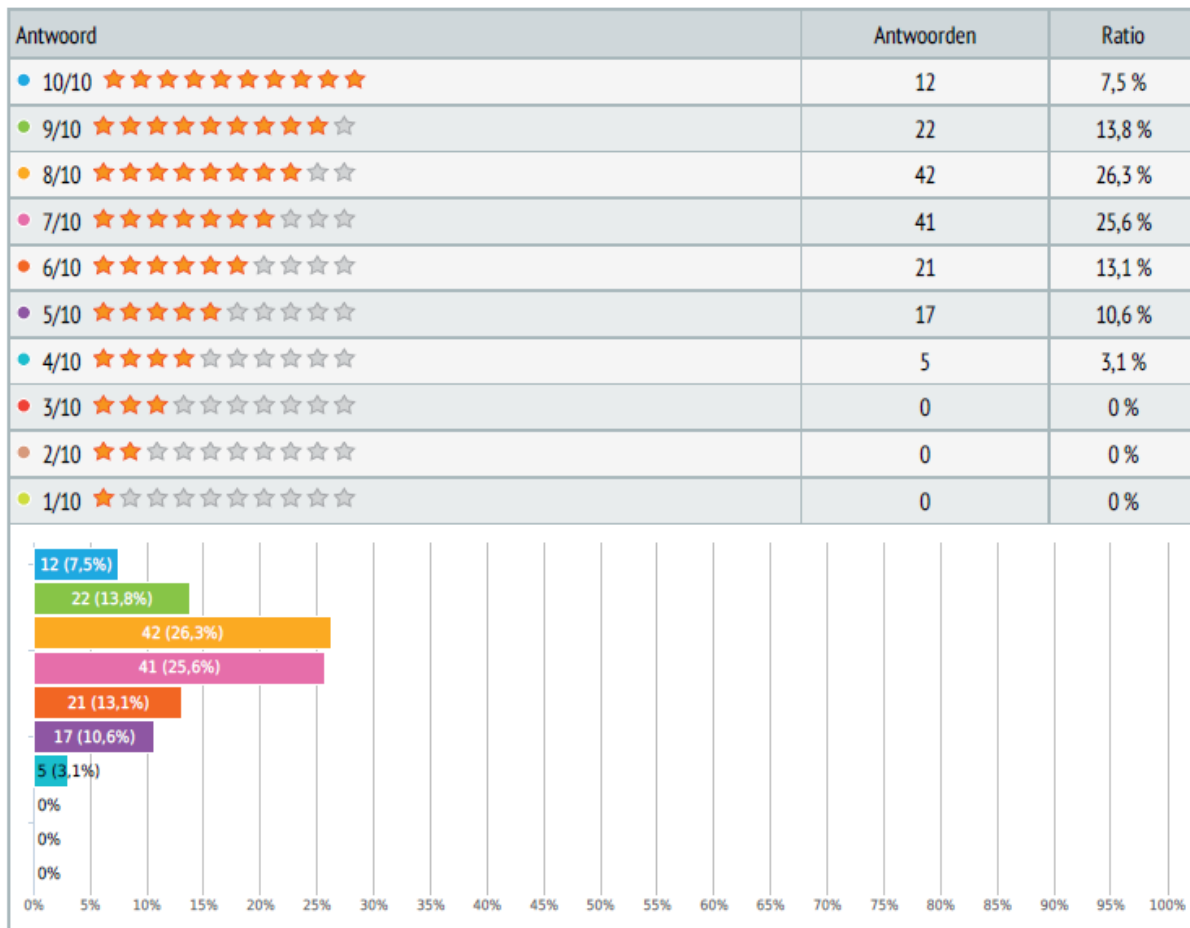

Tabel 3.

3. Are there mainly euro critical or pro-European aspects of the EU emphasized in the European Studies curriculum on a scale of 1 to 10? (1= very critical, 10= very pro-European)

Aantal sterren, Antwoorden 160x, onbeantwoord 0x

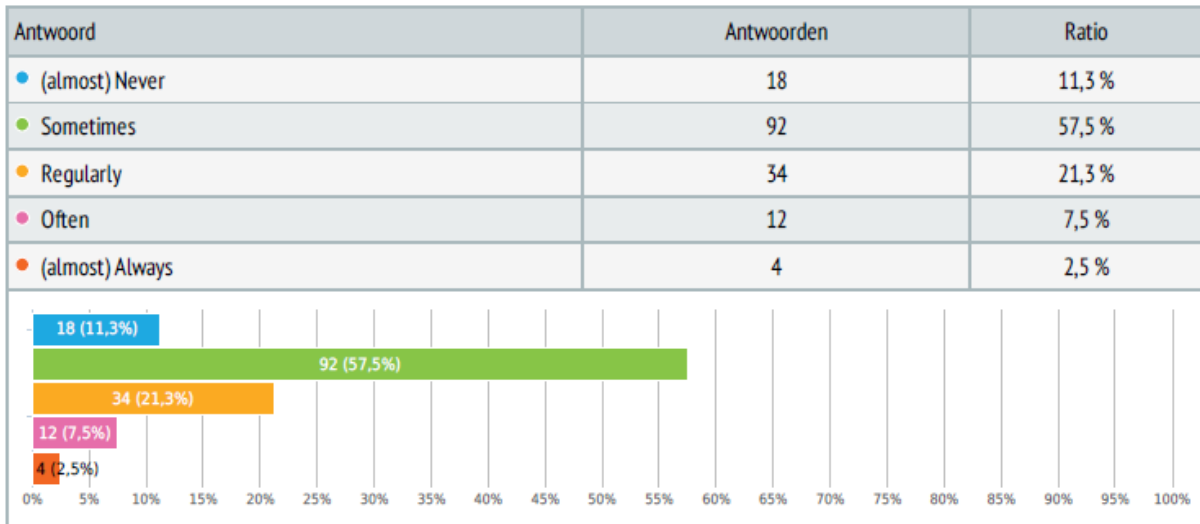
Aantal sterren 7,3/10

Tabel 4.

4. Did you visit or are you going to visit the EU institutions as part of your studies?

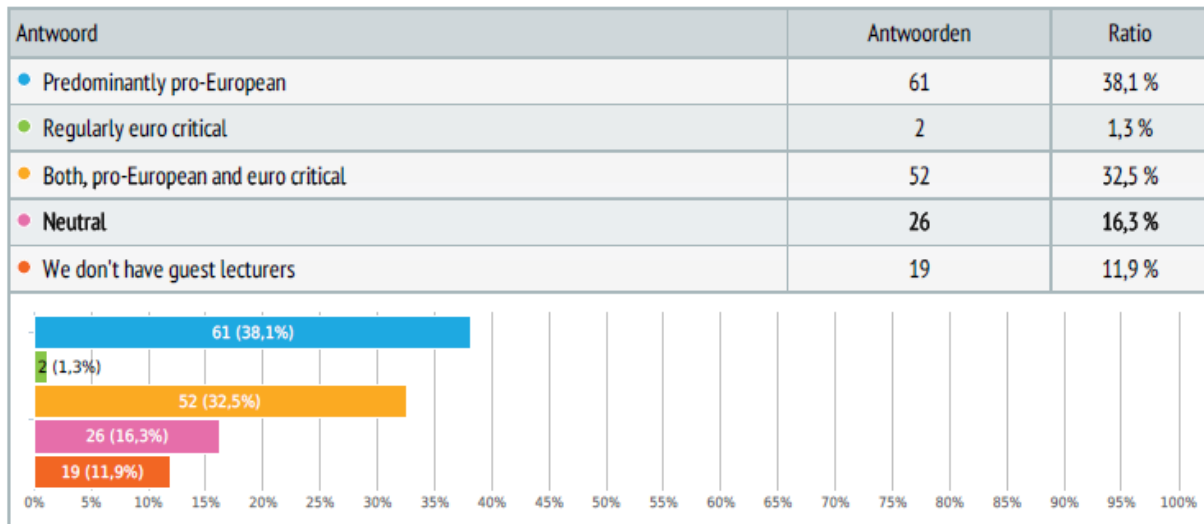
Enkele keuze, Antwoorden 160x, onbeantwoord 0x

Tabel 5.

5. Are guest lecturers in European Studies mainly pro-European or euro critical concerning the EU?

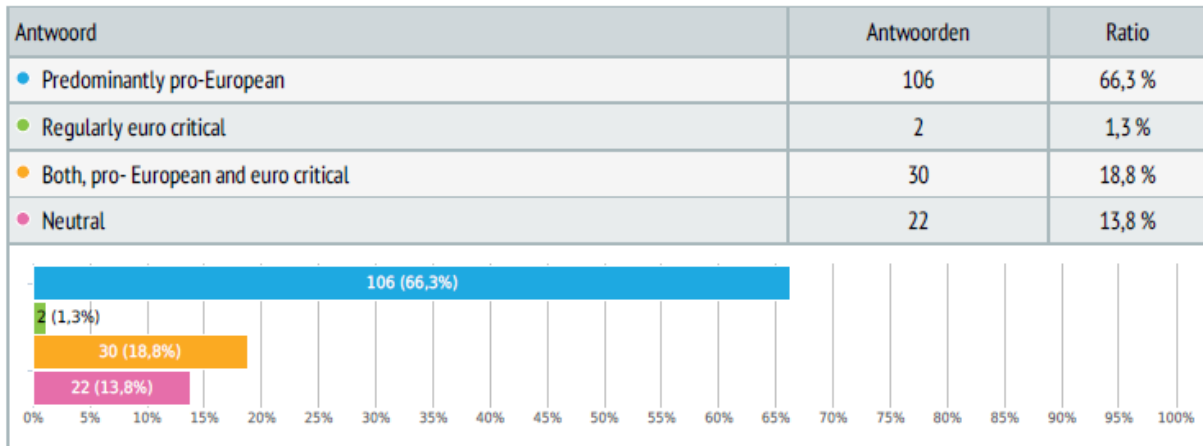
Enkele keuze, Antwoorden 160x, onbeantwoord 0x

Tabel 6.

6. Are European Studies lecturers predominantly pro-European or euro critical about the EU?

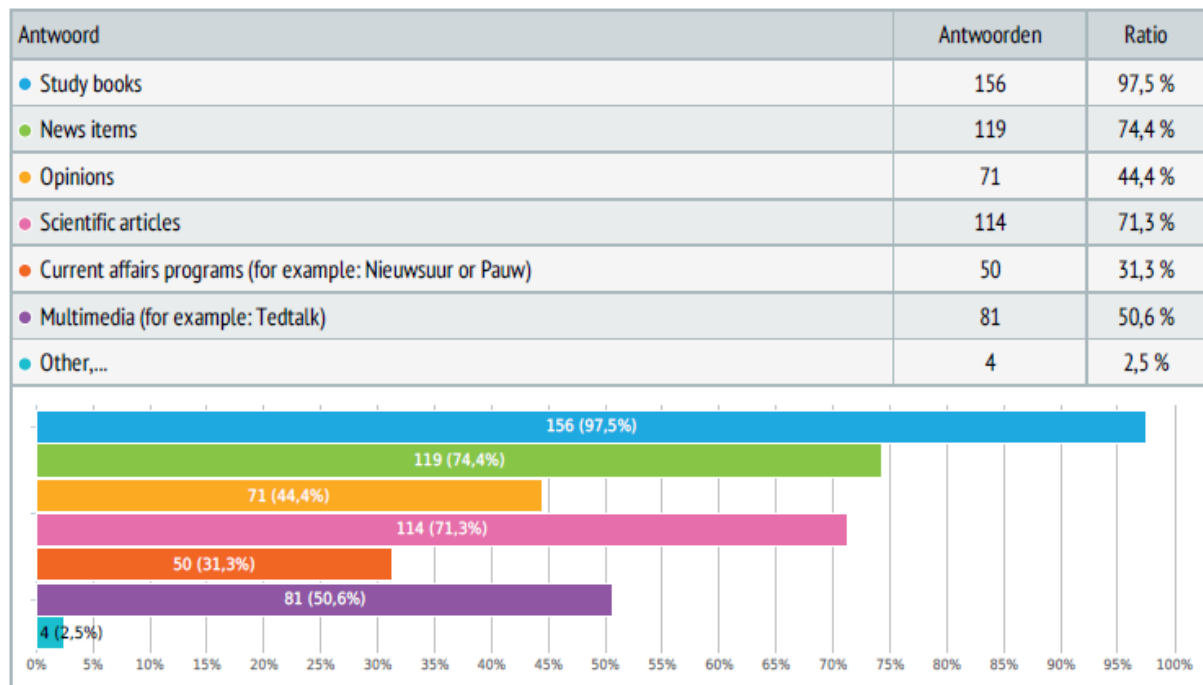
Enkele keuze, Antwoorden 160x, onbeantwoord 0x

Tabel 7.

7. What kind of literature is used in European Studies? (multiple answers possible)

Meerkeuze, Antwoorden 160x, onbeantwoord 0x

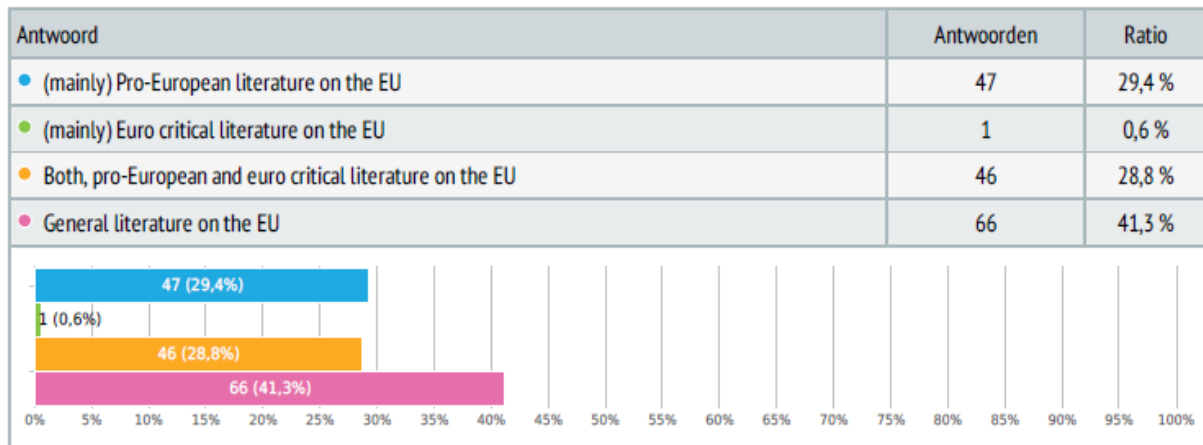

- kisses and hugs
- Documents by the EC
- Official case law and legislation
- Policy papers

Tabel 8.

8. The academic literature used in European Studies consists of:

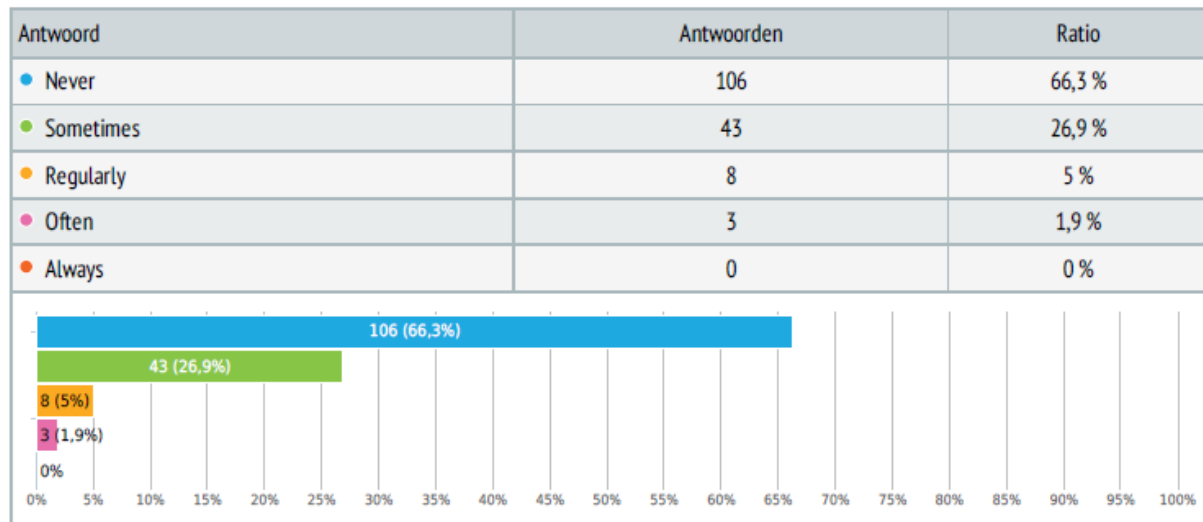
Enkele keuze, Antwoorden 160x, onbeantwoord 0x

Tabel 9.

9. Have you attended, or will you attend meetings or symposia organized by the House of Europe, the representative of the European Commission, in the Hague as part of your studies?

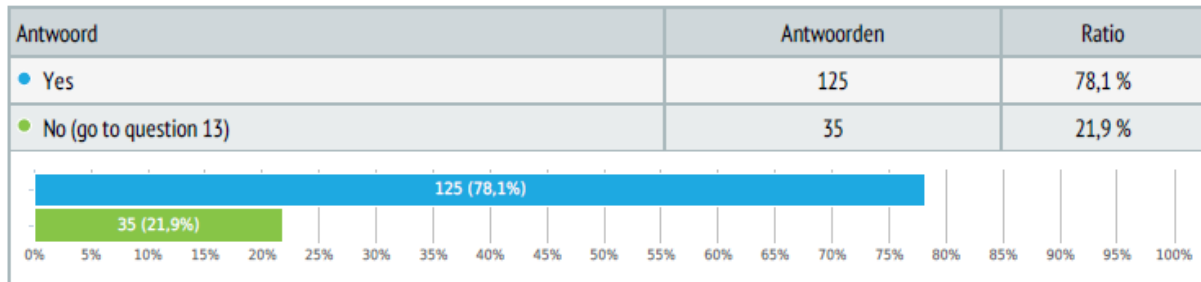
Enkele keuze, Antwoorden 160x, onbeantwoord 0x

Tabel 10.

10. Did you study abroad during your studies?

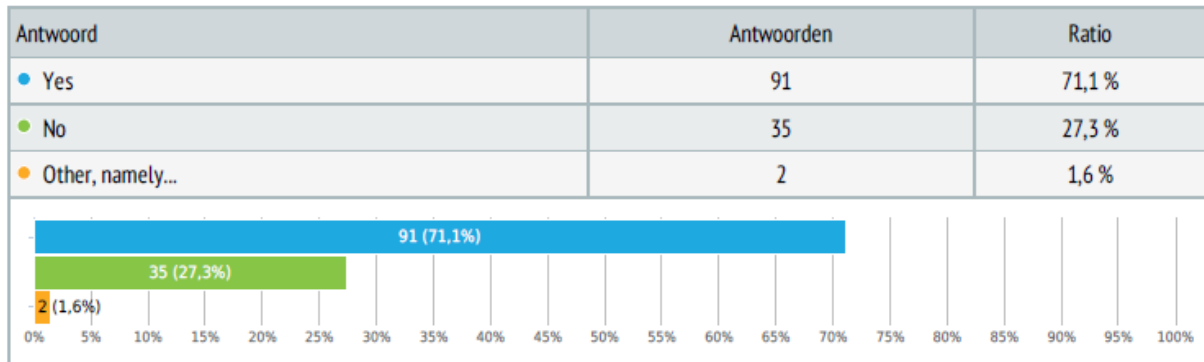
Enkele keuze, Antwoorden 160x, onbeantwoord 0x

Tabel 11.

11. Did you participate in the Erasmus+ program during your studies abroad?

Enkele keuze, Antwoorden 128x, onbeantwoord 32x

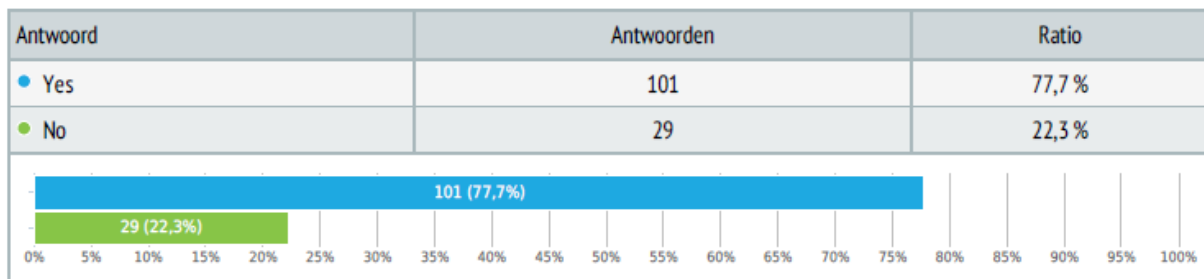

- Mexico
- Credit mobility

Tabel 12.

12. Did the study program European Studies oblige you to participate in the study abroad program?

Enkele keuze, Antwoorden 130x, onbeantwoord 30x

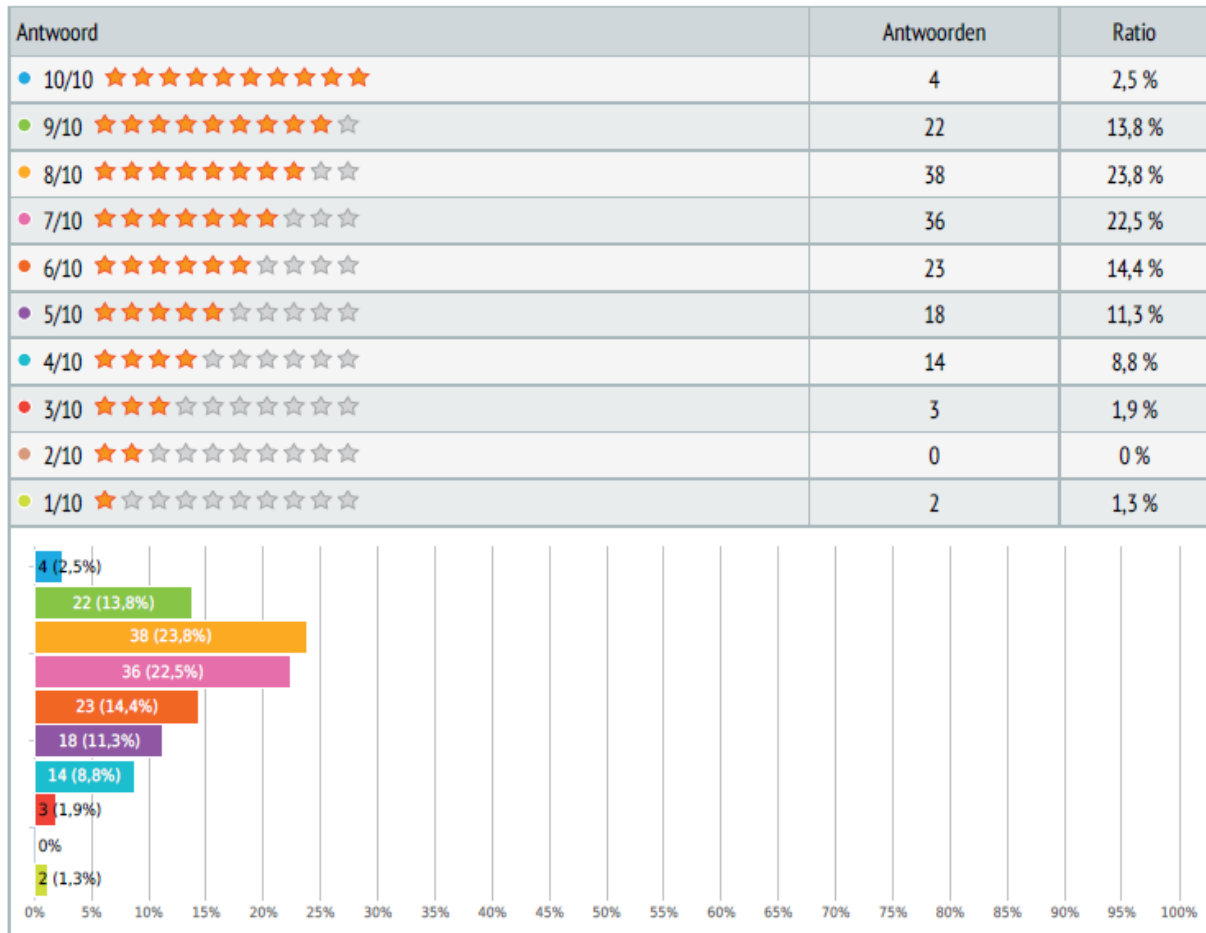

Tabel 13.

13. Would you describe yourself as very euro critical (1) or very pro-European (10) on a scale of 1 to 10?

Aantal sterren, Antwoorden 160x, onbeantwoord 0x

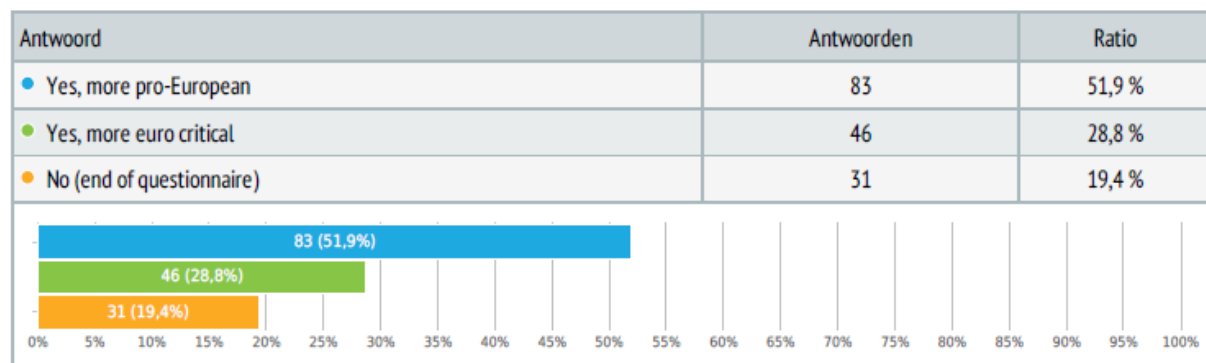
Aantal sterren 6,8/10

Tabel 14.

14. Has your stance on the EU changed during your studies?

Enkele keuze, Antwoorden 160x, onbeantwoord 0x

Tabel 15.

15. Has your attitude towards the EU changed through your studies?

Enkele keuze, Antwoorden 160x, onbeantwoord 0x

